

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI SİYASAL
TOPLUMSALLAŞMA: ÇOCUKLUĞUN POLİTİK
TAHAYYÜLÜ

DUYGU ÇANAKCI

2501150626

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN

İSTANBUL-2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : DUYGU ÇANAKCI Numarası : 2501150626
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : YRD. DOÇ DR. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN
Tez Savunma Tarihi : 25.08.2017 Saati : 11:00
Tez Başlığı : " TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA : ÇOCUKLUĞUN POLİTİK TAHAYYÜLÜ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisanüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÇOCUKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AHMET BEKMEN		KABUL
2- DOÇ. DR. ÖMER TURAN		KABUL
3- YRD. DOÇ. DR. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. ERTAN EROL		
2- YRD. DOÇ. DR. CEMİL BOYRAZ		

ÖZ

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA: ÇOCUKLUĞUN POLİTİK TAHAYYÜLÜ

DUYGU ÇANAKCI

12 Eylül 1980 darbesi Türkiye tarihinde hem politik, hem de sosyolojik açıdan bir kırılma noktasıdır. Toplumsallaşma konusunun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma ise bir “politik özne” olarak siyaset bilimi literatüründe yer alan çocukluğu da içermektedir. Çocukların siyasal toplumsallaşması ve dolayısıyla toplumsallaşması konusunda ise aile, okul, basın ön plana çıkan unsurlardır. Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda da 1980 darbesi öncesindeki konjonktür ve yine sonrasındaki on yıllık süreç ve siyasal toplumsallaşma konusu göz önünde tutulduğunda, eğitimin resmi ideoloji dışındaki siyasi fikirlere karşı bir “panzehir” olarak ele alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bilhassa 1980-1983 arası olmakla birlikte 1980 darbesi sonrasındaki on yıllık süreçte çocukluğun politik inşasının yeniden formüle edildiğini ve bunun eğitim başta olmak üzere farklı uygulamalara yansıdığı görülmektedir. Bu nedenle de öncelikle kavramsal açıklamalara yer verilip sonrasında, 1980 darbesi öncesindeki genel konjonktüre, siyasal toplumsallaşma çerçevesinde konuyla ilgili bazı değerlendirmelere ve tartışmalara da yer verilerek sürecin daha iyi anlamlandırılabilmesi amaçlanmıştır. Sonrasında ise çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürebilmek için bahsedilen dönemdeki toplu konuşmalara, Danışma Meclisi tutanaklarına, Milli Eğitim Şûrası kararlarına, Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına, parti ve hükümet programlarına siyasal toplumsallaşma çerçevesinde çocuk ve eğitim bağlamında bakılmış olup, yazılı basına da yansımış olan “performatif” faaliyetler ele alınmış ve dönemin ders kitapları taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Toplumsallaşma, Çocukluk, Çocukluğun Politik Tahayyülü, Türkiye’de 1980 darbesi, Eğitim.

ABSTRACT

POLITICAL SOCIALIZATION IN TURKEY AFTER 1980: POLITICAL IMAGINATION OF CHILDHOOD

DUYGU ÇANAKCI

12 September 1980 coup has been a breaking point in the social and political history of Turkey. Political socialization, which is a part of the socialization, keeps childhood as the “political subject” within the context of political science. Family, school, press are the main factors when it comes to the political socialization and overall socialization of the children. Within the conjuncture of pre-1980 coup and for a decade afterwards, education has been kept as a “antidote” against the political idea outside official ideology. After 1980 coup, for a decade but especially between 1980-1983, childhood was politically restructured and this has been reflected to all kind of executions but especially on education. In order to provide a better/clear perspective on the process, study will begin with cognitive descriptions and continue with the overall conjuncture of pre-coup period while talking about the main discussions regarding to political socialization. Collective speeches, minutes of Advisory Council, decisions of Ministry of Education and Turkish Education Board, political party and government’s programs, “performative” activities that has been subject to printed media and textbooks have been examined in terms of child and education to track the footprints of political imagination of childhood.

Key Words: Political Socialization, Childhood, Political Imagination of Childhood, 1980 Coup in Turkey, Education.

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu çalışmada Türkiye tarihinde sosyal ve politik olarak bir kırılma noktası şeklinde nitelendirilebilecek olan 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki on yıllık süreçte çocukluğun politik olarak yeniden formüle edilişi ele alınmaktadır. Bu noktada çocukluğun bir “politik özne” olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Çünkü çocukluk, toplumsallaşmanın ve siyasal toplumsallaşmanın bir parçasıdır. Aynı şekilde siyasal toplumsallaşmanın da toplumsallaşmanın bir parçası olduğu bilinmektedir. Çalışma içinde de Türkiye’de 1980 sonrası on yıllık dönemde, bilhassa 1980-1983 yılları olmak üzere, çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmektedir. Bu amaçla da çocukluk ve siyasal toplumsallaşmaya ilişkin kavramsal çerçeve dışında 1980 öncesi genel olarak ve 1980 sonrası yaklaşık on yıllık döneme ilişkin konjonktür siyasal toplumsallaşma ekseninde ele alınmaktadır. Ayrıca çalışma içinde toplu konuşmalar, Milli Eğitim Şûrası kararları, eğitim ve çocuk odaklı olarak Danışma Meclisi tutanakları ile dönemin parti ve hükümet programları da incelenmektedir. Diğer taraftan, çocukluğun politik tahayyülüne ilişkin çocukların toplumsallaşması ve onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşması konusunda oldukça önemli bir rol oynayan ders kitapları taranmış olup ve Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına da yer verilmektedir. Bahsi geçen dönemde sıklıkla vurgulanan ve bir “meşruiyet zemini” olarak dikkat çeken Atatürkçülük konusunda da dönemin yazılı basınına yansıyan “performatif” faaliyetlerden Mustafa Kemal Atatürk’ün doğumunun 100. yılına ilişkin yapılan çalışmalar da ele alınmaktadır. Tüm bu çalışmalar ile bir siyasal toplumsallaşma “öznesi” olarak devlet ve çocuk odaklı olarak Türkiye’de 1980 sonrası çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmektedir.

Bu çalışmanın konu içeriğini kafamda netleştirmemi sağlayan ve beni bu konu üzerine çalışma konusunda destekleyen, çalışma süresince sürekli yardımcı olan ve emeğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Güven Gürkan Öztan’a çok teşekkürler. Ayrıca hayatımın her anında emeğini, sevgisini, sabrını ve desteğini her zaman hissettiren değerli annem başta olmak üzere aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA ÖZNESİ OLARAK ÇOCUKLUK ÜZERİNE ÖRNEKLER.....5

1.1. Genel Olarak Çocukluk ve Siyasal Toplumsallaşma Kavramları.....	6
1.2. Siyasal Toplumsallaşma Öznesi Olarak Çocukluk: Türkiye Üzerinden Bazı Örnekler.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 DARBESİ VE SONRASINDAKİ YAKLAŞIK ON YILLIK DÖNEMDE, BİLGİN 1980-1983 ARASI, ÇOCUKLUĞUN POLİTİK TAHAYYÜLÜ ÇERÇEVESİNDE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA VE ARAÇLARI.....23

2.1. 12 Eylül 1980 Darbesine Genel Bir Bakış.....	23
2.1.1. 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesindeki Gelişmeler.....	26

2.1.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Bahsedilen Sürece İlişkin Bazı Değerlendirmeler.....	32
2.1.2.1. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Muhtemel Bir Meşruiyet Zemini: Atatürkçülük.....	33
2.1.2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Üzerine Bazı “Tanımlamalar”.....	38
2.2. 1980 Darbesi Sonrası Çocukluğun Politik Tahayyülünün İzlerini Sürmek.....	45
2.2.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Siyasal Toplumsallaşma Tartışmaları.....	47
2.2.2. Çocuk ve Eğitim Bağlamında Danışma Meclisi Tutanakları (1981-1983) ve Milli Eğitim Şûrası Kararları.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI YAKLAŞIK ON YILLIK DÖNEMDE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA EKSENİNDE ÇOCUKLUĞUN POLİTİK TAHAYYÜLÜ VE BAZI SİYASİ VE “POPÜLER” MECRALAR İLE DERS KİTAPLARINDAKİ YERİ.....	66
--	-----------

3.1. Dönemin Hükümet ve Parti Programlarında Çocuk ve Eğitim.....	67
3.2. Siyasal Toplumsallaşma Ekseninde “Performatif” Bazı Faaliyetler ve Yazılı Basına Yansımaları: Atatürk’ün Doğumunun 100. Yıl Etkinlikleri Örneği.....	81
3.3. Türkiye’de 1980 Darbesi Sonrasındaki Yaklaşık On Yıllık Dönemde Ders Kitapları.....	87
3.3.1. Dönemin Ders Kitaplarında Atatürkçülük.....	90
3.3.2. Dönemin Ders Kitaplarında Yer Bulan Bir Diğer Konu: Türk-İslâm Sentezi.....	97

3.3.3. Dönemin Ders Kitaplarında Vatandaşlık ve Görevler ile Kurallar Ekseninde Toplumsallaşma.....	101
3.3.4. Dönemin Ders Kitaplarında Milli Politikalar Vurgusu ve Önemi.....	106
3.3.5. Dönemin Ders Kitaplarında “Tehdit” ve “Güvenlik” Vurgusu.....	114
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	128

KISALTMALAR LİSTESİ

AKDITYK: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

ASALA: Armenian Secret Army for Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu)

BTP: Büyük Türkiye Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DM: Danışma Meclisi

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

HP: Halkçı Parti

IDP: Islahatçı Demokrasi Partisi

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İDGSA: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

M.E.B. : Millî Eğitim Bakanlığı

M.E.G. ve Spor Bakanlığı: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

RP: Refah Partisi

SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TTK: Türk Tarih Kurumu

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

İlk olarak belirtmek gerekir ki Türkiye tarihi açısından 12 Eylül 1980 darbesinin oldukça önem taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1980 darbesinin önemli bir kırılma olduğunu, diğer taraftan ise kendi içinde kimi açıdan benzerlikleri, kimi açıdan ise farklılıkları barındırdığını da eklemek gerekmektedir. Benzerlikler arasında askerî bürokrasi tarafından yapılan “yeniden yapılanma” faaliyetlerini, tarihte görülen “tasfiye”lerin benzerlerini, milli kültür ve kimliğe biçilen rolü, “tehdit” öğelerini, farklılıklar arasında ise Türk-İslâm Sentezi çerçevesinde İslâmi referanslara başvurma eğilimini gösterebilmek mümkündür. Ancak benzerlikler ve farklılıklardan bahsedilirken neye/ne zamana göre de olduğu belirtilmelidir. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Türk-İslâm Sentezi konusunda, 1980 darbesi sonrasında 1970’li yıllarla bir süreklilik söz konusu iken, daha öncesi ile bir kopuşu içermektedir. Ya da tarihsel süreçte “tehdit” ve “tehlike” konusunun ön planda olması söz konusu iken, bu unsurlar değişim gösterebilmektedir. Bu nedenle çalışma içinde nedenleriyle açıklanmaya çalışılacak olan benzerlik ve farklılıkları ya da başka bir ifadeyle süreklilik ve kopuşları şuan için bir kenara koymak gerekmektedir.

Bu çalışmada siyasal toplumsallaşma göz önünde tutularak Türkiye’de 1980 darbesi çerçevesinde yaklaşık on yıllık dönemde, bilhassa 1980-1983 arasında, çocukluğun politik tahayyülü söz konusu mu, şayet söz konusuysa bunun nasıl temellendirildiği ve yeni bir çocukluğun politik inşası olup olmadığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Başka bir deyişle, “1980 sonrası yeni bir çocukluk inşası politik olarak projelendirildi mi?” sorusu merkeze alınacaktır. Çünkü 12 Eylül, milli kimlik tanımı ve vatandaşlık rollerini bir şekilde yeniden tanımlamak istemiştir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki 1980 darbesi sonrasında resmi ideolojinin milli kimlik ve vatandaşlığı sıfırdan değil ya da başka bir deyişle yeni bir milli kimlik ve vatandaşlık olarak değil, tarihten gelen mirasa yeni unsurların eklenmesi ile olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda çocukların siyasal toplumsallaşmasının hangi “araçlar”ın yardımıyla ve ne şekilde gerçekleştirilmiş olduğu yukarıda belirtilen soru çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Bahsedilen doğrultuda da çalışma ekseninde yöntem olarak literatür taraması yapılacak olup, 1980 sonrası on yıllık dönemde “seçici” olarak ilkökul ve ortaokuldaki ders kitapları (Türkçe, Sosyal Bilgiler, Atatürkçülük, Milli Coğrafya, Milli Tarih, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık Bilgileri) ile tüm ulusal gazetelerin detaylı bir taraması olmamakla birlikte bu gibi birincil kaynaklara da ayrıca başvurulacağını da belirtmek gerekmektedir. 12 Eylül sonrasında müfredat değişiklikleri olduğu da göz önünde tutulursa ders kitaplarının taranması gerekliliğinin nedeni de daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan, konu çerçevesinde yukarıda belirtilen soruya yanıtlar aramak adına, öncelikle kavramsal çerçevede genel olarak çocukluk ve siyasal toplumsallaşma ile bir siyasal toplumsallaşma öznesi olarak çocukluğa ilişkin Türkiye tarihinden, bilhassa da erken cumhuriyet döneminde “ideal çocukluğun” kuruluşuna ilişkin, örnekler verilecektir. Sonrasında çocukluğun politik tahayyülü söz konusu mu diye izlerini daha detaylı bir şekilde sürebilmek için öncesinde 12 Eylül 1980 askerî darbesi öncesindeki gelişmelerin genel çerçevesi açıklanacak, sonrasında bahsedilen doğrultuda da darbe sonrası süreç de göz önünde tutularak darbenin nasıl “tanımlanabileceğine” dair çeşitli açılardan bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. Yine ikinci bölümde, genel çerçevesiyle bahsedilecek olan dönem konjonktüründe çocukluğun politik izleri sürülmeye çalışılırken bahsi geçen dönemdeki toplu konuşmalar ile Milli Eğitim Şûrası kararları ve Danışma Meclisi tutanaklarına yer verilecektir. Çünkü gerek toplu konuşmalar, gerek Milli Eğitim Şûrası kararları, gerekse Danışma Meclisi tutanakları bilhassa siyasal toplumsallaşmanın doğrultusunu ve unsurların yeniden yapılandırılmasını belirlemeye çalışan tartışmalar olarak önem taşımaktadır. Üçüncü bölüme gelindiğinde ise ilk iki bölümde ortaya konulan çerçevede çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürerken, dönemin parti ve hükümet programlarına, milli kimlik ve resmi ideolojinin yeniden tanımlanması ve darbenin “meşruiyet arayışı” açısından önem taşıyan Atatürk’ün 100. doğum yılı etkinliklerine ve bu “performatif” faaliyetin yazılı basına yansımalarına yer verilecek, sonrasında da 1980 sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemi kapsayacak şekilde, “seçici” olarak bazı ders kitapları incelenecektir ve öne çıkan konular tematik olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda genel planı özetlenmeye çalışılan çerçevede dönem olarak Türkiye’de 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasındaki en fazla on yıllık süreci kapsayan, bilhassa 1980-1983 yılları arası, çerçevede ele alınacak konu, siyasal toplumsallaşma da göz ardı edilmeyerek yeni bir çocukluk inşasının politik olarak projelendirilip projelendirilmediğini incelemek olacaktır. Bu noktada belirtmek gerekir ki çalışma içinde sadece 1980-1983 “ara rejim” dönemi değil, 1980 darbesi sonrasındaki on yıllık dönemin ele alınma nedenlerinden biri, 12 Eylül “restorasyonun” sivil dönemi de kapsamasıdır. Turgut Özal dönemi, bu “restorasyon”un farklı araçlarla sürdüğü bir dönemdir. Ki çalışma içinde de bu nedenle parti ve hükümet programları da eğitim ve çocuk odaklı olarak ele alınacaktır.

Son olarak, konu çerçevesinde 12 Eylül 1980 darbesi ve dolayısıyla Türkiye tarihi üzerine ismi anılabilecek birçok önemli çalışma olduğunu (Eric Jan Zürcher’in *“Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”*, Hamit Bozarslan’ın *“Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze”*, vb.) ve yararlanılacağını da eklemek gerekmektedir. Yine literatürde çocukluk, eğitim, vatandaşlık, doğrudan Türkiye’de ders kitapları üzerine odaklanan ve herbirine de farklı açılardan bakan çalışmalar (Güven Gürkan Öztan’ın *“Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası”*, İsmail Kaplan’ın *“Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi”*, Füsun Üstel’in *“«Makbul Vatandaş»ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi”*, Etienne Copeaux’nun *“Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine”*, vb.) olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır. Bahsi geçen ve örnekleri çoğaltılabilecek olan çalışmaların farklı açılardan konuları ele alıp temellendirmekle birlikte kimi zaman tarihsel, siyasi, ekonomik, sosyal dinamiklerin benzerliği nedeniyle ortak bazı noktaları da olduğu görülmektedir. Örneğin, Öztan’ın *“Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası”* adlı çalışmasında Batı’da ve Osmanlı İmparatorluğu’nda çocuk ile bilhassa erken cumhuriyet döneminde “ideal cumhuriyet çocuğu”nun kuruluşuna odaklandığı, bu amaçla gazete, dönemin çocuk eğitiminde önem taşıyan ve yetişkinler için yazılan kitap ve süreli yayınları, çocuklar için ders kitapları, çocuk edebiyatı ve çocuk dergilerini incelediği görülmektedir. Kaplan’ın *“Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi”* adlı çalışmasında ise siyasal toplumsallaşma, eğitim, eğitim felsefeleri ve

farklı ülkelerdeki eğitim anlayışlarına yer verdikten sonra, Türk Milli Eğitim İdeolojisini 1920’li yıllardan 1990’lı yılların ikinci yarısının bir kısmı da dâhil olmak üzere her dönemin farklı parti ve hükümet programları ile bazı Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına yer vererek siyasal toplumsallaşma ve eğitim ilişkisine yoğunlaştığı bilinmektedir. Üstel’in “«Makbul Vatandaş»ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi” adlı çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Meşrutiyet döneminden 1980 sonrasına uzanan dönemde vatandaşlık eğitimi konusunu ve “makbul vatandaş”ın nasıl tanımlandığı ve oluşturulduğunu müfredat programları, yurt bilgisi ve vatandaşlık üzerine ders kitapları, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi gibi kaynakları derinlemesine inceleyerek ele aldığı bilinmektedir. Yine Copeaux’nun “Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine” adlı çalışmasında ise 1931-1993 yılları arasındaki ilk ve orta dereceli okullarda bilhassa tarih ders kitapları olmak üzere sosyal bilgiler ve coğrafya ders kitapları da detaylı olarak incelenmiş, çalışmanın adında da yer aldığı üzere Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine ders kitaplarında değişen durumdan bahsedilmektedir. Ele alınan konu çerçevesinde elinizdeki yüksek lisans tezinde de yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı diğer bazı çalışmalarla ister istemez bazı ortak noktaların olacağını, ancak farklı tartışmalar yapılarak nedenleri açıklanmaya çalışılacak konuların da farklı açılardan ele alınacağını ve bilhassa seçilen dönem, yani 1980 darbesi ve bilhassa 1980-1983 yılları arası olmakla birlikte, darbe sonrasındaki en fazla on yıllık dönemde “yeni bir çocukluk inşası politik olarak projelendirildi mi?” sorusuna yanıtlar aranarak görece daha farklı bir perspektiften veriler sunulması amaçlandığını da ayrıca belirtmek çalışma içinde odaklanılan hususun bir kez daha vurgulanması adına yerinde olacaktır. Ayrıca bilhassa 1980-1983 yılları arası olmakla birlikte çalışmanın genelinde 1980 darbesi sonrasındaki on yıllık döneme odaklanılmasının nedenlerinden bir diğeri de yukarıda belirtilen soruya yanıtlar ararken bahsi geçen dönemde 12 Eylül müfredatının inşası başta olmak üzere hangi gelişmelerin ve/veya eklemlenmelerin olduğunun ortaya konularak çocukluk açısından analiz edilebilmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA ÖZNESİ OLARAK ÇOCUKLUK ÜZERİNE ÖRNEKLER

Bu çalışmada, Türkiye’de 1980 sonrası yeni bir çocukluk inşası politik olarak projelendirildi mi diye analiz edilirken ve bahsi geçen dönemde çocukluğun politik izleri sürülmeye çalışılırken siyasal toplumsallaşma kavramı göz önünde tutularak hareket edilecektir.

Diğer taraftan, çocukluk ise siyasal toplumsallaşmanın parçalarından biridir. Bahsedilen nedenlerden dolayı da bu bölümde öncelikle genel olarak çocukluk ve siyasal toplumsallaşma kavramları, sonrasında ise Türkiye’de çocukluğun siyasal toplumsallaşması en genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Her iki kavramsal açıklamada da detaylı bir kavramsal açıklama yapmak ve tarihsel gelişimlerini açıklamak hedeflenmemektedir. Burada amaçlanan, kısa ve en genel şekilde çocukluk ve siyasal toplumsallaşma kavramlarından bahsedilerek devletin de bir siyasal toplumsallaşma öznesi olarak, başta eğitim olmak üzere çeşitli unsurlar ile çocuklara ve yetişkinlere ulaşma halini ortaya koyabilmektir. Kaldı ki zaten çalışma içinde ilerleyen bölümlerde de yeri geldiğinde bahsi geçen bu kavramlara da yer verilerek, Türkiye’de 1980 darbesi sonrasında siyasal toplumsallaşma ve şayet söz konusu ise çocukluğun politik tahayyülü arasındaki bağıntı da ele alınmaya ve 1980 darbesi sonrasında yapılan çalışmalar/uygulamalar üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Buna göre, bahsedilenler ışığında öncelikli olarak çocukluk ve siyasal toplumsallaşma, sonrasında ise bir siyasal toplumsallaşma öznesi olarak çocukluk Türkiye üzerinden belli başlı bazı örnekler ile genel hatlarıyla kısaca açıklanacak olup, 1980 darbesi sonrasındaki süreçte yapılan çalışmaları/uygulamaları anlamak ve anlamlandırabilmek adına bilhassa erken cumhuriyet döneminde, yani kuruluş evresinde ve kısaca 1960’lı ve 1970’li yıllara ilişkin konuyla ilgili temel hususlara da değinilmeye çalışılacaktır.

1.1. Genel Olarak Çocukluk ve Siyasal Toplumsallaşma Kavramları

Çocukluk, siyasal toplumsallaşmanın önemli parçalarından biridir. Bu bölümde bahsi geçen nedenden dolayı öncesinde en genel hatlarıyla çocukluk kavramı, sonrasında da siyasal toplumsallaşma açıklanacaktır. Burada önemle belirtmek gerekir ki çocukluk kavramı ve çocukluğun tarihsel gelişimi genel olarak ele alınırken detaylı açıklanmayacaktır. Başka bir deyişle, modern çocukluğun oluşumu bu konunun merkezini oluşturmamaktadır.¹ Buna göre, çocukluk kavramından ve çocukluğun tarihsel süreçte nasıl algılandığına ilişkin şu noktaları belirtmek yerinde olacaktır:

“Çocukluk, (...) tarihsel serüveni boyunca, ekonomik, sosyo-kültürel ve politik düzlemde farklı şekillerde algılanmış ve kavramsallaştırılmıştır. Tüm coğrafyaları kapsayan tek bir çocukluk anlayışı olmadığı gibi çocukluk özelinde lineer bir çocukluk imajından söz etmek de olanaksızdır.”²

Anlaşılabileceği üzere çocukluk, ekonomik, sosyo-kültürel ve politik olarak birçok farklı dinamikten etkilenmektedir ki bu bile çocukluğun toplumsallaşma ve onun parçalarından biri olan siyasal toplumsallaşma öznelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Kaldı ki önemle belirtmek gerekir ki “çocukluk, salt biyolojik bir kategori değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir tahayyüldür.”³

Çocuklukla ilgili birçok araştırma ve çalışma yapılmış, farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Burada tek tek tüm çalışmalardan bahsedilmesi amaçlanmamaktadır, ancak bu noktada Philippe Ariès’in adını anmak gerekmektedir. Çünkü Ariès’in çalışmaları, sonrasında bazı tartışma ve eleştirileri de beraberinde getirerek

---

¹ Batı’da çocukluğun tarihi için daha detaylı bilgi için Bkz.: Colin Heywood, **Baba Bana Top At! Batı’da Çocukluğun Tarihi**, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003. Ayrıca Batı’da ve Osmanlı Devleti’nde çocukluğun tarihi ve Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde çocukluğun politik inşasına ilişkin detaylı bilgi için Bkz.: Güven Gürkan Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

² Öztan, **a.g.e.**, s. 3. (Vurgu bana ait).

³ **A.e.**, s. 3.

sonrasında da birçok çalışma ve araştırmaya zemin hazırlamıştır. Ariès'in “ (...) *Eski Rejimde Çocuk ve Aile Yaşamı* adlı kitabı modern çocukluk kavramının oluşumunda eğitime öncelik tanır. Daha önce iç içe olan çocukluk ve yetişkinliği birbirinden ayıran temel etken okullaşma olmuştur.”⁴ Buradan da anlaşılabilceği üzere çocukluğa dair birçok izi eğitim üzerinden sürebilmek mümkündür. Yine yukarıda bahsi geçen durum, çocukluk ile yetişkinliğin iç içe olduğunu ifade etmektedir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse “(...) Ariès Ortaçağ'da çocukluk konusunda bir şey bilinmediği savını öne sürmüştür. (...) Ariès'e göre, Ortaçağ toplumlarında bebeklik ile yetişkinlik dönemi arasında bir geçiş dönemi yoktu.”⁵ Diğer taraftan, Ortaçağ'da çocuklar “(...) literatürde sık kullanılan karşılığıyla daha çok «minyatür yetişkinler» olarak resmedilmişlerdir.”⁶ Tüm bunlardan anlaşılabilceği üzere çocukluktan tam anlamıyla bahsedebilmek zaman almıştır. “Çocukluğun «keşfi» 15. , 16. ve 17. yüzyılları beklemek zorunda kaldı.”⁷ Ayrıca belirtmek gerekir ki “1850 ile 1950 arası dönem, çocukluğun doruğuna ulaştığı bir dönemdir.”⁸

Bahsi geçen dönemlerden itibaren de modern çocukluktan bahsedilmektedir. Buna göre, “modern çocukluk paradigması, en özet ifade ile, doğal düzenin bir gereği olarak çocuğun, yetişkinlerden ayrı bir «özne» olduğunun kabulüne dayanır.”⁹ Modern çocukluk ile çocuklara özgü şeylerden bahsedebilmek mümkün olmuştur. Örneğin, “(...) çocuk kıyafetlerindeki, oyuncaklardaki ve ad koymadaki farklılık, modern çağda çocukluk anlayışının değişiminin güçlü bir simgesidir.”¹⁰ Bahsi geçen dönemde de çocuklar ve eğitim üzerine birçok çalışma mevcut olup, bu çalışmaların genelinde bahsedilenler ışığında esasen çocukluğun toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşmanın bir öznesi olduğu ve bir anlamda siyasal toplumsallaşma konusunda eğitimin ne kadar önem taşıdığı da belirtildiği

---

⁴ Bekir Onur, **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 20.

⁵ Heywood, **a.g.e.** , s. 17.

⁶ Öztan, **a.g.e.** , s. 16.

⁷ Heywood, **a.g.e.** , s. 17.

⁸ Neil Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s. 89.

⁹ Öztan, **a.g.e.** , s. 20.

¹⁰ **A.e.** , s. 21.

sonucuna varmak mümkündür, ancak burada bahsi geçen çalışmaların detayına girilmeyecektir.¹¹

Diğer taraftan, “20. yüzyıl çocuk paradigması, 18. yüzyıl Aydınlanması’nda, bir yandan Rousseau’dan, diğer yandan da Locke’tan esinlenmektedir.”¹² Buna göre, 20. yüzyılda hâkim olan çocukluk paradigmasına göre, çocuklar yetişkinlerden farklıdır, çocukların yetiştirilmesinde sorumlu olanlar yetişkinlerdir.¹³ Bu doğrultuda da toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma konusunda çocukların ilk “tanıştığı” yetişkinlerden aileye de önemli bir rol düşmektedir. Ancak başta aile, okul gibi hem modern anlamda çocukluğun inşası ve hem de sonrasında görülebilen yeniden inşası sürecinde etkin olan unsurların neler olduğunu çocukluk dışında siyasal toplumsallaşma kavramı da açıklandıktan sonra ele alınmaya çalışılacaktır.

Nasıl ki çocukluk siyasal toplumsallaşmanın parçalarından biri, başka bir ifadeyle ise siyasal toplumsallaşmanın öznelerinden biriyse siyasal toplumsallaşma da toplumsallaşmanın bir parçasıdır. Buna göre, öncelikle açıklanması gereken kavram toplumsallaşmadır.

“(…) «toplumsallaşma»yı bireyin, içinde yer aldığı küme ya da toplumun kurallarını öğrenme süreci olarak tanımlayabiliriz. «Toplumsallaşma süreci» uygun kalıpların, değerlerin ve hislerin öğrenilmesini ve içselleştirilmesini içerir.”¹⁴ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, toplumsallaşma bir süreçtir ve içinde dinamik olan birçok şeyi içermektedir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki “(…) toplumsallaşma tek yönlü işleyen bir süreç değildir.”¹⁵ Ayrıca bir kez daha belirtmek

---

¹¹ Bahsi geçen çalışmalara örnek olarak Jean-Jacques Rousseau’nun “*Émile ya da Eğitim Üzerine*” adlı çalışmasını verebilmek mümkündür. Adı geçen bu çalışmanın genelinde Rousseau, çocukluktan, çocukluğun evrelerinden, eğitimin öneminden, kız-erkek çocukların yetiştiriliş farklarından, *Émile* ve *Sophie* üzerinden cinsiyete biçtiği rollerden bahsetmektedir. Ayrıca Rousseau, çalışmanın belli kısımlarında, iyi yetiştirilmeye, yaşama başlarken eğitime de başlanmasına, çocukların kendi durumlarına uygun olarak yetiştirilmesine de değinmektedir. Jean-Jacques Rousseau, **Émile ya da Eğitim Üzerine**, Çev. Yaşar Avunç, 5. bs. , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 12.

¹² Mine Tan, “Çocukluk: Dün ve Bugün”, **Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Ed. Bekir Onur, 2. bs. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 1.

¹³ **A.e.** , s. 1.

¹⁴ Frederick Elkin, **Çocuk ve Toplum: Çocuğun Toplumsallaşması**, Çev. Nazife Güngör, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1995, s. 10. (Vurgu bana ait).

¹⁵ **A.e.** , s. 11.

gerekir ki kendi içinde dinamik olan birçok şeyi içermektedir, bu nedenle de “(...) aile, arkadaşlık grupları, okul, siyasi partiler, hükümet, ordu, iş yeri, sendikalar, tapınak, kitle iletişim araçları, sinema, yayınevleri (...)”¹⁶ toplumsallaşma konusunda oldukça etkin olan unsurlar arasında yer almaktadır, ki bunları çoğaltabilmek de mümkündür.

Bu noktada toplumsallaşmanın birçok konuyla iç içe olan, dinamik bir süreci kapsadığı düşünülürse neden siyasal toplumsallaşmanın da toplumsallaşmanın bir parçası olduğunu anlamak çok daha kolay olacaktır. Diğer taraftan, toplumsallaşma konusunda çocuğa da önemli roller düşmektedir. Başka bir deyişle, çocuk da toplumsallaşmanın parçalarından biridir. Buna göre, “çocuk yalnızca kendisinden ne beklendiğini veya nasıl davranması gerektiğini öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda bunun, düşünce ve davranışlara sinen, kendisine özgü bir yöntem olduğunu da kavrar.”¹⁷ Çocukların toplumsallaşmasında yukarıda belirtilen birçok unsur etkin konumdadır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki aile, okul, kitle iletişim araçları gibi bahsi geçen birçok unsur çocukları kendine özgü bir şekilde toplumsallaştırarak dinamik sürecin devamlılığını sağlamaktadır.¹⁸

Toplumsallaşmanın bir parçası olan siyasal toplumsallaşmaya gelince, “*siyasal toplumsallaşma*, genel toplumsallaşma olgusunun ayrılmaz bir parçasıdır, toplumsallaşmanın özel bir biçimidir.”¹⁹ Ayrıca toplumsallaşmanın bir parçası olan siyasal toplumsallaşma, “(...) toplumsal-siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesidir.”²⁰ İsmail Kaplan’ın “*Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*” adlı çalışmasında da genel olarak belirttiği gibi toplumsallaşmaya dair geçerli olan birçok husus, toplumsallaşmanın bir parçası olan siyasal toplumsallaşma açısından da geçerlidir.

---

¹⁶ Richard E. Dawson, Kenneth Prewitt, Karen S. Dawson, **Political Socialization**, 2. bs. , Boston, Toronto, Little, Brown and Company, 1977, s. 171-202’den aktaran: İsmail Kaplan, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, 7. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 12.

¹⁷ Elkin, **a.g.e.** , s. 10.

¹⁸ **A.e.** , s. 65.

¹⁹ Kaplan, **a.g.e.** , s. 14. (Vurgu bana ait).

²⁰ Türker Alkan, **Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin, Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 8.

Kaplan da ilgili çalışmasında bu hususları, “(...) etkileşimli, yaygın, dinamik, çatışmalı ve ideolojik nitelikli olması”²¹ şeklinde belirtmektedir.

Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda hem toplumsallaşmanın, hem de onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşmanın toplumun geneli için ve çok yönlü olarak etkin bir şekilde söz konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki siyasal toplumsallaşma konusunda etkin olan aktörlerden birinin devlet olması aynı zamanda bir ideolojik yönü olduğunu da ortaya koymaktadır. Bahsi geçen bu durum da, bir taraftan tarihsel süreçte yaşanan olayların, diğer taraftan hükümet ve parti programları ile yapılan birçok çalışma ve uygulamanın neden önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, ele alınan dönemde yani Türkiye’de 12 Eylül 1980 tarihinde bir siyasal toplumsallaşma “aktörü” olan ordunun askerî darbe yapmış olması, dönem içinde birçok çalışmanın yapılması ve bunların etkilerinin bir kısmının süreklilik taşıması bile çalışma ekseninde “yeni bir çocukluk inşası politik olarak projelendirildi mi?” sorusuna yanıtlar ararken siyasal toplumsallaşma çerçevesinde ele alınmasının neden gerekli olduğunu da ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Türkiye’de 1980-1983 yılları arasında “ara rejim”in varlığı, onu takip eden süreçte hükümet ve parti programlarında bilhassa çocuk ve eğitim konusunda alınan karar ve görüşler, yine ele alınan dönemde “performatif” faaliyetler, eğitim müfredatı ve ders kitapları bile o dönemdeki siyasilerin, birer toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma aktörleri olarak çocukluğun inşasında nasıl rol oynadıklarını ortaya koymaktadır, ki bu nedenle de ilerleyen bölümlerde bahsi geçen bu konular detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Siyasal toplumsallaşmanın, bir ideolojik yönü olduğu bahsine geri dönmek gerekirse, ideoloji kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Buna göre, “*ideoloji*, her şeyden önce, bir dünya görüşüdür. (...) ideoloji bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda olması gerekeni, «ideal» sosyo-politik düzen modelini içerir.”²² Burada detaylı bir şekilde ideolojiye ilişkin kavramsal açıklamalar yapılması amaçlanmamaktadır. Ancak siyasal toplumsallaşmanın yukarıda da ifade

---

²¹ Kaplan, **a.g.e.**, s. 14.

²² H. Birsen Örs, “İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. H. Birsen Örs, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 10. (Vurgu bana ait).

edildiği gibi ideolojik bir yönü olduğundan, bahsi geçen çerçevede, kısaca değinilmesi de yerinde olacaktır. Buna göre, önemle belirtilmesi gereken hususlardan biri de “ideolojiler-üstülük savı ve ideoloji korkusu”dur. “İdeoloji *korkusunun* ardında mutlak doğruya bağlılık ihtiyacı, isteği vardır; her türlü toplumsal ayrışmayı engelleme kaygısı vardır; *tartışma* korkusu ve neticede *politika* korkusu vardır.”²³ Bu noktada ideolojilerin rolünü ve “ideoloji korkusu”nun arkasında yer alan nedenleri de anlayabilmek mümkündür. Diğer taraftan, “ideolojiler-üstülük savı” da bilhassa 1980 darbesinin hemen sonrasında yaşanan dönemi daha iyi anlamlandırabilmek açısından önem taşımaktadır. Buna göre:

“İdeolojiler-üstülük savı, Türkiye’nin politik kültüründe yaygın ve etkilidir. Resmî ideoloji, özellikle 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında pekiştirilen haliyle, Atatürkçülüğü «bütün izm’lerin» ötesinde «ideolojier üstü fikir sistemi veya dünya görüşü» olarak sunar. (...) bütün modern düşünce akımları (liberalizm, sosyalizm vs.), «yabancı» ve «zararlı» ideolojiler olarak kodlanır.”²⁴

Tüm bu bahsedilenler dışında ideolojilerden bahsedilirken ele alınması gereken konulardan biri de siyasal toplumsallaşmada ideolojik unsurların rolüdür. Ki ideolojik unsurların bu rolü, siyasal toplumsallaşma açısından önem taşıdığı gibi, çocukların toplumsallaşması ve dolayısıyla siyasal toplumsallaşması açısından da ayrıca önem taşımaktadır. Örneğin, Louis Althusser “devletin ideolojik aygıtları”ndan bahsetmektedir. Althusser’e göre, dinsel, öğrenimsel, aile, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme ve kültürel olarak devletin birçok ideolojik aygıtı bulunmaktadır.²⁵ Devlet, siyasal toplumsallaşma aktörlerinden biri olarak hem yetişkinlere, hem de çocuklara ulaşmayı, kimi zaman da yetişkinlere çocuklar üzerinden ulaşmayı tercih etmektedir. Bu noktada da yukarıda farklı şekillerde ele alınan hukuk, eğitim, iletişim araçları, gibi birçok unsurun siyasal toplumsallaşmada kilit birer rol üstlendiği sonucuna varmak mümkündür. Devlet de bu nedenle, benimsetmek istediği görüşleri ya da ideolojileri bazı “araçlar” yoluyla topluma

²³ Tanıl Bora, “İdeoloji”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 90.

²⁴ **A.e.** , s. 90.

²⁵ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, 2. bs. , İstanbul, İthaki Yayınları, 2006, s. 63-64.

aşlamaya çalışmaktadır. Bu durumda çocukluğun politik tahayyülünü de bu şekilde değerlendirmek yerinde olacaktır. Çocukluğun politik tahayyülünde bilhassa aile ve eğitim oldukça önemlidir. Çünkü “(...) toplumsallaşma, eğitimle eş anlamlıdır; hem öğretmeyi, hem öğrenmeyi kapsayan bir süreçtir.”²⁶

Yukarıda da çocukluk kavramından bahsedilirken değinildiği üzere aile, çocukluğun toplumsallaşması ve siyasal toplumsallaşması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada ailenin rolüne ilişkin şu bilgiyi belirtmek yerinde olacaktır:

“(...) aile, sadece iktidarın toplumu denetlemek üzere kullandığı bir manivela, sosyologların diliyle söyleyecek olursak, bir «sosyalizasyon» veya «yeniden üretim» aracı değildir. Aile, kendisine toplum dediğimiz yapıyı inşa eden iktidar içindeki uğraklardan biridir. Onun tarihsel ve siyasal önemi de buradan gelir (...).”²⁷

Bahsedilenler ışığında ailenin toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma açısından önemli olduğu kadar iktidar açısından da önemli unsurlardan biri olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu nedenle de çocukluğun inşasında ve çocukluğun politik inşasında aileye de önemli bir rol atfedilmektedir. Örneğin, “okul eğitimine destek vermek, hijyen, ruhsal sağlık gibi argümanlar ekseninde annelik son derece güçlü bir pozisyon olarak yapılandırılmıştır”²⁸, ki bu durum da çocukların yetiştirilmesinde yetişkinlere ve ebeveynlere düşen rolleri de ortaya koymaktadır.

Çocuğun toplumsallaşmasında ve onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşmasında aile dışında etkili rol oynayan unsurlardan bir diğeri de okuldur. Okul ve dolayısıyla okulda verilen dersler ve müfredat oldukça önemlidir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki “kurumsal eğitim, özellikle okullar bu politikalarda (*siyasal, sosyal, ekonomik, eğitimsel*) başarılı olmak için araç olarak

---

²⁶ Kaplan, **a.g.e.** , s. 11.

²⁷ Ahmet Murat Aytaç, **Ailenin Serencamı: Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, 2. bs. , Ankara, Dipnot Yayınları, 2012, s. 11.

²⁸ **A.e.** , s. 103.

kullandıkça eğitim ideolojik yönlenebilir zemin hazırlar.”²⁹ Eğitimin ideolojik yönelime zemin hazırlamak dışında da rolleri bulunmaktadır. Çünkü “egemen veya resmi ideolojinin başarı ölçütleri doğrultusunda belirlenen güç, statü ve prestij yalnızca eğitimsel amaçları değil, aynı zamanda öğretmen ve öğrenci davranışını da biçimlendirir.”³⁰ Ki bu durum bile başlı başına bir kez daha eğitimin çocukluğun politik tahayyülünde ve hem de genel anlamda siyasal toplumsallaşma konusunda neden önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca “okuldaki –ve daha sonraki aşamada ordudaki- disiplin ve düzenin, toplumdaki modern «müesses nizam»ın kaynağı olarak telâkki edildiği açıktır.”³¹ Okullarda verilen eğitimin, çocukların ilerinin yetişkin bireyleri olacağı da göz önünde tutularak yapıldığı, kimi zaman da devletin bir siyasal toplumsallaşma “aktörü” olarak yetişkinlere de çocuklar üzerinden ulaşmayı amaçladığı sonucuna varmak mümkündür. Bu noktada çocuğa birçok “zorunluluğu” ve beraberinde “gönüllülüğü” içeren vatandaşlık eğitimi ve rasyonalist örneklerin verildiği ve çocukların da tüm bunları topluluk içinde öğrendiği görülmektedir.³² Başka bir deyişle, çocuğun öğrenme süreci hem karşılıklı, hem dinamik, hem de kimi zaman “didaktik” boyutları içermektedir. Türkiye üzerinden bakıldığında da hem erken cumhuriyet döneminde, hem sonrasında, hem de 1980 darbesi sonrasında eğitime biçilen rolden de yukarıda bahsi geçen durumun somut örneğini görebilmek mümkün olacaktır. “Türkiye’deki siyasal toplumsallaşmada okulun önemini belirtmek için; meşruiyet kazanma sürecinde okula verilen önemi, aile-okul-güç ilişkisini, (...)”³³ de göz önünde tutmak önemlidir.

Diğer taraftan, Batı’da çocukluğun gelişmesi ve toplumsallaşması ile onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşmasında rol oynayan ve modern dönemde bu çerçeveyi çizen unsurlardan biri de ulus-devlettir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, ulus-devlet çerçevesinde aileler de çocuklarını “milli bilinç” ile

---

²⁹ Gerald L. Gutek, **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar**, Çev. Nesrin Kale, 3. bs. , Ankara, Ütopya Yayınevi, 2011, s. 164.

³⁰ **A.e.** , s. 182, 183.

³¹ Öztan, **a.g.e.** , s. 28.

³² Walter Benjamin, **Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine**, Çev. Mustafa Tüzel, Ankara, Dost Kitabevi, 2001, s. 13.

³³ Alkan, **a.g.e.** , s. 191.

yetiştirmeli, aile içinde eğitim bu yönde verilmelidir.³⁴ Görülebileceği gibi ilerinin “makbul vatandaş”ı olacak “ideal çocuklar”ın yetişmesinde dönemin konjonktürü de etkili olmaktadır. Bu durum bile, başta da ifade edildiği üzere, çocukluğun toplumsallaşmanın öznelerinden biri olduğunu, dinamik süreçten etkilendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 20. yüzyılın başlarında “(...) müfredatın yanı sıra, çocuklar için hazırlanan edebi eserlerin ve süreli yayınların önemli bir kısmında «vatanseverlik», «askerlik», «kahramanlık», «cesaret», «itaat»³⁵ gibi vurguların olması, konuların ele alınması tesadüfi değildir. Çünkü bahsi geçen dönemde Birinci Dünya Savaşı’nın (1914-1918) varlığı bilinmektedir. Yine Türkiye’de erken cumhuriyet yıllarında çocukluğun politik inşasında, ulus-devlet anlayışının ve dönem konjonktürünün de etkileriyle, milliyetçilik, milli iktisat, medenileşme, terbiye gibi hususların ön plandaki varlığını örnek olarak verebilmek mümkündür. Erken cumhuriyet döneminde Kemalist devrimlere de bazı göndermelerle “medeniyet ve medenileşme maddi alanda olduğu kadar, fikrî alanda da yurttaşların hem düşünceleri ve düşünme biçimleri, hem kıyafetleri-konuşmaları, hem de yaşantıları-davranışları temelinde başarılmak durumunda”³⁶ olduğu ele alınmaktadır.

Tüm bu bahsedilenler ile çocukluk, toplumsallaşma, siyasal toplumsallaşma, siyasal toplumsallaşmanın “ideolojik yönü” olduğundan ideoloji, ideolojinin unsur ve kurumları, devletin bir siyasal toplumsallaşma aktörü olarak bahsi geçenleri kullanması ile bilhassa çocukluğun siyasal toplumsallaşmasında aile ve eğitime düşen role en genel şekilde değinildikten sonra siyasal toplumsallaşma öznesi olarak çocukluktan Türkiye’de bilhassa erken cumhuriyet döneminden ve 1960’lı ve 1970’li yıllardan belli başlı örnekler üzerinden bahsedilmeye çalışılacaktır.

1.2. Siyasal Toplumsallaşma Öznesi Olarak Çocukluk: Türkiye Üzerinden Bazı Örnekler

Bu bölümde siyasal toplumsallaşma çerçevesinde çocukluk, Türkiye’de erken cumhuriyet döneminden belli başlı örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Bu

---

³⁴ Öztan, **a.g.e.** , s. 26.

³⁵ **A.e.** , s. 28.

³⁶ İsmet Parlak, **Kemalist İdeoloji’de Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005, s. 323.

şekilde daha sonraki bölümlerde üzerinde yoğunlaşılacak dönemde, yani 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık on yılda, yeni bir çocukluğun politik olarak projelendirilip projelendirilmediğinin izlerini sürerken zaman zaman önceki dönemle bağıntılar kurmaya fayda sağlayacaktır.

Önceki bölümde bahsedilenler ışığında bir siyasal toplumsallaşma öznesi olarak çocukluğa dair Türkiye’den bilhassa erken cumhuriyet dönemine ilişkin detaya girilmeksizin bazı örnekler verilmeye çalışılacaktır. Bu örnekler de çalışmanın geri kalanında bahsedilecek olan 1980 darbesi sonrası dönemi daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek adına fayda sağlayacaktır. Çocukların toplumsallaşması ve onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşması hususunda aile, çevre, kitle iletişim araçları, vb.’nin dışında bilhassa eğitimin, okulların ve müfredatın oldukça önemli olduğu öncesinde de belirtilmişti. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Meşrutiyet döneminde ve “II. Meşrutiyet’i izleyen dönemde yapılan bir dizi düzenlemeyle yeni siyasal özne «vatandaş» ile devlet arasındaki hukuki-siyasal ilişkinin kuralları belirlenir.”³⁷ Başka bir deyişle, vatandaşın siyasal özne olarak görülmesi oldukça önemli iken, vatandaşlıkla ilgili birçok hukuki düzenleme yapılması gibi bir başka yeni gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. “Oluşturulmaya çalışılan «yeni yaşam-yeni insan» anlayışı doğrultusunda Tanzimat döneminde bağımsız bir özne olarak keşfedilen çocuk, II. Meşrutiyet döneminde inşa edilmiştir”³⁸, ki bu durum bahsedilen dönemin önemli gelişmelerinden biridir. Bu noktada da çocukluğun keşfi ve inşasının Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılı bulduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu durum da öncesinde değinildiği gibi çocuklukla ilgili tek bir mekân ve zaman diliminden bahsetmenin mümkün olmadığını somut olarak ortaya koymaktadır. Bahsedilen dönemde çocuk artık bir taraftan “özne”den “kamusal özne”ye dönüşürken, diğer taraftan bir diğer siyasal toplumsallaşma aktörü olan devlet de çocuğun ve dolayısıyla vatandaşın yetiştirilmesinde okulun önemini ön plana almaktadır.³⁹ II. Meşrutiyet döneminde

---

³⁷ Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 27.

³⁸ A.e. , s. 30.

³⁹ A.e. , s. 32.

bahsi geçen bu anlayışın devamını erken cumhuriyet döneminde de görebilmek mümkündür.

Gerçekten de erken cumhuriyet döneminde de çocukların siyasal toplumsallaşması ve “ideal çocuk” ile ilerinin “makbul vatandaş”ı olma konusunda yine okul ve dolayısıyla ders müfredatı bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki II. Meşrutiyet döneminde çocuğun eğitiminde vurgulanan birçok tema⁴⁰ erken cumhuriyet döneminde; erken cumhuriyet döneminde ders kitaplarında yer alan birçok konu da aynı şekilde, bazı benzerlik ve farklılıkları da içererek, ilerleyen dönemlerde de ders kitaplarında yerini almıştır. Erken cumhuriyet döneminde, aşağıda belirtilenler çerçevesinde, okulun önemine ve neden bu önemi taşıdığı sonucuna varmak mümkün olacaktır:

“Cumhuriyet seçkinleri için «okul», öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklemlenmelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezî bir yere sahipti. Öte yandan «okul», devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak bilginin, ulusal değerlerin ve özellikle de ulusal kimliğin belkemiği olan Türkçe'nin aktarımında temel bir öneme sahipti.”⁴¹

Burada da görülebileceği gibi okul, çocukların toplumsallaşmasında, belirli normların, ulusal değerlerin aktarılmasında oldukça etkin bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca okul, tüm bu işlevlerini yerine getirmektedir, çünkü öncesinde de belirtildiği üzere devletin ideolojik aygıtlarından biridir ve bir siyasal toplumsallaşma aktörü olarak devletin “ideolojisi”ni aktarımında, kurallarını belirtmede hem çocuklara, hem de çocuklar üzerinden yetişkinlere ulaşmaktadır. Aynı şekilde, “bireyi toplumsallaştırma araçlarından biri olan eğitim, bu işleviyle, siyasal ve toplumsal düzenin yeniden üretiminde ideolojik söylemi meşrulaştırıcı bir kurumdur.”⁴² Başka bir deyişle de, devlet “en üst aktör” olarak düşünülürse, eğitimi merkezileştirmekte ve eğitim sistemi içinde yer alan her bir bireyi sistemin taşıyıcısı konumuna getirmektedir. Tüm bu bahsedilenler çerçevesinde “eğitim, bir toplumun

⁴⁰ Detaylı bilgi için Bkz.: Üstel, **a.g.e.** , s. 25-126; Öztan, **a.g.e.** , s. 34-59.

⁴¹ Üstel, **a.g.e.** , s. 127.

⁴² Parlak, **a.g.e.** , s. 1.

insan yapısını belirleyen çok hassas bir kurumdur. Bu kurumun nasıl değerlendirildiği(nin) o toplumun geleceğini belirlediğini⁴³ de hatırd tutmakta fayda bulunmaktadır.

Erken cumhuriyet döneminde çocukluğun politik inşasında da eğitimin oldukça önem taşıdığını bir kez daha söylemek gerekmektedir. Örneğin, “Mustafa Kemal’e göre, eğitimin amacı yeni kuşakları Türk milletine ve devletine sadık olarak yetiştirmek ve onları Türk milleti ile devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hale getirmektir.”⁴⁴ Erken cumhuriyet döneminde yeni rejime ilişkin birçok çalışma ve inkılâp yapılmıştır. Tüm bu çalışmalar arasında dikkat çeken hususlardan biri “(...) –yetişkinler için olduğu gibi- çocukluk bağlamında da gündelik yaşamdaki Osmanlı geçmişinin izleri silinmeye çalışılmış; (...) daha çok İslâm öncesi döneme, Orta Asya’ya atıf yapılmış”⁴⁵ olmasıdır.

Diğer taraftan, bahsi geçen dönemde yeni bir ulus-devletin ilk yılları olduğu düşünülürse ulusal/milli kimlik yaratımının da ön planda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada da “milli karakter oluşturma işi artık çocuklara ve gençlere «öz Türk» ahlâk ve siyaset ilkelerinin aşılması yoluyla yapılacaktır.”⁴⁶ Bahsi geçen dönemde de “ordu millet” anlayışının hâkim olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çünkü ilgili dönemde “özellikle yurttaşlık ders kitaplarında askerliğin, milli birlik ile bütünlüğün muhafazası ve hürriyet için «en birinci» ve «en kutsal vazife»”⁴⁷ olarak yer verildiği bilinmektedir. Diğer taraftan, vatandaşlık görevlerinden askerlik dışında düzene ve kurallara uymak ön plana çıkmaktadır. Bu noktada da “en önemli yurttaş vazifelerinden olan kanun ve nizamlara itaat etme davranışını kazandıracak olan yine eğitim süreci”⁴⁸ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ilerinin yetişkinleri olacak olan çocuklara verilen eğitimin, bir kez daha çocukların toplumsallaşmasında ve hatta siyasal toplumsallaşmasında neden önemli bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki bahsi geçen dönemde eğitim ile

---

⁴³ Harun Ünlü, **Eğitime Eylül Darbesi: Milli Güvenlik Konseyi’nde Tartışmalar-1980-1983**, Ankara, Güldikenî Yayınları, 2001, s. 391.

⁴⁴ Kaplan, **a.g.e.** , s. 140.

⁴⁵ Öztan, **a.g.e.** , s. 63.

⁴⁶ Kaplan, **a.g.e.** , s. 162.

⁴⁷ Öztan, **a.g.e.** , s. 76.

⁴⁸ Parlak, **a.g.e.** , s. 187.

“bir yandan çocukları hedef alan milli eğitimin yaygın ve etkin hale getirilmesine çalışırken, diğer yandan halkın eğitilerek yeni düzenin değerleriyle donatılmaları amaçlanmaktadır.”⁴⁹ Başka bir deyişle, siyasal toplumsallaşma ve ideoloji ile ilgili değerlerin aktarılmasında önemli bir rol oynayan eğitim aracılığıyla hem çocuklara ve yetişkinlere, hem de kimi zaman çocuklar üzerinden yetişkinlere ulaşmak hedeflenmektedir.

Çocukların toplumsallaşması ve siyasal toplumsallaşmasına ilişkin yine erken cumhuriyet döneminden bazı örneklerle devam etmek gerekirse, bu konuyla ilgili yapılan çalışmalarda belirtildiği üzere en fazla dikkat çeken hususlardan biri “(...) eğitim süreci(nin) her şeyden önce gençleri Kemalist devrim ilkelerine uygun bir biçimde biçimlendirmeyi amaçlamakta”⁵⁰ olduğudur. Diğer taraftan, Kemalizm ifadesinin erken cumhuriyet döneminde Tarih ve Yurt Bilgisi ders kitaplarında pek geçmediğini “*Kemalist İdeoloji’de Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*” adlı çalışmasında belirten İsmet Parlak, “büyük asker”, “Gazi Mustafa Kemal” gibi birçok örnek üzerinden açıklayarak “(...) Atatürk’ü anlatmak amacıyla ders kitaplarında çok çeşitli sıfatlar, isimler ve ünvanlar kullanılmaktadır”⁵¹ şeklinde belirtmektedir. Dönem içinde çocuklara ve çocuklar üzerinden yetişkinlere de yönelik birçok tema işlenmiştir.⁵² Bu durum da yine önceki örneklerde olduğu gibi çocukluğun inşasında ve politik inşasında dönemin zaman ve mekânının ne kadar önemli olduğunu ve “makbul” ve/veya “ideal” olanlar için hem çocuklara hem de yetişkinlere yönelik toplumsallaşma ve onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşma açısından nasıl çalışmalar yapıldığını ortaya koymaktadır.

---

⁴⁹ Birol Caymaz, **Türkiye’de Vatandaşlık: Resmî İdeoloji ve Yansımaları**, 2. bs. , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 13.

⁵⁰ Parlak, **a.g.e.** , s. 181.

⁵¹ **A.e.** , s. 365.

⁵² İşlenen bu temaları milli iktisat, tasarruf, sağlık, terbiye olarak sayıp çoğaltabilmek mümkündür. Bu temaların sadece çocuklara değil, yetişkinlere de birer mesaj içerdiğini söylemek söz konusudur. Örneğin, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti sadece yetişkinlere yönelik çalışmamıştır; aynı zamanda çocuklara «doğru» iktisadi alışkanlıklar kazandırmak” amacıyla birçok çalışma yapmıştır. Öztan, **a.g.e.** , s. 97.

Ele alınan bu temalardan biri olan terbiye ise çocuklara, sadece okullarda öğretilen bir şey anlamında olmayıp, günlük hayatta muhafazakâr ahlâk anlamına da gelmektedir ki diğer taraftan itaatkâr olmayı da gerektiren bir şeydir. Kemal İnal, “Paternalistic Model of Child: A Comparison Between Late Ottoman Society and Early Republic of Turkey”, **Eurasian Journal of Anthropology** 6 (2), 2015, s. 77.

Bahsedilen çerçevede ele alınan dönemde öne çıkan görüşlerden bir diğeri de “korporatizm”⁵³dir. Bu doğrultuda “(...) «sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir ulus» yaratmak”⁵⁴ ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan ise dönemin ders kitaplarında çeşitli sembollere yer verilerek “kolektif bilinç” oluşturulması hedeflenirken, aynı zamanda gerektiğinde vatan için canını verebilmek de sıklıkla vurgulanmaktadır.⁵⁵ Bu şekilde de yine siyasi toplumsallaşma aktörlerinden biri olarak devletin, diğer aktörler olan çocuklar üzerinden yetişkinlere de ulaşmak istediğini bir kez daha söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan, “ideal çocuğun”, aynı zamanda ilerinin “makbul vatandaş”ı olması amaçlandığından, itaatkâr ve sadık olma hali sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki “itaat kavramı, (...) çocuk terbiyesinin ve dolayısıyla «ideal yetişkin» tasavvurunun önemli bir parçasıdır.”⁵⁶ Ayrıca ailede babanın kurallarına ve ailenin ilkelerine itaat ile okul, ordu ve diğer kurumlar gibi kamusal alanlarda itaat etmeyi içeren terbiye, modern Türkiye Cumhuriyeti’nde toplumun ve devletin merkezine çocuğu koymuş, Cumhuriyet’in geleceği için onları modernleştirmiş ve çocuğun milli toplumsallaşması anlayışına sahip olmuştur.⁵⁷ Bahsedilen dönemde medenileşme ve millileştirme madalyonun iki yüzü gibi ele alınmıştır.

Bahsedilenler ışığında, eklenmesi gereken bir diğer husus da milli unsurlardır. Birçok konuda ve dolayısıyla çocukluğun politik inşasında milli kültür, milli ahlâk ve değerler ön plana çıkartılmıştır. Bu şekilde amaçlananlardan biri de “(...) gençlere verilmeye çalışılan bu yüksek milli his ve duygular, toplumsal yapının manevi ya da zihinsel veyahut ideolojik temelini sağlamlaştırarak içerideki ve dışarıdaki ötekilere karşı, bir birliktelik sağlayabilecektir.”⁵⁸ Anlaşılabileceği üzere bir kez daha bir

---

⁵³ “Korporatizm, liberalizm ve sosyalizm dışında «üçüncü bir yol» vaat eden, çeşitli sosyo-ekonomik boyutları içeren politik bir projedir. Kutsal otorite kavramı, mutlakiyetçilik ve organik toplum görüşü, korporatist ideolojinin felsefi temellerini oluşturur.” Güven Gürkan Öztan, “Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir «Üçüncü Yol» Vaadi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. H. Birsen Örs, 2. bs. , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 517.

⁵⁴ Öztan, **a.g.e.** , s. 118.

⁵⁵ Caymaz, **a.g.e.** , s. 17.

⁵⁶ Öztan, **a.g.e.** , s. 172.

⁵⁷ İnal, “Paternalistic Model of Child: A Comparison Between Late Ottoman Society and Early Republic of Turkey”, **a.g.e.** , s. 78.

⁵⁸ Parlak, **a.g.e.** , s. 184.

siyasal toplumsallaşma aktörü olarak devletin milli unsurlar üzerinde durarak da ideolojik anlamda hedefleri olduğunu; devlet, ideoloji, çocukluk ve toplumsallaşma ile onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşma arasındaki ilişkiyi de bir nevi ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, erken cumhuriyet döneminde ele alınan temalardan biri köyle ilgilidir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, “(...) köy, cumhuriyetin mikrokozmosudur.”⁵⁹

Erken cumhuriyet döneminde çocukluğun politik tahayyülünde en genel hatlarıyla ön plana çıkan hususlara değinildikten sonra, 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllarda siyasette yer alan bazı parti ve hükümet programlarına da çok kısa bir şekilde değinmek yerinde olacaktır. Örneğin, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP), bilimsel-teknik bilgiyi milli değerlerle bir bütün haline getirme konusunda Kemalist rejimin benimsediği görüşlerle uyum teşkil ederken, parti programında insani değerlerden de bahsedilmesi açısından oldukça yenilik taşıyan bir durum ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Diğer taraftan ise, ilgili parti programında “(...) Demokrat Parti (...) din öğretimi ve din adamları yetiştirilmesi konusunda uzmanlar tarafından esaslı bir program hazırlanmasını öngörür.”⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) önceki yıllarda izlediği politiklardan pek de farklı bir parti programı yoktur, sadece üsluba ilişkin bir yumuşama söz konusudur.⁶² O nedenle de burada ayrıca açıklanmayacaktır.

27 Mayıs 1960 yılındaki askerî darbe sonrasında bir süre askerî hükümet olduğu bilinmektedir. İlgili hükümet programına göre, “(...) milli eğitim davası Türkiye’nin en önde gelen davalarından biridir.”⁶³ 1960’lı ve 1970’li yıllarda siyasette yer alan partilerin programlarına da değinmek gerekirse örneğin, “CHP’ye göre, eğitim ve öğretimde temel ilke, öğrencilere vatan ve millet sevgisini, Atatürk devrimlerine bağlılığı ve demokrasi ilkelerini benimsetmek”⁶⁴ olarak karşımıza çıkmaktadır. Adalet Partisi (AP) ise milliyetçilik, milli eğitimin önemi gibi konulara önem verirken, ilgili parti programında milli eğitim konusunda bilimsel-kalkınmacı eğitime

---

⁵⁹ Üstel, **a.g.e.** , s. 149.

⁶⁰ Kaplan, **a.g.e.** , s. 201.

⁶¹ **A.e.** , s. 202.

⁶² **A.e.** , s. 208.

⁶³ **A.e.** , s. 229.

⁶⁴ **A.e.** , s. 274.

yer verilmekte, ama aynı zamanda gelenek-görenekler de arka plana atılmamaktadır.⁶⁵ Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ise milli eğitim konusunda da milliyetçi ideolojiye yer vermekte, milli kültür başta olmak üzere birçok “milli” konunun eğitim yoluyla benimsetilmesi ve bu anlayışın insanın hayatı boyunca devam etmesi üzerinde durmaktadır, ayrıca Atatürkçülük’ten bahsedildiği de bilinmektedir.⁶⁶ Dönemin bir başka partisi olan Milli Nizam Partisi (MNP) ise eğitim konusunda milli kalkınmaya ve aile yapısına öncelik tanırken, bir diğer taraftan ise milli varlığa ve demokratik rejime yönelik olan “düşman ideolojiler”e dikkat çekmekte, bunlara karşı önlem alınması ve bunlarla mücadele edilmesi gerekliliğini savunmaktadır.⁶⁷

Diğer taraftan, önemle belirtmek gerekir ki 1960’lı yılların sonu ve 1970’li yıllarda gerek çocukluğun politik inşasında, gerekse vatandaşlık konusunda eğitim programlarında daha “evrenselci” yöne evrilen bir algı ön plana çıkmaktadır. Buna en iyi örnek de 1969 yılındaki “Ortaokul Sosyal Bilgiler Programı”dır. Çünkü ilgili program, “(...) aktif ya da katılımcı yurttaşlığın teşviki anlamında Cumhuriyet tarihinin en demokratik programı olarak ortaya çıkmaktadır.”⁶⁸ Bahsi geçen programın bir diğer özelliği ise 1980 darbesi sonrası döneme göre Atatürk referanslarının varlığının sınırlı oluşu ile tehdit teması yerine evrensel insanlık ve katılım temalarının vurgusudur.⁶⁹ 1970’li yılların ilk yarısında eğitim-öğretime de yansıyan bu anlayış 1970’li yılların bir kısmından itibaren değişime uğramaya başlamıştır. Her ne kadar örneğin, İkinci Ecevit Hükümeti döneminde (1977) olduğu gibi ilgili hükümet programında eğitimin insanlıkçı, barışçı olması gibi evrensel değerlerden bahsedilmiş⁷⁰ olmasına karşın sıklıkla değişen koalisyon hükümetlerinin herbirinin programında daha farklı anlayışlara da rastlamak mümkündür. Bu duruma da örnek olarak Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti’ni (1979-1980) gösterebilmek mümkündür. İlgili hükümet programında öğrenciler için sorgulama, düşünme gibi

---

⁶⁵ A.e. , s. 276.

⁶⁶ A.e. , s. 286-288.

⁶⁷ A.e. , s. 290-291.

⁶⁸ Üstel, a.g.e. , s. 261.

⁶⁹ A.e. , s. 264.

⁷⁰ Kaplan, a.g.e. , s. 251.

değerler değil de sadece sadakat unsuru ön plana çıkartılmaktadır ve bu görev de öğretmenlere yüklenmektedir.⁷¹

Sonuç olarak, tüm bu bahsedilenler ışığında çocukların toplumsallaşması ve siyasal toplumsallaşması konusunda siyasal toplumsallaşmanın aktörlerinden biri olan devletin bilhassa eğitim aracılığıyla hem çocuklara, hem de çocuklar üzerinden yetişkinlere nasıl ulaştığı erken cumhuriyet döneminden ve kısmen 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllardan bazı örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde hem devletin ideolojisini ve benimsediği görüşleri toplumun geri kalanına nasıl aktardığı ve Cumhuriyet’in kuruluş evresinde çocuğa hangi rollerin biçildiği de en genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, çocukluğun neden önemli olduğu, “ideal çocuğun” ve “makbul vatandaş”ın toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma ile nasıl şekillendirildiği de ele alınmıştır. Böylece başta açıklanan kavramlardan çocukluk, toplumsallaşma, siyasal toplumsallaşma, ideoloji ve devlet arasındaki bağıntı da açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye’de erken cumhuriyet dönemi dışında, 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllara ilişkin bazı önemli hususlara da yer verilerek çalışma içinde belirtilen soruya yanıtlar ararken ele alınacak olan 1980 sonrası yaklaşık on yıllık dönemin öncesinde siyasal toplumsallaşma ve çocukluğa ilişkin genel bir çerçeveye de yer verilmesi amaçlanmıştır. Peki, tüm bunlara göre, çocukluk ve siyasal toplumsallaşma kavramları çerçevesinde 1980 darbesi ve sonrasındaki on yıllık dönemdeki gelişmeler nelerdir?

---

⁷¹ A.e. , s. 261.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980 DARBESİ VE SONRASINDAKİ YAKLAŞIK ON YILLIK DÖNEMDE, BİLGİSSA 1980-1983 ARASI, ÇOCUKLUĞUN POLİTİK TAHAYYÜLÜ ÇERÇEVESİNDE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA VE ARAÇLARI

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu başlık altında öncelikli olarak 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki süreci daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek adına 1980 darbesi öncesindeki gelişmelerin genel tablosu ele alınmaya çalışılacaktır. Bahsedilecek olan gelişmelerle birlikte 1980 darbesine ilişkin başta darbenin/darbe sürecinin nasıl “tanımlanabileceği” olmak üzere bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca siyasal toplumsallaşma ve tartışmalarının örneklerinden biri olarak toplu konuşmalara da kısmen yer verilecektir. Sonrasında ise 1980 darbesi sonrası çocukluğun politik tahayyülü konusunda izler sürülmeye çalışılacaktır. Bu amaçla da bilhassa çocukluk ve eğitim odaklı olarak Danışma Meclisi tutanakları, Milli Eğitim Şûrası kararlarına da değinilecektir. Böylece çalışmanın başında da belirtildiği üzere kendi içinde benzerlikleri ve farklılıkları, süreklilik ve kopuşları barındıran bir kırılma olarak değerlendirilebilecek olan 12 Eylül 1980 darbesinin genel çerçevesi ve “darbe sonrasında yeni bir çocukluk inşasının politik olarak projelendirilmesi söz konusu mudur?”, “şayet söz konusu ise hangi «araçlar» ile bu durum sağlanmıştır?” sorularına da verilebilecek yanıtlar ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. 12 Eylül 1980 Darbesine Genel Bir Bakış

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki çalışma içinde odaklanılan “12 Eylül 1980 darbesi sonrası yeni bir çocukluk inşası politik olarak projelendirildi mi?” sorusuna yanıtlar ararken, süreci sadece tarihsel değil, tüm yönleriyle ele almak oldukça önem taşımaktadır. Çünkü “12 Eylül rejiminin, eğitim ve kültür alanlarına büyük önem verdiğini ve köklü adımlar attığını”⁷² hatırdta tutmak gerekmektedir.

---

⁷² A.e. , s. 305.

Diğer taraftan, 12 Eylül 1980 darbesini/darbe sürecini farklı açılardan “tanımlayabilmek” adına öncesindeki sürece ve dinamiklere değinmek gerekmektedir. Çünkü “Türkiye’nin «modernleşme» serüveninde siyasal platformdaki kırılma anlarıyla ordu içinde yaşanan iç çekişmelerin ve değişim rüzgârlarının birbirini karşılıklı olarak etkilediği çok açık olarak görülmektedir.”⁷³ Buna göre, 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde gerek toplumsal, gerekse siyasal alandaki gelişmelere yer vermek bir kırılma olarak nitelendirilebilecek, ancak sonrasında nedenleriyle açıklanmaya çalışılacak olan kendi içinde benzerlikler ve farklılıkları ya da başka bir deyişle, bazı süreklilikleri ve kopuşları da içeren 1980 darbesini ve dolayısıyla sonrasındaki süreci de daha iyi anlayabilmemizi sağlayacaktır.

Türkiye tarihi incelendiğinde darbelerin varlığı dikkat çekicidir. Darbelerden bahsederken konu çerçevesinde farklı liberal, Marksist, klasik, “yapısalcı militarizm” yaklaşımların⁷⁴ olduğunun belirtilmesi gerekmektedir, ancak konu çerçevesinde bahsi geçen yaklaşımların detayına girilmeyecektir. Diğer taraftan, Türk militarizminin geliştiği konjonktürde bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı, iktisadi gelişmeler, farklı ideolojilerin varlığı, modernleşme çabaları, bazı “tasfiyeler” de göz önünde tutulmalıdır.⁷⁵ Görüldüğü üzere Türkiye’de militarizmin gelişiminde dönem konjonktüründeki gelişmeler, öncesinde de belirtildiği üzere, önem taşımaktadır. Diğer taraftan, çalışma içinde ilerleyen bölümlerde, öncesinde de değinildiği üzere bahsedilecek olan çocukluğun politik tahayyülü konusunda özellikle eğitim ve ordu ilişkisinde bazı açılardan zihniyet benzerliğini de göz önünde tutmak yerinde olacaktır. Çünkü “eğitim ve askerlik, Avrupa’da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nda da 19. yüzyıldan itibaren devlet anlayışının ve devlet-kul/vatandaş ilişkisinin mihenk noktalarını oluşturmaktadır.”⁷⁶ Bu durumun

---

⁷³ Güven Gürkan Öztan, **Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 212.

⁷⁴ Militarizm konusuna ilişkin ilgili yaklaşımlar ve militarizmin farklı boyutları için Bkz.: **A.e.** , s. 8-17.

⁷⁵ Ömer Laçiner, “Türk Militarizmi I”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 17.

⁷⁶ Ayşe Gül Altınay, “Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Millî Güvenlik Dersi”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 181.

yansımalarını sonrasında yani Cumhuriyet döneminde de görmek söz konusudur. Hatta eğitime yansıyan “militarist misyonun” örneklerini “(...) en çok üzerinde durulan iki ünvanın *Başöğretmen* ve *Başkomutan* olması (...) isminde «milli» sıfatı taşıyan iki bakanlığın Savunma ve Eğitim Bakanlıkları olmaları”⁷⁷nda da görmek mümkündür. Başka bir deyişle, çalışma çerçevesinde 1980 darbesi sonrasındaki süreçte yeni bir çocukluk inşasının politik olarak projelendirilip projelendirilmediği sorusuna yanıtlar ararken bahsi geçen ilişkiselliği de yine hatırd tutmakta fayda bulunmaktadır. Çünkü bir kez daha belirtmek gerekir ki “(...) eğitim endoktrinasyon aracı”⁷⁸ olarak da dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, çocukluğun politik tahayyülü konusu incelenirken hem 1980 darbesi ve sonrasındaki konjonktür, hem de eğitimin nasıl araçsallaştırıldığı üzerinde durulmasında fayda bulunmaktadır. Bu şekilde “makbul vatandaş”ın nasıl olması gerektiğinin çocukluktan itibaren eğitim yoluyla çocuklara ve dolayısıyla topluma benimsetileceği düşünülmektedir. Çünkü bahsedilen şekilde esasen hedeflenen ve burada da bir kez daha açıklanması gereken konulardan biri de toplumsallaşmadır. Buna göre, “toplumsallaşma, toplumsal ilişkiler ağının bütünü içerisinde yer alan çok karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, bütün toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişki pratikleri ve kurumlarıyla ilgilidir.”⁷⁹ Başka bir deyişle, toplumsallaşma birçok konuyla iç içe olan dinamik bir süreci göstermektedir, ki bunun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma da bireylerin bir topluluğun siyasal değerlerini, inançlarını, bakış açılarını benimsemelerini ifade etmektedir.⁸⁰ Birinci bölümde ve burada bahsedilen toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma ekseninde, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılacak olan çocukluk konusunda da “makbul vatandaş” yaratımının izlerini görmek mümkündür. Çünkü “«ideal çocukluğun», aynı zamanda «ideal yetişkinliği» tarif ettiği hatırlandığında”⁸¹ bu durumun önemi daha da ortaya çıkmaktadır.

Bahsedilenler doğrultusunda, yani çocukluğun politik tahayyülü konusunda eğitim ve diğer taraftan ordu “ilişkiselliği”, eğitimin nasıl araçsallaştırıldığı ve de

---

⁷⁷ A.e. , s. 181.

⁷⁸ A.e. , s. 185.

⁷⁹ Kaplan, a.g.e. , s. 12.

⁸⁰ A.e. , s. 14.

⁸¹ Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun ...* , s. 238.

tüm bunların toplumsallaşma ve toplumsallaşmanın bir parçası olan siyasi toplumsallaşma ile ilişkisi ve yine tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerin ve dolayısıyla konjonktürün tüm bu kısa kavramsal çerçeve ile ilgili sorunsala yanıtlar ararkenki kapsayıcılığı önem taşımaktadır. Bu nedenle de yukarıdaki kısa açıklamalar sonrasında 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki gelişmelerin genel çerçevesi ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1.1. 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesindeki Gelişmeler

12 Eylül 1980 darbesi öncesi ve sonrasındaki dönemi daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek adına, öncesinde de belirtildiği üzere, darbe öncesindeki gelişmelerin genel çerçevesini ele almak yerinde olacaktır. Çünkü bu şekilde birçok siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gerilimleri içinde barındıran dönemi daha iyi açıklayabilmek mümkün olacaktır. Her şeyden önce 1980 darbesinden yirmi yıl önce 27 Mayıs 1960 darbesi olduğunu, 1970’lerde de 12 Mart 1971 muhtırasını da hatırla tutmakta fayda bulunmaktadır. Yine Türkiye’de 1970’li yıllarda gitgide artan sosyo-ekonomik gerilimlerin, siyasi açmazların, komünizm “tehdidi” algısının, kutuplaşmalarla “bozulan düzenin”, “devletin bekasına” ilişkin duyulan kaygının varlığının, ekonomik istikrarsızlıkların, ordunun 1980 yılında yaptığı darbeyi kendince “meşrulaştırmak” adına kullandığı argümanlar arasında yer aldığını görebilmek mümkündür. Ayrıca bahsi geçen bu ve bunun gibi argümanlar, 1980 darbesi sonrasındaki süreçte askerî bürokrasi açısından “düzenin inşasının” gerekliliği açısından da birer neden olarak yerini almıştır. Kaldı ki sonrasında da değinileceği gibi burada önemle belirtilmesi gereken bir diğer husus da orduya biçilen ve zaman içinde de ordunun kendine biçtiği rolün varlığıdır. Buna göre:

“Resmî kamu felsefesinin, Cumhuriyetin ve Türk modernliğinin kurucu, taşıyıcı (...) ve rejimin cumhuriyetçi temel ilkelerinin «bekçisi» sıfatlarıyla hareket eden TSK’nın, bu «merkezi» değerleri tanımlama ve dışavurum biçimi hep aynı kalmadı. Bir tarihsel miras olan «bekçi» rolünü mumyalaştırarak değil, zaman içinde tarihsel değişime uğrayan dinamik bir çevrenin sunduğu yeni verilerle eklemleyerek değiştirdi. TSK’nın resmî ideolojiyi «yeniden» tanımlama ve kurma

yetisindeki sürekliliği bir veri olarak not etsek de, bu coğrafyada sivil irade-rejim ve asker ilişkisi (...) adeta süreklilik kazanan bir gerilim öyküsüne dönüştü.”⁸²

Görüldüğü üzere, tarihsel süreçte çeşitli dinamiklerin de etkisiyle hem orduya biçilen, hem de ordunun kendine biçtiği rollerin başında devletin bekasını sağlama, her türlü güvenlikten sorumlu olma ve kurucu ideolojiyi de koruma hali gelmektedir. Ancak bu durumu yukarıda da bilhassa belirtildiği üzere sadece “lineer” bir tanımlama üzerinden okumak mümkün değildir. Kimi zaman “yeniden tanımlama”, kimi zamansa “restorasyon” olarak nitelendirilebilecek ve hatta bu tanımlamalar çoğaltılabilecektir de. Çünkü yine yukarıda bilhassa belirtildiği üzere tarihsel süreç ve bu süreç içindeki siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel dinamikler oldukça önemlidir. Kimi zaman, olan bu değişimler başta da belirtildiği üzere bazı açılardan benzerlikleri ve farklılıkları, dolayısıyla da bazı açılardan süreklilikleri ve kopuşları da içinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle, sadece tek bir açıdan bakmak bir diğerini göz ardı etmek anlamına da gelebilecektir. Bu nedenle 1980 darbesinin nasıl görülüp tanımlanabileceğini ve sonrasındaki sürecin de nasıl değerlendirilebileceğini tartışmadan önce de yine 1980 darbesi öncesindeki süreci, orduya atfedilen rolü de göz önünde bulundurarak açıklamak yerinde olacaktır.

27 Mayıs 1960 darbesi, 1961 Anayasası’nın içeriğine ve yine 1960’lı yıllardaki siyasi gelişmelere⁸³ çalışma içinde geniş bir yer verilmeyecektir. Fakat yine de belirtmeli ki “ortaya çıkan yeni anayasa, anayasaya bağlı olarak ilk defa kullanılmaya başlanan bürokratik kurumlar, «milli güvenlik algısı»nın siyasi sistemin özü olarak legal ve meşru bir hukuki çerçeveye kavuşturulması bu dönemin ilk icraatları”⁸⁴ olarak dikkat çekmektedir. Ancak hem bilhassa 1960’lı yılların sonuna doğru tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de izleri görülen “toplumsal

---

⁸² Ümit Cizre, **AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilapın Anatomisi**, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 10.

⁸³ Türkiye tarihine ve bahsi geçen sürece dair detaylı bilgi için Bkz.: Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 32. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 7. bs. , İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008; Hamit Bozarslan, **Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015; Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, 4. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

⁸⁴ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 17.

hareketler”in, “fazla geldiği” iddia edilen hak ve özgürlüklerin varlığına yönelik eleştiriler ve bu zihniyetin yansımalarını 1970’li yıllarda görmek mümkün olacağından hatırdan tutmakta fayda bulunmaktadır. Bilhassa 12 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980 arasında var olan süreklilik de dikkate değerdir. “(...) köktenci subaylar grubunun değil, o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların «darbesi»”⁸⁵ olan 1971 muhtırası sonrasında birçok konuda “fazla geldiği düşünülen” hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı görülmektedir. Aynı mantığın yansımalarının çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anlatılmaya çalışılacak olan 1980 darbesi ve hemen sonrasındaki süreçte de olduğu düşünülürse bu açıdan benzerliklerin ve bir zihniyet sürekliliğinin olduğunu burada bir kez daha belirtmek yerinde olacaktır. Bu durumu daha net bir şekilde Ümit Cizre’nin “*AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*” adlı çalışmasında görmek mümkündür:

“12 Mart 1971 müdahalesi yalnız AP açısından değil, Türk siyasal tarihi açısından da bir kilometre taşıdır. Çünkü, bu tarihten başlayarak, (...) özgürlüklerin askeri rejimler eliyle tırpalanması süreci başlatılmış ve bu süreç 12 Eylül ile sürdürülmüştür. 1971-1973 ara rejimi döneminde 1961 Anayasası’nın 55 maddesi değiştirilmiştir. Bu maddeler çok geniş hak ve özgürlükler yelpazesini kapsamaktadır.”⁸⁶

Bahsi geçen hak ve özgürlüklerin kapsamı anlaşılabilceği üzere oldukça geniştir. Bunların hangi maddeler olduğunun detayına girilmeyecek olmakla birlikte özel hayatın gizliliği, din ve vicdan özgürlüğü, sendika hakkı, vb. ile ilgili değişikliklerin yapıldığını; yapılan ilgili diğer değişikliklerle de özerk olan üniversitelerin bu özelliğini yitirdiğini, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanabilir hale geldiğini, memurların sendikalara katılımının yasaklandığını ve bu kısıtlamaların çoğaltılabileceğini de belirtmek yerinde olacaktır.⁸⁷

1971 muhtırası ve onu izleyen süreçte “(...) Kemalizm’in restorasyonu giderek karmaşıklaşır, çünkü ordu içindeki hiçbir grup-ne de siviller- Kemalizm’i her anlama

---

⁸⁵ Zürcher, **a.g.e.** , s. 374.

⁸⁶ Cizre, **a.g.e.** , s. 116.

⁸⁷ Belirtilen ilgili hak ve özgürlükler ve bu değişikliklere ilişkin daha detaylı bilgi için Bkz.: Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 224-227.

gelebilecek birkaç kelimenin ve giderek estetikleştirilen bir ikonografinin ötesinde bir içerikle donatabilecek durumda değildir.”⁸⁸ Diğer taraftan, 1971 muhtırası ve sonrasındaki süreçte 1970’li yıllarda hem ekonomik, hem bahsedildiği üzere askeri müdahalenin varlığını, hem de 1975 ve sonrasındaki “Milliyetçi Cephe” hükümetlerinin varlığı ile siyasi istikrarsızlıkların da arka planda var olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çalışma içinde doğrudan ve sadece bir siyasi tarihi anlatısı yapılması amaçlanmadığından detayına girilmeyecek olmakla birlikte bu dönemde yaşanan belli başlı olaylara yer verileceğini de eklemek gerekmektedir. Buna göre, 1974 yılında Kıbrıs Harekâtı, yine 1970’li yıllarda “gençlik hareketi”, “işçi hareketi”nin varlığı oldukça önemlidir. Diğer taraftan, dönem içindeki milliyetçi gelişmelerden “Aydınlar Ocağı” ve “Türk-İslâm Sentezi” önem taşımaktadır. “Soğuk Savaş döneminin en etkili milliyetçi muhafazakâr düşünce kuruluşu olan Aydınlar Ocağı’nın 1970’ler boyunca gerçekleştirdiği Türk-İslâm Sentezinin, milliyetçi muhafazakâr entelektüellerin en ayırt edici özelliklerinden birisi olan kültüralizmin uç bir örneği olduğunu”⁸⁹ söylemek mümkündür. Bahsedilen Türk-İslâm Sentezinin 1980 darbesi sonrasında da etkin bir rolü olduğu düşünülecek olursa, bu hususta da bir süreklilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bahsedilen dönemin birçok kanlı ve şiddetli olaya sahne olduğunu, birçok kişinin ölümüyle sonuçlandığını da ayrıca belirtmek gerekmektedir. Bahsi geçen dönem üzerine yapılan birçok çalışmada olduğu gibi Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın’ın “1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi” adlı çalışmasında da ele alındığı gibi 1977 yılında İstanbul Taksim’deki 1 Mayıs eyleminde saldırı yapıldığı, 1978 yılında Kahramanmaraş ve Sivas’ta yaşanan şiddet olaylarının varlığı, 1979 yılına gelindiğinde “çatışmaların olağanüstü boyuta ulaştığı (...) ünlü kişilere yapılan saldırıların giderek çoğaldığı”⁹⁰, “Kürt hareketi”nin ortaya çıktığı, “Tariş direnişi”, vb. gibi birçok olayın gerçekleştiği bilinmektedir. Görüldüğü üzere neredeyse her alanda istikrarsızlığın, şiddetin, bölünmelerin ve dolayısıyla da gerilimin arttığını

---

⁸⁸ Bozarslan, a.g.e. , s. 312.

⁸⁹ Yüksel Taşkın, **Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**, 2. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 244.

⁹⁰ Bedirhan Toprak (Ed.), Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 1961-1980**, Cilt: 3, 4. bs. , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 483.

söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, 1970’li yıllarda bahsedilen siyasal sorunların ve bunların yansımalarının dışında ekonomik anlamda da buhranların olduğunu eklemek, dönemi daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek adına önem taşımaktadır. Çünkü bahsedilen dönemde dış ödemeler dengesinde açık, dünya konjonktüründe petrol krizlerinin etkisiyle de ekonomik durağanlık, dövize bağımlılık gibi durumlar ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir.⁹¹ Yine sosyal anlamda da döneme damga vuran olayların yaşandığı belirtilmelidir. Bunlardan biri de sokak şiddeti olayları ama bilhassa ekonomik sebepli olarak göçler ve gecekonduların artışıdır.⁹²

Yukarıda genel çerçevesi verilmeye çalışılan 1980 darbesi öncesindeki süreç içinde atlanmaması gereken bir husus daha vardır ki o da 1977 yılında Kenan Evren’in Genelkurmay başkanlığı yolunu açan, kuvvet komutanlığı görevine gelişidir. Süleyman Demirel’in dönem içinde yaşanan olayları, ki bilhassa 1 Mayıs 1977’de İstanbul Taksim’de yaşananlar ve Bülent Ecevit’e yönelik suikast olaylarından yola çıkarak dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı’nın askeri darbe yapma amacında olduğuna dair bilgi alındığını belirterek sağlık sebeplerini ileri sürerek başta Kara Kuvvetleri Komutanı olmak üzere belli sayıdaki subayın emekliliğine karar verilmiş, sonrasında da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile görüşmeler yapılmış, ancak diğer isimler üzerinde uzlaşılammış, diğer komutanların da emekliliği geldiğinden, sürecin sonunda Orgeneral Kenan Evren Genelkurmay Başkanı olmuştur.⁹³ Kenan Evren’den burada bilhassa bahsedilmesinin sebebi, demokratik ve sivil hayatı askıya alan 12 Eylül 1980 askerî darbesini yapan, sonrasında da sivil hayata geri dönüldüğünde Türkiye tarihinde cumhurbaşkanı olan isimlerden birisi olarak tarihsel süreçte yerini almış olmasıdır. Bahsedilen dönemde “Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı”na Evren’in tepkisinin olduğunu eklemek gerekmektedir. “(...) 1979’da yaptığı resmî bir açıklama ile sıkıyönetim komutanlıklarının «...Eşgüdüm Başkanlığı’na bağlı olmadığını ve çıkar çekişmelerine konu edilmemesini» istemiştir.”⁹⁴ Diğer taraftan, Evren’in bahsedilen

---

⁹¹ Zürcher, **a.g.e.** , s. 385.

⁹² **A.e.** , s. 388.

⁹³ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 281-282.

⁹⁴ Cizre, **a.g.e.** , s. 152.

ifadelerinden de anlaşılacağı gibi sıkıyönetimin varlığı söz konusudur, ancak istenen çözümlere ulaşmak pek de mümkün görülmemektedir. Bu duruma tepkisini dönemin “Başbakan(ı) Demirel (...) «isteseler anarşiyi durdurabilirler; bütün isteklerini yerine getiriyoruz, daha ne yapalım?»”⁹⁵ şeklinde ifade etmektedir. Sonrasında bu konuda tartışmaların olduğunu ve bahsi geçen dönemde her kesimin kendince “meşru” gördüğünü açıklamaya çalıştığını da eklemek gerekmektedir. Örneğin, “ordunun sıkıyönetime rağmen terörle mücadelede neden başarılı olamadığı konusunda, Evren’in ileri sürdüğü açıklamalardan ilki, terör eylemlerine karıştıklarına veya destek verdiklerine inanılan kimselerin adalet önüne çıkarılması sürecini hızlandırıp, devlet otoritesini güçlendirecek düzenlemelerin yapıl(a)mamasıdır.”⁹⁶

1980’li yıllara gelindiğinde, 1980’li yılların hemen başındaki ekonomik anlamdaki gelişme ise “24 Ocak Kararları”dır. “24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ve sonraki yıllara damgasını vuracak olan neo-liberal programın”⁹⁷ varlığı oldukça önemlidir. Bahsedilen ve literatürde sıklıkla “24 Ocak Kararları” olarak bilinen bu programın hedeflerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

“(…) beynelmilel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla «pazarladığı» ve *içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi* gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir «yapısal uyum» perspektifi de taşımaktadır. (...) Demirel hükümeti bu programı, (...) sistemli ve sürekli olarak «emek aleyhtarı» bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksundu. İşte 12 Eylül 1980’de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırdı.”⁹⁸

Ekonomik gelişmeler dışında, 12 Eylül 1980 darbesinin hemen öncesinde yaşanan ve burada yer verilecek olan gelişmelerden biri, bir nevi “cumhurbaşkanlığı krizi” olarak adlandırılabilir. Süreç, diğeri ise Milli Selamet Partisi’nin (MSP)

⁹⁵ Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi, 1960-1980: Orhan Erkanlı’nın Anıları**, İstanbul, Güneş, 1987, s. 344’ten aktaran: Aydın, Taşkın, **a.g.e.**, s. 311.

⁹⁶ Tanel Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, s. 51.

⁹⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, 8. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 147.

⁹⁸ **A.e.**, s. 148.

Konya’da gerçekleştirdiği mitingidir. Cumhurbaşkanının kim olacağı hususundaki tartışmalar belirtilen dönemde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü “bir bunalım durumunda, Cumhurbaşkanı, acz içinde olan bir siyasal iktidarın yanında devletin varlığını simgeler. Halkın umudunun tükenmesini, rejimin meşruiyet kaybını önler. (...) Dolayısıyla, bu makama gelecek kişi önemlidir.”⁹⁹ Bu nedenle de bahsi geçen dönemde cumhurbaşkanının kim olacağının belirlenmesi ayrı bir siyasi açmazı sürüklenilmesine yol açmıştır. Bahsedilmesi gereken bir diğer husus da öncesinde belirtildiği gibi Milli Selamet Partisi’nin Konya’daki mitingidir. “(...) Konya’da bir «Kudüs mitingi» düzenlenmiştir. (...) Mitingde «Dinsiz devlet, Yıkılacak elbet» ve «Şeriat İslam’dır, Anayasa Kur’an»¹⁰⁰ gibi sloganlar bazı kimselerce atılmıştır. Bu durum hem Milli Selamet Partisi’nin, hem de ordunun belli bir kesiminin tepkisiyle karşılanmıştır. Burada bahsi geçen mitinge değinilmesinin nedeni “(...) Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık’(ın) (...) «Konya mitingi 12 Eylül’e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur»¹⁰¹ sözleriyle ifade ettiği üzere darbenin yapılmasında ileri sürülen nedenlerden biri oluşudur.

Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki siyasi, ekonomik, sosyal dinamikler ile toplumsal hareketler gibi ele alınan süreçteki gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sivil hayatı ve demokrasiyi askıya alan ülke tarihindeki bahsi geçen askerî darbelerin nedenlerini yukarıda da belirtildiği gibi geçmişten gelen ve orduya yüklenen ve ordunun kendine biçtiği rolde de aramak gerekmektedir. Peki, tüm bu bahsedilenler doğrultusunda 1980 darbesi ve sonrasındaki sürece dair nasıl bir tanımlama yapılabilir? Bu süreç içinde yukarıda da zaman zaman değinildiği gibi hangi açılardan benzerlikler ve farklılıklar ya da başka bir ifadeyle süreklilikler ve kopuşlar bulunmaktadır?

2.1.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Bahsedilen Sürece İlişkin Bazı Değerlendirmeler

Önceki bölümde bahsedilmeye çalışılan 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki sürecin beraberinde darbe sonrasında düzenin yeniden inşasına zemin hazırladığı

---

⁹⁹ Cizre, a.g.e. , s. 243.

¹⁰⁰ Aydın, Taşkın, a.g.e. , s. 317.

¹⁰¹ A.e. , s. 319.

düşünülebilir. Darbeyi yapan ordu ise bilhassa “Atatürkçülük” söylemi üzerinden kendisine ve bahsi geçen dönemde izlediği politikalara meşruiyet kazandırma arayışını devam ettirmiştir. Bu nedenle bazı değerlendirmeler ve bahsi geçen değerlendirmeleri yaparken bazı tartışmalara da farklı açılardan yer verilmeye çalışılacaktır. Ancak bahsi geçen sürece ilişkin değerlendirmelerin daha anlamlı kılınması adına öncesinde “Atatürkçülük” açıklanmaya, sonrasında 1980 darbesi ve sonrasındaki sürecin nasıl “tanımlanabileceği” konusunda farklı açılardan yorumlar getirilmeye, en sonunda da şayet varsa benzerlikler ve farklılıklar ya da başka bir ifadeyle süreklilik ve kopuşlara ilişkin temellendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

2.1.2.1. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Muhtemel Bir Meşruiyet Zemini: Atatürkçülük

Her ne kadar temeli farklı şekillerde doldurulduğunda, farklı şekillerde okunabilecek ya da başka bir deyişle değerlendirilebilecek bir ifade olsa da “Atatürkçülüğün”, 1980 darbesi ve sonrasındaki yaklaşık on yıllık süreçte önemli bir “meşruiyet zemini” oluşturduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Buna göre, Atatürkçülüğe dair bir tanımlamayı şu ifadelerde görmek mümkündür:

“Atatürkçülük, Atatürk’ün anlayışına göre bir «dogma» veya bir «öğreti» olmasa da, her düşünce gibi, son analizde bir takım dayanakları olan bir düşünce biçimiydi ve «muasır medeniyet seviyesine ulaşmak» da bu temel dayanaklardan biriydi. 12 Eylül darbesinin başı, Batı’yla ve demokrasiyle kavga ederek, bu dayanağı büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Yani Kemalizm adına, Kemalizm’in en temel özelliğini silmiş oldu.”¹⁰²

Diğer taraftan, Atatürkçülük/Kemalizm ile ilgili farklı açıklamalar da getirmenin mümkün olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Buna göre:

---

¹⁰² Murat Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 40.

“(…) Kemalizm, sonradan, çok partili siyasi hayat içinde Atatürkçülük olarak yeniden ifade edilirken (...)Bu çerçevede Kemalizm, (...) «modern toplum»un mevcut halini (topyekûn toplumsal ilerlemenin erişmesi gereken «medeniyet seviyesi» diyerek) idealleştirmiş olma anlamında ve hem de Türkiye toplumu üzerindeki otoriter Tek Parti yönetimini devletin varlığı ve bekasıyla özdeşleştirerek meşrulaştırma anlamında iki yönlü «ideolojik» niteliği bakımından «modernleşme ideolojisi»yle neredeyse tam bir uyum içindedir.”¹⁰³

Görüldüğü üzere Kemalizm’in işlevselliğinde hem modernleşme, hem de devletin bekasını meşrulaştırma yönünün varlığı dikkat çekicidir. Başka bir deyişle, Kemalizm’in ve sonrasındaki isimlendirme ile Atatürkçülüğün temelini farklı şekillerde doldurarak meşrulaştırmak söz konusudur. Bu durumun izlerini 1950’li yıllar ve sonrasında da görmek mümkündür. 1980 darbesi ve sonrasındaki meşruiyet zeminlerinden biri de Atatürkçülük’tür. Ancak sonrası değerlendirildiğinde, yani “1990’lı yıllar, 12 Eylül darbesi sonrasında askerîyenin «sivil» müttetikleriyle birlikte sosyo-politik sistemi asayiş-güvenlik hattında konsolide etme ve piyasa odaklı ekonomik dönüşümün önünü açma adına uyguladığı siyasetin «geri teptiği» bir zaman aralığı”¹⁰⁴ olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı anlayışı farklı bir açıdan Atatürkçülük konusunda da görebilmek söz konusudur. Daha net bir şekilde açıklamak gerekirse; 1950 sonrasında da Türkiye modernleşmesinin “stratejik hedeflerinden olan” modern, seküler alana çekilen Atatürkçülük/Kemalizm ve bahsedilen hedeflerin tarihsel süreçte yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel birçok gelişme ile bilhassa 1990’lı yıllarda zayıfladığını, ki bu gelişmelerden bazılarını siyasal İslâm’ın yükselişi, Kürt hareketi, Sovyetler Birliği’nin dağılması olarak sıralamak mümkündür, dolayısıyla da hedeflerin ve bu hedeflerin zemininin de tam tersine sarsıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁵

Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda yeniden 1970’li yıllara ve ordunun Atatürkçülüğü nasıl “kullandığına” gelindiğinde yapılan bazı çalışmaların varlığı

---

¹⁰³ Levent Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 107.

¹⁰⁴ Öztan, **Türkiye’de Militarizm ...** , s. 206.

¹⁰⁵ Mesut Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 70.

dikkat çekmektedir. Kaldı ki “Türk Silâhlı Kuvvetleri (TSK), Türkiye’de rejimin kurucu/resmi ideolojisinin, yani Kemalizm’in aslî taşıyıcısı olarak kabul edileğeldiğinden”¹⁰⁶ bazı çalışmalarla bu durumu pekiştirmektedir. Bahsedilen duruma “(...) Genelkurmay tarafından hazırlanan yeni programın temel özelliği «Atatürk ilkelerine tamamen sadık ve inanan bir gençlik» yaratılmasına yer vermesi”¹⁰⁷ örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Atatürkçülüğün bahsedilen dönemde var olan meşruiyet arayışında önemli bir düşünce olduğunu ortaya koyabilmek adına başka örnekler verebilmek mümkündür. Bahsedilen örnekleri verirken dikkat çeken husus, “ordu eliyle yürütülen Atatürkçülüğü öğretme çabalarında 1980’lere doğru gözlenen önemli bir gelişme odağın gittikçe sivil kesime doğru kaymasıdır. Bu çerçevede 1979 yılı mayıs ayında Genelkurmay başkanlığı Milli Eğitim Bakanlığı’na *Milli Güvenlik* dersleri için yeni bir program göndermiştir.”¹⁰⁸ Başka bir deyişle, buradan da anlaşılacağı üzere eğitim programlarında da Atatürkçülük vurgusunu ön plana çıkartan çalışmalar yapılmıştır. Bu durumu öncesinde de belirtildiği üzere istenilen “makbul vatandaş” yetiştirmenin adımları olarak da değerlendirilebilir. Diğer taraftan, yukarıda 1980 darbesi öncesindeki gelişmeler anlatılırken de bahsedildiği üzere dönem içinde görülen en büyük “tehditler”den biri komünizmdir. Bu nedenle başta komünizm olmak üzere dönem içindeki ideolojilere dikkat çekerek 1980 darbesinin ordu tarafından ileri sürülen yapıma “nedenlerinden” biri olarak “(...) «Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirlerin üretilerek...» devletin güçsüz bırakılıp acze düşürüldüğüne dikkat çekilmişti.”¹⁰⁹ Bahsedilen doğrultuda da 1980 öncesindeki ideolojileri yok etmek ve kutuplaşmaları “aşmak” adına bilhassa eğitim bir “panzehir” olarak görülmüştür. İlerleyen bölümlerde çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürerken daha detaylı bir şekilde el alınacak olmakla birlikte “1981 yılı sonlarına doğru MGK (nın), YÖK’ün kurulması ile Atatürkçülük eğitimini yaygınlaştıran bir adım daha attığını”¹¹⁰

---

¹⁰⁶ Ümit Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silâhlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 135.

¹⁰⁷ Doğan Akyaz, “Ordu ve Resmî Atatürkçülük”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 184.

¹⁰⁸ A.e. , s. 186.

¹⁰⁹ A.e. , s. 187.

¹¹⁰ A.e. , s. 188.

söylemek yerinde olacaktır. Aynı şekilde bahsedilen dönemde çeşitli “performatif” faaliyetlerle de Atatürkçülük konusunda meşruiyet oluşturma halinin devam ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. “Büyük Atatürk’ün 100 üncü doğum yıldönümü münasebetiyle ve bu yıldönümünü onun yüceliği seviyesinde kutlamak amacıyla 1981 Atatürk Yılı olarak ilan edilmiş ve geniş bir program uygulanmış”¹¹¹ olmasından da bahsi geçen durumun bir örneğini görebilmek söz konusudur. Atatürkçülük üzerinden var olan meşruiyet arayışlarını, bu arayışlara müfredatlar ile eğitimde bilhassa yer verilmesi ilerleyen bölümlerde ders kitaplarından bahsedilirken örneklendirilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak burada Kemalizm ve 1980’lerde bilhassa Atatürkçülük açıklanmaya çalışılarak, önceki bölümde açıklanmaya çalışılan 1970’li yıllar ve 12 Eylül 1980 darbesinde Atatürkçülük üzerinden bir meşruiyet arayışı olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Atatürkçülük bahsi bitirilmeden önce belirtilmesi gereken, ele alınan hususların genel bir çerçevesinin çizilmesini sağlayacak olan şu noktaya da ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir: “12 Eylül 1980 darbesi sonrası Kemalizm, TSK’nin elinde ve nüfuzunda başlı başına bir «iktidar meselesi» ve «yönetim tekniği» hüviyetinde gündelik yaşamı kapsayacak şekilde genişletilir. Lider kültü hayatın her alanında yeniden canlandırılır.”¹¹²

Bahsedilenler doğrultusunda ordu tarafından her ne kadar “(...) Atatürkçülükte (...) ideoloji yerine «dünya görüşü» ya da «düşünce sistemi» kavramları tercih edildiği”¹¹³ görülse de 12 Eylül 1980 darbesi ve hemen sonrasındaki uygulamalarda Atatürkçülük, “ideolojik taşıyıcı” gibi yer almıştır. Burada “sağ Kemalizm”den de bahsetmek esasen yerinde olacaktır. Buna göre, Kemalizm anlamında, 1946 yılında liberal-popülizme öncelik tanıyan, yani 1932’de devletçilik politikasının benimsendiği dönem öncesini benimseyen “sağ” olarak Demokrat Parti; sınıflarüstü-korporatist dönemi bilhassa benimseyen “sol” olarak Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde Türkiye’nin kendine özgü olan bu ayrımından bahsedilmesi mümkündür.¹¹⁴ Bu şekilde “lineer” bir ayrımın yapılması, bazı açılardan ortak noktaları göz ardı

¹¹¹ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 21 nci Birleşim, 21 Aralık 1981, Yasama Yılı: 1981/1, s. 478.

¹¹² Öztan, **Türkiye’de Militarizm ...**, s. 175.

¹¹³ Akyaz, “Ordu ve Resmî Atatürkçülük”, **a.g.e.**, s. 183, 184.

¹¹⁴ Tanıl Bora, Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 531.

etmek anlamına da gelebilecektir. Ancak böyle bir ayrımın olduğu ve “(...) ekonomide koyu bir müdahaleciliği benimsemiş görünen ordu-içi klik, 1971 müdahalesi sonrasında tasfiye edilmiştir. İktidara gelir gelmez tüm grevleri durdurma kararı alan 12 Eylül askerî idaresinin aynı zamanda lokavtları da yasaklaması sembolik bir anlama sahip”¹¹⁵ olduğu değerlendirildiğinde yine “sağ Kemalizm” şeklinde bir ayrımın ne olduğunun belirtilmesinin önemli olduğunu eklemek gerekmektedir. Diğer taraftan, 1980 darbesi sonrası “(...) sağ Kemalizm yeni bir içerik kazandı. Sağ Kemalizm 12 Eylül sürecinde, Özal’ın 1960’lardan beri savunageldiği iktisadi çözümlere yakınlığı gibi iktisadi alanın muhafazakâr kadrolara terkedilmesi fikrine de sıcak bakıyordu.”¹¹⁶ Yani “sağ Kemalizm”den bahsedilirken iktisadi yönünü de göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. “Sağ Kemalizm”i Türkiye’deki sağ eğilimlerin görüş ve düşünceleri çerçevesinde ele almak ve bu nedenle de farklı şekillerde temellendirebilmek mümkündür.¹¹⁷ Yani “sağ Kemalizm”e ilişkin değerlendirmeler yapılırken bir yandan Türkçü ve Turancı isimleri ve görüşlerini, diğer yandan ülkücü hareketin değerlerini de hatırd tutmak gerekirken, bir diğer yandan da Demokrat Parti döneminde Kemalizm’in “yeniden üretilmesi”ni de düşünmek faydalı olacaktır.¹¹⁸ Bu noktada “cumhuriyetçi-muhafazakârlık”¹¹⁹ ve Demokratik Parti’yle başlayan merkez sağı izlediği politikalarda din konusuna bakış açısı da göz önünde tutulmalıdır. Çünkü bu durum “(...) sağ Kemalizmin din politikasının esasıdır: Dinsel sembol ve motifleri kullanmak, fakat dinsel meşruiyet ve atıf çerçevesini esas alan örgütlü ve politik inisiyatifleri denetim altında tutmak, önlemek.”¹²⁰ “Sağ Kemalizm”in temel özellikleri olarak değerlendirilebilecek noktalar, esasen 12 Eylül Atatürkçülüğü ve “sağ Kemalizm” ilişkisini de daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bahsedilen

¹¹⁵ Tanel Demirel, “Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 365.

¹¹⁶ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 341.

¹¹⁷ Bora, Taşkın, “Sağ Kemalizm”, **a.g.e.** , s. 529.

¹¹⁸ **A.e.** , s. 530-531.

¹¹⁹ Burada “cumhuriyetçi-muhafazakârlık”tan bahsedilirken şunu da belirtmek gerekmektedir: “(...) Kemalizm’in sağ yorumlarının, rejimin bekasıyla ilgili tehdit hisseden bütün kesimleri kavradığı bir evreye girilir. Genellikle CHP geleneği içinde sosyalleşen ve politikleşen «asker-sivil-aydın» zümreler de bu etkinin dışında kalmamıştır. Bu elitin Cumhuriyetçi söyleminin rejimi takviyeyi önceleyen muhafazakâr bir çizgiye oturma süreci de, sağ Kemalist dinamikler içinde değerlendirilmelidir.” **A.e.** , s. 533.

¹²⁰ **A.e.** , s. 533.

duruma dair bazı örnekler, ilerleyen bölümlerde 1980’li yıllarda Kenan Evren’in yurt gezilerinde ve önemli günlerde yaptığı toplu konuşmalara yer verilerek ortaya konulacaktır.

Bitirmeden “sağ Kemalizm”den bahsedilirken cumhuriyetçi-muhafazakâr ve milliyetçi muhafazakârlıkla olan eklemlenmelerinin 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında devam ettiğini de belirtmek yerinde olacaktır.¹²¹ Tüm bu bahsedilenler ışığında 1980 darbesi ve sonrasındaki on yıllık dönemde Atatürkçülüğün bir meşruiyet zemini olarak ele alındığı sonucuna varmak bir kez daha mümkündür.

2.1.2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Üzerine Bazı “Tanımlamalar”

Bahsedilenler doğrultusunda 12 Eylül 1980 darbesinin/darbe sürecinin nasıl tanımlanabileceğine ilişkin tartışmacı ya da başka bir deyişle farklı açılardan ele alarak açıklamalar yapmak yerinde olacaktır. Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere “lineer” ya da tek taraflı açıklamalar, muhtemel başka noktaları göz ardı etmek anlamına gelebilecektir. Kaldı ki 12 Eylül 1980 darbesine giden süreç, darbe ve sonrasındaki gelişmeler değerlendirildiğinde farklı açılardan değerlendirmeler yapmanın bahsedilen dönemin daha iyi anlamlandırılabilmesi ve çalışmanın sonrasında ele alınacak çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürebilmek adına daha faydalı bir yaklaşım olacaktır. Buna göre, 12 Eylül 1980 darbesi üzerine farklı açılardan, farklı temellendirmelerle tanımlamalar yapılabilecektir.

12 Eylül 1980 darbesi şayet bir restorasyondur diye tanımlanırsa, hemen akabinde sorulması gereken soru şu olacaktır: “neyin restorasyonu?” Bu soru oldukça yerinde olacaktır. Çünkü öncesinde bahsedilen Kemalizm, bilhassa 1980’li yıllardaki yaygın ifadesiyle Atatürkçülük, restore edilmek istenen hususların başında gelmektedir. Bunun da temellendirilmesinde öncesinde de değinildiği üzere 1970’li yıllardaki ideolojiler, kutuplaşmalar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve belli başlı “tehditler” ön plana çıkmaktadır. “Solu olduğu kadar radikal sağ ve Kürt milliyetçiliğini de tedavi edilmesi gereken patolojiler olarak kabul eden Kenan Evren

---

¹²¹ A.e. , s. 540.

rejimi, Kemalizm'i restore etmeyi hedeflemektedir.”¹²² Bahsedilen restorasyon, her ne kadar Kemalizm'in restorasyonu olsa da çalışmanın en başında belirtildiği gibi bu anlayışın da zaman içinde farklı dinamiklerle evrildiğini de bir kez daha belirtmek gerekmektedir. Çünkü Kemalizm ya da bahsedilen dönemde daha yaygın kullanımıyla Atatürkçülük, nasıl temellendirildiğiyle de içeriği değişime uğrayabilecek “düşünceler”dir. Buna göre, Kemalizm, “12 Eylül generallerinin toplumsal itaat ve bağlılık yaratmak için”¹²³ gerekli gördüğü ilkelerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan, yine öncesinde bahsedildiği gibi bir meşruiyet arayışı üzerinde yükselen Atatürkçülük vurgusunun ön plana çıkarıldığı 1980'li yıllarda “(...) Tahsin Şahinkaya'nın AKDITYK'nın kanun gerekçesinde, «günün ihtiyaçlarına göre re-organize edilerek devletle olan organik bağlarının tesisi ve kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermelerini» istediği kurumlara bakışı arasında temelde ortaklaştırılan korporatist siyaset felsefesi açısından bir süreklilik söz konusu”¹²⁴ olduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Ancak görüldüğü üzere bir yandan 1980 darbesi ve sonrasındaki bilhassa kültürel uygulamalar, restorasyon olarak tanımlanabilse de kendi içinde de bazı çelişkileri barındırdığı ortadadır. Çünkü Şahinkaya'nın ilgili açıklamalarından korporatizmle süreklilik olarak bahsedilmesi bir yandan kutuplaşmaların arttığı bir ortamda sınıfları ve dolayısıyla sınıf mücadelelerini “yok görmekle” sorunun ve dolayısıyla ayrılıkların çözülebileceği düşüncesi ve en temel olarak devletin ön plana çıkartılmasıyla örtüşürken; ekonomik anlamda öncesinde değinilen 24 Ocak Kararları ile devletçilik değil de neo-liberal politikaların izlenmesiyle de bir çelişkiyi barındırmaktadır. Aynı şekilde yukarıda Şahinkaya'nın ifadelerinde de yerini bulan bazı kurum ve düşüncelerin dönemin “ihtiyaçlarınca” “re-organize” edilmesi de restorasyon dışında yeniden yapılanma tanımlanmasının da farklı bir bakış açısıyla uygun düşeceğini de ortaya koymaktadır. Netice itibariyle “ordu, siyasete doğrudan ve/veya dolaylı olarak belirgin şekilde müdahale ettiği süreçlerde kendi içinde de «reorganizasyon» ve «ayıklama»

---

¹²² Bozarlan, **a.g.e.** , s. 315.

¹²³ **A.e.** , s. 315.

¹²⁴ Taşkın, **a.g.e.** , s. 272.

yapmıştır.”¹²⁵ Güven Gürkan Öztan “*Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda*” adlı çalışmasında bu durumun, yani “tasfiye” ve “re-organizasyon”un 31 Mart Olayı sonrasında olduğu gibi Cumhuriyet tarihinde de gözlemlenebileceğini belirtmektedir. Yani esasen burada da bir süreklilik görebilmek söz konusudur.

Diğer taraftan, 12 Eylül 1980 darbesi, Yüksel Taşkın’ın ifadesiyle “12 Eylül restorasyonu”¹²⁶ olarak değerlendirilebilse de, bir diğer yandan kendi içinde “TSK’nın resmî ideolojiyi «yeniden» tanımlama ve kurma yetisindeki sürekliliği bir veri olarak”¹²⁷ da göz önünde tutmak gerekmektedir. Gerçekten de 1980 darbesi bir restorasyon olarak değerlendirilip bu restorasyonun da öncesinde belirtildiği gibi Kemalizm’in restorasyonu olduğu düşünülürse “(...) Kemalizm dendiğinde, bunun neye tekabül ettiği”¹²⁸ nin de mutlaka göz önünde tutulması gerekliliği belirtilmelidir. Özellikle yeniden yapılanma olarak değerlendirildiğinde de 1980 darbesi sonrasında Türk-İslâm Sentezinin ön plana çıkartılması, eğitim müfredatında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu hale gelişi, ekonomide neo-liberal politikalar izlenmesi, belli kurumların yeniden tanımlanması, YÖK gibi yeni kurumların ortaya çıkması, başta “milli güvenlik” vurgusunun ağır bastığı 1982 Anayasası gibi çalışmaların yapılması ayrıca dikkate alınmalıdır. Çünkü “12 Eylül 1980 darbesinin başında, rejimin restorasyonu çabalarının yüksek siyaset ve kültür kurumlarıyla sınırlandırılmasının ve «standart»-*protokoler* Atatürkçülüğün, kitlesel destek ve kalıcı başarılar sağlamaya yetmeyeceği, görülmekteydi.”¹²⁹ Bu nedenle bilhassa eğitim ve kültürel politikalar aracılığıyla rejimin gerçekleştirmek istediği, ancak öncesinde de belirtildiği üzere nasıl temellendirildiği de oldukça önemli olan meşruiyet temeli Kemalizm/Atatürkçülük restorasyonunda yukarıda da değinilen bazı yeniden yapılanmaların da olduğunu bir kez daha vurgulamak yerinde olacaktır. Kaldı ki öncesinde de belirtildiği üzere bilhassa “sağ Kemalizm”in farklı eklemlenmeleri de içinde barındırdığı düşünülürse 1980 darbesi ve sonrası daha iyi anlaşılabilir. “(...) restorasyon politikalarının kültürel boyutunda, milliyetçi-muhafazakâr temaları ve hassasiyetleri Kemalizm’in otoriter-devletçi çekirdeğiyle

¹²⁵ Öztan, *Türkiye’de Militarizm ...* , s. 212.

¹²⁶ Taşkın, *a.g.e.* , s. 245.

¹²⁷ Cizre, *a.g.e.* , s. 10.

¹²⁸ Öztan, *Türkiye’de Militarizm ...* , s. 174.

¹²⁹ Bora, Taşkın, “Sağ Kemalizm”, *a.g.e.* , s. 540.

eklemleyen «kendiliğinden» Türk-İslâm Sentezi söylemini doktrinleştirmiş olan (...) Bu etki Anayasa'nın hazırlanma sürecinden başlayarak, yine bu Anayasa'da kurulması öngörülen Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun (AKDITYK) ve TRT ile YÖK'ün yeni kadrolarında, milli eğitim politikalarında açıkça kendini göstermiştir.”¹³⁰ Diğer taraftan, Feroz Ahmad “*Modern Türkiye'nin Oluşumu*” adlı çalışmasında 1980-1991 yılları arasından “askeri müdahale, siyasi ve ekonomik yeniden yapılanma” olarak bahsetmektedir, ki bu noktada da öncelikli olarak 1983 genel seçimlerine kadar etkin konumda olan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) kurulması, MGK'nın anayasayı askıya alıp, parlamentoyu dağıtması, siyasi parti, sendika gibi örgütlenmelerin kapatılması gibi faaliyetlerde bulunmasıyla askeri müdahalenin hemen sonrasındaki atmosferi açıklamaktadır.¹³¹ 1983 yılındaki genel seçimler sonrasında ise Turgut Özal'ın başbakan olarak seçildiği bilinmektedir. Ancak bunu takip eden süreç içinde de “askeri hükümetten devralınan antidemokratik yasaların değiştirilmesi için hiçbir girişimde bulunulmamıştır.”¹³² Bahsedilen “yeniden yapılanma” sürecinde daha çok ekonomiye ağırlık verilmiştir. Ekonomik olarak “yeniden yapılanma” hali bilhassa 1960'lı yılların korumacı siyasetlerinden bir kopuşu içerse de 1980'lerdeki ekonomik politikaların yansımaları ile dengesiz gelir dağılımı, zenginlerin daha da zenginleşmesine yönelik iken toplumun geri kalanını yoksulluğa iter hale getirmiştir.¹³³

Yukarıdaki açıklamalardan da görülebileceği gibi 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasındaki uygulamalara bakıldığında “lineer” bir tanımlama yapmak pek de mümkün görülmemektedir. Dönem konjonktüründe gerçekleşen olaylara, yapılabilecek tanımlamaların nasıl temellendirildiği, neden restorasyon olduğu ve neyin restorasyonu olduğu ile neden ve neyin yeniden yapılanması olduğu ya da tek başına biri değil de olaylara farklı bakış açıları ve değerlendirmelerle neyin, neden hangisi olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Kaldı ki 12 Eylül 1980 darbesinin tanımlanmasına ilişkin açıklamalar getirilirken “Bonapartizm”den de kısaca

---

¹³⁰ A.e. , s. 541.

¹³¹ Ahmad, a.g.e. , s. 214-216.

¹³² A.e. , s. 232.

¹³³ A.e. , s. 240.

bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre, Bonapartizm, yeniden üretim süreçlerinde yönetime üstten el koyma girişimi olarak değerlendirilebilecektir.¹³⁴

Tüm bu bahsedilenler ışığında ve sonrasında 12 Eylül 1980 darbesi öncesi ve sonrası arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ile sürekliliklerin ve kopuşların neler olabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır. Ancak benzerlikler ve farklılıklar ile süreklilikler ve kopuşlar değerlendirilirken tek bir açıdan bakmaktan kaçınılarak olaylara göre değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kemalizm'i 1960'lı, 1970'li yıllarda sol eğilimlere karşı "panzehir" olarak kullanımı, bu amaçla yeniden inşa çalışmaları ve Kemalizm'in, yapılan darbelerin nasıl meşruiyet zemini haline geldiği düşünülürse, aynı sürekliliği 12 Eylül 1980 darbesinde de görebilmek mümkündür.¹³⁵ Yine 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren, "(...) Kemalizm'i sürdürmeyi ya da restore etmeyi hedefleyen sivil ya da askeri hiçbir rejim, bu «açılım» mekanizmasından kaçamayacaktır ve sonunda her zaman, kamusal yatırım yoluyla ve kontrol edebilme umuduyla, toplumun dinsel kutbunu güçlendirecektir."¹³⁶ Gerçekten de 1970'li yıllarda benimsenen Türk-İslâm Sentezinin izlerinin 1980 darbesi sonrasında da görülmesi bu durumu bir nevi doğrular niteliktedir. Ancak bu durumun, yani Türk-İslâm Sentezinin 1980 darbesini takip eden süreçte varlığının söz konusu olmasının, 1970'li yıllarla bir süreklilik teşkil ederken, başka bir açıdan, 1930'lu yıllardaki anlayıştan kopuş olarak da nitelendirebilmek mümkündür. Diğer taraftan, "(...) 1960, 1971 ve 1980 hükümet darbelerinin, üçü(nün) de yönetemezlik koşullarında meydana gelmeleri"¹³⁷ bir süreklilik iken, herbirinin bazı açılardan ortak, ancak niteliksel olarak farklı dinamikleri taşıdığını da ayrıca önemle belirtmek gerekmektedir. Yine milliyetçilik konusunun farklı vurgularla olsa da Kemalizm içinde de ön planda olduğunu, fakat bir süre sonra Türk Tarih Tezi yetersiz kalınca, Osmanlı İmparatorluğu ile de çok etnikli ve çok inançlı boyutları da öne çıktığından zaten öncesinden yaratılan kopuş da olduğundan, bunun yerine "Türkleştirme" ve

---

¹³⁴ Ali Gevgilili, "Kemalizm ve Bonapartizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 194.

¹³⁵ Öztan, **Türkiye'de Militarizm ...** , s. 175.

¹³⁶ Bozarlan, **a.g.e.** , s. 324.

¹³⁷ **A.e.** , s. 325.

“İslâmlaştırma”ya yönelik vurgunun zaman içinde ön plana çıkartıldığı görülmektedir.¹³⁸ Bu durumun da bahsedilen süreç içinde bir sürekliliği taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, milliyetçilik hususunda kültür ve eğitim alanları başta olmak üzere sürekli olarak “milli” olana önem verildiğini ve bu sürekliliğin 1980 darbesi sonrasındaki uygulamalarda da görüldüğünü eklemek gerekmektedir. Bu yüzden de “1982 Anayasası’nda bütünüyle şovenist bir içerik verilen Türk milliyetçiliği ile kutsal devlet anlayışı Atatürk milliyetçiliği ve Atatürk ilkeleri olarak adlandırılması”¹³⁹ yine bir süreklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bilhassa eğitim konusundan bahsedilirken ve örneğini 1973 yılındaki “Milli Eğitim Temel Kanunu”ndaki zihniyet benzerliğini ve sürekliliği 1980 darbesi sonrasında da görmenin mümkün olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır. Bu nedenle de “(...) söz konusu parametrelerin birdenbire ortaya çıkmadığı, uzun bir süreç boyunca adım adım geliştiği akıldan çıkarılmamalıdır.”¹⁴⁰ Bahsedilen açılardan değerlendirildiğinde görüldüğü üzere zamanlamalar değişse de, farklı açılardan bazı sürekliliklerin olduğu görülmektedir. Kaldı ki “12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye’de, yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmektedir. Bir nevi 1971 muhtırasıyla başlayan sürecin derinleştirilmesi, tamamlanmasıdır.”¹⁴¹

Diğer taraftan, 1980 darbesi öncesinde IMF ile olan görüşmeler, *stand-by* anlaşmaları, 24 Ocak Kararları da göz önünde tutulduğunda ve darbe sonrasında 24 Ocak Kararlarında vücut bulan neo-liberal politikaların 1980-1983 ara rejim döneminde de uygulanması darbenin hemen öncesindeki dönemle bir sürekliliği ortaya koyarken, bir diğer taraftan da “(...) politize olmuş işçi sınıfının burjuvazinin uzun erimli çıkarı doğrultusunda baskı altına alınması ve bu yönde sermayenin uzun erimli çıkarlarının korunması ve bunun için gerekli düzenlemelerin yapılması (nın) 12 Eylül’ün askeri yönetimine düştüğü”¹⁴² konusuna da dikkat çekmektedir. Bu noktada 1960 darbesi sonrasındaki süreçte ortaya çıkan OYAK düşünüldüğünde ve yine 1980 darbesi sonrasında yeniden yapılandırılan ekonomik faaliyetler ve

---

¹³⁸ A.e. , s. 370.

¹³⁹ Kaplan, a.g.e. , s. 306.

¹⁴⁰ A.e. , s. 308.

¹⁴¹ Pınar Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 66, Sayı: 1, 2011, s. 74.

¹⁴² A.e. , s. 82.

yatırımlar göz önünde tutulduğunda, 1980’li ve 1990’lı yıllarda OYAK’ın yatırımlarını inşaat, çimento, otomotiv gibi alanlarda arttırdığı da ele alınacak olunursa¹⁴³ sadece siyasal, kültürel, sosyal değil, ekonomik dinamiklerin de darbenin gerçekleştiği dönem değerlendirilirken önemsenmesinin gerekliliğine ve bazı sürekliliklerin varlığının da daha iyi yorumlanmasına olanak sağlanmaktadır.

Tüm bu bahsedilenler dışında belirtilen süreklilikler farklı bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde beraberinde kopuşların da var olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, 1980 darbesiyle birçok yasaklamanın gelmesi, “12 Eylül rejimi (ile), devlete ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki hiyerarşik egemenlik ilişkilerine sadık köle yurttaşlardan oluşan bir toplum yaratmak üzere toplumun bütününün yeniden düzenlemesi”¹⁴⁴, öncesinde “fazla geldiği” iddia edilen hak ve özgürlük anlayışından bir kopuştur, ancak 1971 muhtırası sonrasındaki değişiklikler düşünülürse bir süreklilik olup onun bir üst boyutu olarak değerlendirilebilir. Yani süreklilik ve kopuşların da neye göre değerlendirildiği önemlidir. Ayrıca ilerleyen bölümlerde daha detaylı incelenecek olan vatandaşlık konusunda da 1950’li yıllara göre bir “kopuş” olarak nitelendirilebilecek bir durum söz konusudur. Buna göre, “1950 sonrasının sözleşmecî olma iddiasındaki yurttaş kavrayışı, 1980’li yıllarla birlikte etnisist-kültürel bir anlayışa yönelmektedir.”¹⁴⁵

Görüldüğü üzere 12 Eylül 1980 darbesini farklı meşruiyet zeminlerinde, farklı tanımlamalar ve farklı açılardan süreklilikler ve kopuşlar üzerinden ele almak mümkündür. Ancak 1990’lı yıllara gelindiğinde genel olarak hedeflenen ile sonuçların farklı olduğunu, başka bir deyişle “1990’lı yıllar, 12 Eylül darbesi sonrasında askerîyenin «sivil» müttefikleriyle birlikte (...) uyguladığı siyasetin «geri teptiği» bir zaman aralığı”¹⁴⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun detayına girilmeyecek olmakla birlikte 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasındaki uygulamalarda sonraki bölümlerde de ele alınmaya çalışılacak olan çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürerken dönemin siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel konjonktürünün neden

---

¹⁴³ İsmet Akça, “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 245-246.

¹⁴⁴ Kaplan, **a.g.e.** , s. 305.

¹⁴⁵ Üstel, **a.g.e.** , s. 289.

¹⁴⁶ Öztan, **Türkiye’de Militarizm ...** , s. 206.

göz önünde tutulması gerekliliğinin genel çerçevesi ele alınmaya çalışılmış, çocukluğun politik tahayyülünün izlerini daha iyi anlamlandırabilmek amaçlanmıştır. Çünkü 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında yapılan birçok çalışmanın arkasında itaatkâr ve haklarından ziyade görevlerini bilen “makbul vatandaş”ın yaratım amacının yattığı bilinmektedir. 1980 sonrasında “makbul vatandaş”ın yaratımı konusunda da bilhassa eğitim konusunda çocukluğa bakmak yerinde bir davranış olacaktır.

2.2. 1980 Darbesi Sonrası Çocukluğun Politik Tahayyülünün İzlerini Sürmek

Bu başlık altında, önceki bölümde öncesindeki gelişmeler kısaca ele alınmaya çalışılan ve sonrasında bazı değerlendirmelere yönelik açıklamaların yapıldığı 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmeye çalışılarak başta belirtilen temel soruya yanıtlar aranmaya çalışılacaktır.

Bahsedilen nedenle de bu bölüm başlığı altında öncelikle 1980 sonrası, bilhassa 1980-1983 yılları arasındaki siyasal toplumsallaşma tartışmalarına kısaca yer verilecektir. Bu amaçla dönem toplumunda sıklıkla dile getirilen belli başlı konular ve demeçler ele alınacaktır. Bilhassa da Kenan Evren’in yurt gezilerindeki toplu konuşmalarından örnekler verilmeye çalışılacaktır. Bunun temel nedeni ise çalışmanın başında da kısaca değinildiği üzere toplumsallaşmanın ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşmanın kendi içinde birçok alanı kapsaması, dinamik bir süreci ifade etmesidir. Bahsedilen nedenle de yazılı ve görsel/işitsel yayın organlarında o dönemde insanların sıklıkla okudukları ve/veya görüp duydukları Kenan Evren’in demeçlerine yer verilmeye çalışılacaktır. Çünkü siyasal toplumsallaşmaya yönelik değerlendirmeler yapılırken hatırdan tutulmasında fayda bulunan bir husus vardır: “İdeoloji kavgasının temelindeki uğraşlardan birisi, farklı siyasal bilinçlendirmenin gerçekleştirilmesi isteğidir. Siyasal düzeni değiştirmek isteyenler de, korumak isteyenler de, toplumsal sınıfların veya «halkın» siyasal bilincine, «sağduyusu»na başvururlar.”¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ Alkan, a.g.e. , s. XIII.

Siyasal toplumsallaşma tartışmalarından bahsedilirken önem taşıyan bir diğer konu ise 1982 Anayasası'dır. Çünkü anayasalar ait olduğu ülkeye ve dolayısıyla topluma dair izler taşımaktadır. Hatta "(...) başlangıç bölümleri, bir anayasanın kurucu iktidar anlayışına, siyaset teorisi ve ideolojisine, genel toplum kuramı ve modeline ilişkin temel ipuçları veren metinlerdir."¹⁴⁸ Siyasal toplumsallaşma hakkında bazı açılardan değerlendirmeler dışında, bu bölüm içinde çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürmek amacıyla hem Danışma Meclisi tutanaklarına çocuk ve eğitim konusunda yer verilecek, hem de Milli Eğitim Şûrası kararlarına değinilecektir. Burada bilhassa eğitim konusuna yer verilmesinin nedeni, başta da belirtildiği üzere eğitimin araçsallaştırılmasıdır. Eğitimden bahsedilirken de karşımıza çıkan en temel kurum ise okuldur. "Okulun bu denli etkili olması, toplumsal değişimi sağlayacak kişileri yetiştirmesi bakımından son derece önemlidir."¹⁴⁹ Yine bu noktada okula verilen önemi Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa 19. yüzyılda "(...) ortak bir siyasal aidiyet ve sadakat duygusu geliştirmek amacı"¹⁵⁰ndan da anlamak mümkündür. Çünkü toplumsallaşma, öncesinde de değinildiği gibi, çocukluktan itibaren önce aile ve çevre, sonrasında da okulda şekillenen bir süreçtir. Bir çocuğun toplumsallaşabilmesi için, içinde yaşadığı bir topluma, gerekli biyolojik yetilere, diğer insanlarla ilişkisine gerek duyulmaktadır.¹⁵¹ Okul da bahsedildiği üzere bir nevi araçsallaştırılan eğitimin verildiği mekân/kurum olarak karşımıza çıkmaktadır ve burada amaçlananlardan biri de "makbul vatandaş"ın yetiştirilmesidir. Bahsedilen açıdan da toplumdaki birçok gelişmeyi, izlenen politikayı eğitim üzerinden sürmek pek de yanlış bir davranış olmayacaktır. Kaldı ki "Türkiye'de siyasal modernleşmenin kaynağı ve yayıcısı olarak devletin milli kimliğinin oluşturulmasında oynadığı merkezi rolün anlaşılmasında milli eğitimin işleyişi önemli ipuçları vermektedir."¹⁵²

Başka bir deyişle, bir kez daha belirtmek gerekir ki eğitim ve çocukluk konusu birbiriyle oldukça ilişkilidir ve buradan da bir ülkede izlenen siyasi, sosyal, kültürel

---

¹⁴⁸ Taha Parla, **Türkiye'de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016**, 5. bs. , İstanbul, Metis Yayınları, 2016, s. 33.

¹⁴⁹ Alkan, **a.g.e.** , s. 161.

¹⁵⁰ Üstel, **a.g.e.** , s. 35.

¹⁵¹ Elkin, **a.g.e.** , s. 15.

¹⁵² Caymaz, **a.g.e.** , s. 11.

politikalara, milli kimlik yaratımına, vatandaşın hak ve görevlerine, toplumsal rollere ve daha birçok konuya ilişkin izler sürebilmek mümkündür. Çünkü öncesinde olduğu gibi bir kez daha belirtmek gerekir ki “çocukluk, (...) aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir tahayyüldür.”¹⁵³ Bu nedenle de toplumsal inşa sürecinin çocukluktan başladığı düşünülürse şayet 1980 darbesi sonrasında çocukluğun politik inşası söz konusuysa bunun izlerini bir nevi siyasal toplumsallaşma unsurları olan bahsi geçen bazı toplu konuşma örneklerinden, Danışma Meclisi tutanaklarından, dönemin Milli Eğitim Şûrası kararlarından bahsedilen eksenli araştırmaya çalışmak yerinde olacaktır.

2.2.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Siyasal Toplumsallaşma Tartışmaları

Bu bölümde öncesinde belirtildiği üzere Kenan Evren’in bazı toplu konuşmalarına yer verilerek ve 1982 Anayasası üzerinden bazı açıklamalar getirilerek 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki siyasal toplumsallaşma hakkında genel olarak değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Başka bir deyişle bu başlık altında 1980’li yılların genelinden ziyade bilhassa 1980-1983 “ara rejimi”ne odaklanılacaktır.

Burada siyasal toplumsallaşma konusunda kimi zaman bazı kitle iletişim araçları, kimi zaman da yurdun çeşitli yerlerinde doğrudan halka yapılan konuşmalar üzerinden değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Ki burada 1980 darbesini emir-komuta zincirinde yapan ordunun Genelkurmay Başkanı ve ilerleyen tarihlerin cumhurbaşkanı olan Kenan Evren’in konuşmalarının/demeçlerinin seçilmiş olması tesadüfi değildir. Çünkü insanların toplumsallaşması ve hatta siyasal toplumsallaşması, yani başta da belirtilen siyasi değerleri benimseme halinde kitle iletişim araçları ön plana çıkmaktadır. Çünkü “kitle iletişim araçları, alıcıları arasında ortak bir takım göstergeler, imgeler olan, büyük ve karmaşık dinleyici yığınlarına ulaşabilen radyo, televizyon, gazete, dergi, filmler, kitaplar ve öteki iletişim araçlarından oluşurlar.”¹⁵⁴ Görüldüğü üzere insanlara ulaşmada kitle iletişim araçları

¹⁵³ Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun ...** , s. 3.

¹⁵⁴ Elkin, **a.g.e.** , s. 97.

birçok kanal ile etkinlik sağlamaktadır. Kitle iletişim araçlarıyla birçok şey “(...) gerçek durumlarından kısmen saptırılmakla birlikte konumsal, kurumsal ve işlevsel aktarılmaktadır.”¹⁵⁵ Toplumsallaşma konusunda kitle iletişim araçlarının belirtilen özellikleri göz ardı edilmemekle birlikte toplumsallaştırıcı etkilerinin ölçüsünün net olmadığını ve karmaşık bir durumu içerdiğini de eklemek gerekmektedir.¹⁵⁶

Çalışma içinde tüm bu bahsedilenlerden hareketle siyasal toplumsallaşma açısından genel değerlendirme yapılabilmesi ve bahsi geçen dönemi kısmen yansıtabilmek adına Kenan Evren’in bilhassa 1980-1983 arası olmakla birlikte 12 Eylül 1980 darbesi ile 1989 yılında cumhurbaşkanlığı görevi bitinceye kadarki olan konuşmalarından/ demeçlerinden bazılarını yer vermeye çalışılacaktır. Bir önceki bölümde açıklanan 1980 darbesine giden süreçte yaşananlara Evren, konuşmalarında sıklıkla değinmekte, kendince tüm yaşananları darbenin yapılma “nedenlerinden” biri olarak topluma göstermekte, özellikle de artan şiddet olaylarında dönemin siyasileri tarafından alınan kararların yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Bu durumu 12 Eylül 1980 günü darbenin yapıldığı gün yaptığı radyo ve televizyon konuşmasındaki sözlerinde de görebilmek mümkündür:

“(...) ülkemizin halen içinde bulunduğu hayati önemi haiz siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar, devlet ve milletimizin bekasını tehdit eder boyutlara ulaşmış ve bu hal devletimizi, Cumhuriyet tarihinin en ağır buhranına sürüklemiştir. Yine hepimizin bildiği gibi, anarşi, terör ve bölücülük, her gün 20 civarında vatandaşımızın hayatını söndürmektedir.”¹⁵⁷

Diğer taraftan, siyasilerin üzerlerine düşen görevleri yerine getirmediğini iddia etmekte ve darbenin yapılmasının kendince “gerekli” olan yanlarını, topluma bir nevi “empoze etmek” ve darbeyi insanların gözünde “meşrulaştırmak” için “düşmanın amaç ve yöntemleri, anarşi, terör ve bölücülüğün ulaştığı düzey, özel hukuki tedbirlere, idari düzenlemelere, sosyal koşulların geliştirilmesine milli eğitim ve iş

---

¹⁵⁵ A.e. , s. 99.

¹⁵⁶ A.e. , s. 100- 101.

¹⁵⁷ Kenan Evren, “12 Eylül Cumhuriyet’i Kollama ve Koruma Harekâtı Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması, 12 Eylül 1980”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 9.

hayatının düzenlenmesine ihtiyaç göstermekteyken, milletin vekaletini taşıyan milletvekilleri ve senatörler meclislerde aylardan beri, hiçbir sorumluluk duymadan (...) bu olaylara seyirci kalabilmişlerdir”¹⁵⁸ şeklinde açıklamaktadır. Diğer taraftan, önemle belirtilmesi gereken bir husus vardır ki o da Evren’in neredeyse tüm konuşmalarında darbeden darbe değil de “harekât” olarak bahsetmesidir. Bunu bilhassa şu konuşmasında görebilmek mümkündür:

“Kısaca söylemek gerekirse, bu harekât Cumhuriyet’i koruma ve kollama harekâtıdır. Bu harekât Silahlı Kuvvetler’in ve aziz milletimizin tümünün istekleri doğrultusundadır. Bu noktayı özellikle vurgulamak isterim. Bu, tarih kitaplarındaki bir darbe değildir. Bu harekât demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için ordunun ve milletin isteği doğrultusunda yapılmıştır.”¹⁵⁹

Gerçekte demokrasiyi ve sivil hayatı askıya alan, ancak Evren’in aksini iddia ederek yukarıdaki demeciyle kendisinin “harekât” olarak nitelendirdiği 1980 darbesinin “amaçlarını” ise milli birliği korumak, anarşi ve terörü önlemek, devlet otoritesini sağlamak, gerekli hukuki düzenlemeleri yaparak yeniden sivil idareye dönmek, vb. şeklinde sıraladığı görülmektedir.¹⁶⁰ Evren’in konuşmalarında görüldüğü üzere sürekli olarak aynı noktalara vurgular yapılmaktadır. Bahsedilen dönemde tek bir televizyon kanalı ve onun da devlet kanalı olduğu düşünülürse, diğer yandan radyodan da konuşmaların ve açıklamaların yayınladığı göz önünde tutulursa toplumsallaşma ve siyasi düşüncenin benimsetilmesi üzerinde konuşmaların yaratması istenen etki ve amacını da daha net görmek mümkün olabilecektir. Çünkü unutmamak gerekir ki “bilgi önemli bir güçtür ve bilginin yönlendirme amacıyla şekillendirilmesi sürecinde medya devreye girmektedir.”¹⁶¹ Evren’in bu bilgi, değer ya da bilinci yönlendirmede basına yüklediği rolü basın özgürlüğünün olmadığı için eleştirilmesine verdiği “TRT’ye gelince; TRT’nin özerkliğini nasıl kullandığını, biz

---

¹⁵⁸ A.e. , s. 10.

¹⁵⁹ Kenan Evren, “12 Eylül Cumhuriyet’i Kollama ve Koruma Harekâtı Dolayısıyla Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Konuşma, 16 Eylül 1980”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 22.

¹⁶⁰ A.e. , s. 23.

¹⁶¹ Yasemin İnceoğlu, Savaş Çoban, “«Öteki»leştirme Sürecinde Medyanın Yeri”, **Azınlıklar, Ötekiler ve Medya**, Ed. Yasemin İnceoğlu, Savaş Çoban, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 53.

12 Eylül'den evvel çok iyi biliyoruz. Orada nasıl bir komünizm propagandası yapıldığını biliyoruz. (...) Yine aynı şeyi istiyorlar”¹⁶² yanıtından da görebilmek mümkündür.

Evren'in konuşmalarında ileri sürdüğü diğer bir dikkat çeken husus öncesinde bahsedilen ve darbenin yapılma “nedenlerinden” biri olarak gösterilen Konya'daki mitinge dair “(...) Konya olayları gericiliğin ne boyutlara ulaştığını göstermiştir. Milletimizin bu olay karşısında gözleri açılmış tehlikeyi bütün boyutlarıyla görmüştür”¹⁶³ açıklamalarını da atlamamak gerekmektedir. Diğer taraftan, “tehlike” olarak görülen birçok “ideoloji” de sürekli eleştirilmektedir ve toplumdaki insanlar başka ideolojileri benimseyenleri “suçlu” olarak görmeye yönlendirilmektedir. Bu durumun bir örneğini “bizi bölmek, bizi parçalamak, lokma lokma yutmak, bazı «izm»ler komünizm gibi, faşizm gibi sapık ideolojilere götürmek isteyenlerin peşinden gitmeyiniz. Onları yakalayıp teslim ediniz. Yakalamıyorsanız haber veriniz, biz onların hakkından geliriz”¹⁶⁴ sözlerini içeren halka hitaben yaptığı bir konuşmasında da görebilmek söz konusudur. Görüldüğü üzere Evren, “baş düşmanlar”dan biri olarak ideolojileri gösterirken sürekli olarak konuşmalarında komünizm tehlikesinden de bahsetmektedir. Esasen komünizm tehlikesinden Evren'in sıklıkla bahsetmesi siyasetteki ve/veya toplumdaki başka bir süreklilik algısını ortaya koymaktadır. Çünkü 1930'lu yıllarda da görülen bu durumu ilerleyen yıllarda da net bir şekilde görmek mümkündür. “(...) yerli-millî değerleri kollayan bir modernleşme süzgecinin ihmal edilmesinin yol açacağı manevî boşluğun dibindeki uçurum komünizm”¹⁶⁵ olarak görülmektedir. Bu durum, hem 1930'lu yıllarda, hem 1970'li yıllarda Türkiye sağında, hem de 1980 darbesi sonrasında her daim başat “düşmanlar”dan biri olarak karşımıza komünizmin çıkmasına yol açmaktadır.

---

¹⁶² Kenan Evren, “Manisa’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 28 Mayıs 1984”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 431.

¹⁶³ Evren, “12 Eylül Cumhuriyet’i Kollama ve Koruma Harekâtı Dolayısıyla Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Konuşma, 16 Eylül 1980”, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁶⁴ Kenan Evren, “Hatay’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 17 Ocak 1981”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 71.

¹⁶⁵ Tanıl Bora, “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 16.

Evren'in konuşmalarında sıklıkla ileri sürdüğü konulardan bir diğeri de bir meşruiyet zemini olarak görülen Atatürkçülük'tür. Atatürkçülüğe Evren'in gerek radyo ve televizyon konuşmalarında, gerekse halka hitaben yaptığı konuşmaların çok büyük bir çoğunluğunda rastlamak mümkündür. Bilhassa eğitim konusunda Atatürkçülük'ten uzaklaşıldığı için farklı eğilimlerin çoğaldığını ileri sürmekte, bu nedenle de 1980 sonrasında eğitime ayrı bir önem atfedileceği de Evren tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu durumu da şu sözlerinde görebilmek mümkündür:

“Atatürk inkılapları tabanına oturtulmuş Türk demokrasi rejimi maalesef kendi kendini savunacak Atatürkçü görüşle teçhiz edilmiş yeni nesiller yetiştirilmesinde zaafa bilerek veya bilmeyerek düşürülmüştür. (...) İlkokullardan üniversitelere kadar Atatürkçülük, diğeri bir deyimle Kemalist öğretim yapılacağına ve böyle bir fikir üretileceğine tam aksine sağ, sol ve irticai fikirler üretilmiştir.”¹⁶⁶

Yine Evren'in halka yaptığı konuşmalardan birinde Atatürkçülük'ten bahsederken, satır aralarında yapılan vurgularla bu sefer sadece eğitim değil, sosyal ve ekonomik açılardan da izlenen politikalara göndermelerde bulunmaktadır. Şöyle ki, “Atatürk milliyetçiliği bölücü değil, toplayıcıdır, birleştiricidir. (...) İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle olarak”¹⁶⁷ ifadeleriyle hem korporatist, solidarist yapıya, hem de 1970'li yıllarda yaşanan olaylara ve toplumsal hareketlere de göndermeler yaptığı düşünülebilir. Kaldı ki bu anlayışın bir yansımasını, Evren tarafından “ayrıcılık yok, birleştiricilik var”¹⁶⁸ “gerekçesi” öne sürülerek gerek 27 Mayıs, gerekse 1 Mayıs bayramlarının kaldırılması örneklerinden de görebilmek söz konusudur. Çünkü “12 Eylül rejiminin önde gelen kültürel hedefi, devletin kuşattığı alanlar dışında politika yapılmasının engellenmesi olarak özetlenebilir. Apolitizasyon programının uygulanması; siyasi partileri, sendikaları, dernekleri (...) politik faaliyetin dışına sürerek”¹⁶⁹ hareket ettiği görülmektedir. Bu noktada da yine kültürün “yayıcısı”

---

¹⁶⁶ Evren, “12 Eylül Cumhuriyet'i Kollama ve Koruma Harekâtı Dolayısıyla Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Konuşma, 16 Eylül 1980”, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁶⁷ Kenan Evren, “Hakkâri'de Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 26 Haziran 1983”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 340.

¹⁶⁸ Kenan Evren, “Manisa'da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 28 Mart 1981”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 95.

¹⁶⁹ Aydın Çubukçu, “12 Eylül ve Kültür”, **Praksis (4)**, 2001, s. 270.

olarak eğitim ön plana çıkmaktadır. Çünkü “okullar, kültürel sermayenin çeşitli biçimlerinin üretimi, aktarımı ve biriktirilmesi açısından temel kurumsal koşulları sağlamaktadır.”¹⁷⁰ Bahsedilen nedenlerden dolayı da ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınmaya çalışılacak olan eğitim üzerinden çocukların, dolayısıyla da toplumun şekillendirilecek olması pek de şaşırtıcı değildir. Bilginin yayılmasında öncesinde belirtilen ve çalışma içinde yer verilen kitle iletişim araçları kadar, belki de daha fazla, eğitim de oldukça önemli bir rol oynamaktadır. 1980 darbesi sonrasında yukarıda Evren’in ele alınan bazı konuşmalarından da neleri “tehdit”, neleri “meşru” gören, hangi değerleri benimseyen bir toplumun inşa edilmek istendiği bir ortam olduğunun genel çerçevesi verilmeye çalışılmıştır. Böyle bir ortamda, 1980 öncesi koşulların ortaya çıkmasında öncesinde belirtildiği üzere çocukların ve gençlerin iyi yetiştirilmediğinin önemli etkisi olduğunu da dile getiren Evren’in eğitim sistemi üzerinden de çocukluk ve dolayısıyla toplum inşasını amaçlamış olmasına da şaşırmamak gerekmektedir. Bu durumun örneklerini 1980 darbesi sonrasındaki on yıllık dönemde gerek Yükseköğretim Kurulu’nun oluşturulmasında, gerekse Milli Eğitim Bakanlığı’nın ders program ve kitaplarını yeniden şekillendirerek, “milli” vurgusunu ön plana aldığı, milli tarih/coğrafya/güvenlik gibi derslerin varlığı, Kültür Bakanlığı tarafından da İslami ve Türkçü isimlerin çalışmalarının yayınlanmasına önem verilmesi gibi çoğaltabileceğimiz çalışmalardan da görebilmek mümkündür.¹⁷¹ Bu noktada atlanmaması gereken hususlardan biri, 1980 darbesi öncesindeki gelişmelerden bahsedilirken de çok kısaca değinilen Aydınlar Ocağı’dır. Aydınlar Ocağı’nın etkisinin sadece 1970’li yıllarda değil, 1980’li yıllarda da devam ettiği bilinmektedir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse “Aydınlar Ocağı’nın o dönemdeki başlıca hedeflerinden birisi, Milli kültürün asli unsurları olarak sayılan, adet, örf, gelenek-görenekler ve dinin, diğer bütün unsurların (eğitim, politika, hukuk, sanat ve edebiyat vs.) biçimlenmesinde temel rolü oynamasının sağlanmasıydı.”¹⁷² Birçok kesimde görüldüğü gibi Atatürkçülüğe Aydınlar Ocağı da vurgu yapmaktadır. Çünkü belirtmek gerekir ki “sadece 1960’lar süresince değil, daha sonra da «Atatürkçülük» hâkim siyasal

¹⁷⁰ David Swartz, **Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi**, Çev. Elçin Gen, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 263.

¹⁷¹ Çubukçu, “12 Eylül ve Kültür”, **a.g.e.** , s. 274.

¹⁷² **A.e.** , s. 272.

ideoloji olarak kaldı. Fakat genelde diğer fikri yaklaşımlar ve ideolojiler için bir kılıf oldu; radikaller de dâhil olmak üzere her grup «Atatürkçülüğü» kendi amaçlarına uyacak biçimde yorumladı.”¹⁷³ Diğer taraftan, Atatürkçülüğün sıklıkla vurgulandığı yerlerden biri de anayasadır. “(...) Türk milliyetçiliğinin adı (nın) açık seçik «Atatürk milliyetçiliği» olarak konmuş”¹⁷⁴ olan 1982 Anayasası oldukça yüksek bir oranla kabul edilmiştir. Bu durumu yine Evren’in “(...) Anayasa için halk oylamasına yüzde 91 gibi yüksek bir oranda katılmak, gerek kendisine sunulan bu Anayasa’yı yüzde 91,5 gibi bir oranla (...) tasvip etmek suretiyle”¹⁷⁵ şeklinde ifade ettiği sözlerinde görebilmek mümkündür. Aynı zamanda birçok hususun aynı seçimlere yüklendiği konjonktürdeki bahsi geçen bu seçimlerde oranların neden bu kadar yüksek olduğuna dair getirilebilecek çeşitli değerlendirmeler ise ayrı bir tartışma konusudur.

“*Türkiye’de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*” adlı çalışmasında 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarını detaylı bir şekilde inceleyen Taha Parla’nın önemli tespitlerinden biri 1982 Anayasası’nda dikkat çeken bir husus olarak “kutsal devlet, kutsal din ve ölümsüz önder «üçlemesi»sinde ise neredeyse bir Türk-İslâm teslisi havası”¹⁷⁶nın varlığıdır. Kaldı ki din konusuna önemli bir ağırlık verilmesi konusunda da ayrıca bir parantez açarak siyasal toplumsallaşma açısından sadece hukuki düzenlemelere değil eğitime de bakmak gerekmektedir. 1982-1983 eğitim-öğretim yılından itibaren din derslerinin zorunlu ders olarak okutulduğu bilinmektedir. Bu durumun nedenlerini Evren 1981 yılında Elazığ’da yaptığı toplu konuşmasında olduğu gibi diğer birçok konuşmasında hem “laikliğin dinsizlik olmadığını” belirttiği, hem “zaten öncesinde seçmeli olan din derslerini birçok öğrencinin seçtiğini” söylediği, hem de Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersiyle İslâmiyet dışındaki diğer dinler hakkında da bilgi verileceğini açıkladığı “kişinin, ailenin ve toplumun ihtiyacı olan din öğretim ve eğitimi düzenli bir şekilde, devletin denetimi ve gözetiminde, ilkokul, ortaokul ve liselerde, 1982-1983 öğretim yılından

¹⁷³ Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Çev. Nalan Soyarık, 5. bs. , Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015, s. 185

¹⁷⁴ Parla, **a.g.e.** , s. 36.

¹⁷⁵ Kenan Evren, “Halkoylaması Sonucu Yeni Anayasa’nın Kabulü Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması, 12 Kasım 1982”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 262.

¹⁷⁶ Parla, **a.g.e.** , s. 33.

itibaren zorunlu olarak okutulmaya başlanacaktır”¹⁷⁷ şeklindeki ifadelerinde bulabilmek mümkündür. Bu şekilde “(...) dini, düzeni korumanın toplumu «düzen» altında tutmanın bir aracı olarak”¹⁷⁸ görüldüğü de eklenmelidir.

Burada doğrudan tek tek anayasa maddeleri üzerinden birer tespit yapmak amaçlanmamaktadır. Ancak toplumun hak ve görevlerini/sorumluluklarını düzenleyen en temel hukuki metinlerden biri olan 1982 Anayasası’nda konu çerçevesinde önem taşıyan hususlara kısa kısa değinilmeye devam edilecektir. Buna göre, öncesinde belirtildiği üzere Evren’in halka hitaben yaptığı konuşmalarda değindiği “imtiyazsız, sınıfsız” toplum şeklindeki ifadelerinde yerini alan korporatist, solidarist anlayışı 1982 Anayasası’nda da görebilmek mümkündür. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse 1982 Anayasası ile “kişi ve toplulukların hak ve özgürlükleri son derece kısıtlanmıştır.”¹⁷⁹ Başka bir deyişle, haklardan önce görevler ön plana alınmıştır.

Bahsi geçen anlayışa göre, “temel ilke, güçlü yürütme karşısında sınırlandırılmış özgürlüklerdir.”¹⁸⁰ Anayasaya ve ders kitapları üzerinden eğitim başta olmak üzere çeşitli sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel birçok alan üzerinden tüm topluma yayılması amaçlanan 1980 darbesi sonrası dönemin “(...) temel özelliği, siyasal ve sosyal muhafazakâr bir ideolojiye dayanan «düzen ve güvenlik» anlayışıdır.”¹⁸¹ Devlet ve vatandaş ilişkisi konusunda “makbul” olanın inşasının gerçekleşmesini sağlayan araçlardan biri de eğitimidir. Buna göre, Anayasa’daki “42. maddeye göre, «eğitim ve öğretim hürriyeti, *Anayasaya sadakat borcunu* ortadan kaldırmaz. (...) bütün yurttaşlardan sadakat ister.”¹⁸² 1980 sonrasındaki dönemin genel yansımasında olduğu gibi 1982 Anayasası’ndaki yine 42. maddeye göre de

---

¹⁷⁷ Kenan Evren, “12 Eylül Cumhuriyet’i Koruma ve Kollama Harekâtı’nın Birinci Yıldönümü Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması, 12 Eylül 1981”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 160.

¹⁷⁸ Ömer Laçiner, “1980 Sonrası Din”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 12, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 400’den aktaran: Üstel, **a.g.e.**, s. 290, 291.

¹⁷⁹ Parla, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁸⁰ İsmail Fırat, Hüseyin Gül, “1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Çalışmaları Çerçevesinde Anayasal Vatandaşlık Üzerine Bir Tartışma”, **Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar**, Ed. Ayşe Durakbaşa, N. Aslı Şirin Öner, Funda Karapehlivan Şenel, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 340.

¹⁸¹ Üstel, **a.g.e.**, s. 288.

¹⁸² Kaplan, **a.g.e.**, s. 307.

eğitim-öğretimde Atatürk ilkeleri ön plandadır.¹⁸³ Diğer taraftan, dönem içinde bilhassa 1980 darbesinden 1983 yılına kadar çok sayıda kararın alınıp kanun çıkarıldığı da eklenmelidir. Çünkü “yasama faaliyetindeki bu yoğunluk, restorasyon hedefinin kapsamını göstermesi bakımından önemlidir.”¹⁸⁴ Diğer taraftan, siyasi partilerin ve siyasilerin siyaset sahnesinden uzaklaştırıldığı, sonrasında yeni bir Siyasi Partiler Kanunu’nun oluşturulduğu da yine hatırdadır. Tüm bu çalışmalar nedeniyle “MGK üyeleri, restorasyon programlarına karşı etkili bir direnç oluşmasından ürkemekteydiler. Oysa toplum, tıpkı 27 Mayıs ve 12 Mart örneklerinde olduğu gibi, tepki vermekten kaçınarak süreci izlemeyi tercih etmişti.”¹⁸⁵

Sonuç olarak, gerek Evren’in toplu konuşmaları, gerek 1980 darbesi öncesi ve bilhassa sonrasındaki bazı uygulamalar, gerekse de 1982 Anayasası’na ilişkin bazı değerlendirmeler ele alınarak siyasal toplumsallaşma açısından dönemin, bilhassa 1980-1983 yılları arasındaki, bazı konularına yer verilmiştir. 1980 darbesi sonrasında bilhassa 1982 Anayasası ile hem MGK’nın alanının genişlemesi, hem 1985 yılında Sayıştay Kanunu’nda yapılan değişiklikle askeri harcamalarda Sayıştay denetiminin kalkması ile birlikte “özerkleşmenin”¹⁸⁶ artması da yine hatırdadır. Her alanda yaşanan tüm gelişmeler, hukuki düzenlemeler, Evren’in halka hitaben konuşmaları, kitle iletişim araçlarını bizzat “araçsallaştırma” hali, toplu konuşmalarda sürekli olarak askerî darbeye ilişkin aynı konulara yapılan vurgular, hukuki düzenlemelerde başta 1982 Anayasası olmak üzere haklara değil de görevlere öncelik vererek “makbul vatandaş” yaratma hali, başta eğitim ve kültürü “araçsallaştırarak” “apolitik” duruşlu gençler yetiştirme ve dolayısıyla toplum “yaratımı” (korporatist bakış açısıyla ele alındığından haklarının ve görevlerinin bilincinde olan bireylerden ziyade, sadece görevlerini bilen bir bütün olarak “sınıfsız” toplum düşüncesi pek de şaşırtıcı değildir) isteği ilk olarak göze çarpan noktalardandır. Tüm bunlar yapılırken meşruiyet zemini olarak

---

¹⁸³ A.e. , s. 306.

¹⁸⁴ Aydın, Taşkın, a.g.e. , s. 332.

¹⁸⁵ A.e. , s. 332.

¹⁸⁶ Burada “özerkleşme” ifadesi ile ilgili çalışmada ve dolayısıyla burada kastedilen şudur: “Özerkleşme hali ordunun devlet içinde ve siyasi iktidar karşısında «özerk alan»a sahip olmasına işaret eder.” Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 64.

¹⁸⁷ A.e. , s. 85.

Atatürkçülüğün ön plana alındığını da bir kez daha belirtmek yerinde olacaktır. Netice itibariyle “gelenekler icat etmek, (...) geçmişe referansla (bunu tekrarı dayatarak yapsa bile) belirginlik kazanan, özünde bir formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir.”¹⁸⁸ Burada ise bahsedilen “formelleştirme ve rutinleştirme” sürecinde geçmişe en çok referansın verildiği konu olarak Atatürkçülük/ Kemalizm dikkat çekmektedir. Kaldı ki “(...) eski malzemelerin gayet yeni amaçlara yönelik olarak yeni türde icat edilmiş geleneklerin inşasında kullanılması”¹⁸⁹ oldukça önemlidir. Geçmişe Atatürkçülüğe/Kemalizm’e referansların olduğu 1980 darbesi sonrası süreçte, şu ana kadar tüm bu bahsedilenler doğrultusunda çocukluğun da inşa edildiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında “çocuk, yeni rejim için, modernleşme arzusunun bir simgesi ve cumhuriyetin «politik teminatı» olduğu gibi, aynı zamanda baştan itibaren «beka meselesi» olarak algılanan nüfus siyasetinin de en önemli unsuru”¹⁹⁰ olarak karşımıza çıkarken, 1980 darbesi sonrasında da öncesinde belirtildiği üzere “düzen ve beka” için itaatkâr “makbul vatandaş” olacak, Atatürk ilkelerine bağlı ama tüm “ideolojilerden” uzak “apolitik” bir duruşu olan bir çocukluğun politik inşası hedefleniyor gibi görülmektedir. Tabii ki başta ele alınan soruya tam bir yanıt alınabilmesi için ilerleyen bölümlerde incelenecek olan Danışma Meclisi tutanaklarına, Milli Eğitim Şûrası kararlarına, parti ve hükümet programlarına, popüler mecraların bazı örneklerine ve ders kitaplarına da detaylı bir şekilde bakılması gerekmektedir.

2.2.2. Çocuk ve Eğitim Bağlamında Danışma Meclisi Tutanakları (1981-1983) ve Milli Eğitim Şûrası Kararları

Öncelikle belirtmek gerekir ki “19 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı, Kurucu Meclis Hakkında Kanun’a göre, Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden (DM) oluşmaktaydı. (...) 160 DM üyesinin 40’ı doğrudan MGK tarafından belirlendi. 120 üyenin belirlenme tarzının herhangi bir seçim ilkesiyle bağdaşması mümkün değildi.”¹⁹¹ Dönemin yazılı basınında da sıklıkla yer aldığı üzere “valilerin

¹⁸⁸ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 5.

¹⁸⁹ **A.e.** , s. 7

¹⁹⁰ Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun ...** , s. 237.

¹⁹¹ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 332.

Danışma Meclisi ile ilgili listeleri elden Ankara'ya getirip Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'ne vermeye başladıkları¹⁹² bilinmektedir. Yine aynı şekilde dönemin basınından bilgilerle daha net bir şekilde açıklamak gerekirse “illerden seçilecek Danışma Meclisi üyelerinden illerine ayrılan kontenjanın üç katı aday, aday adayları arasından seçerek saptayan valiler, seçtikleri liste ile ilgili olarak bir de bilgi raporu hazırlıyorlar. Bu bilgi raporu yazılı olarak, Genel Sekreterliğe sunuluyor.”¹⁹³ Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda Danışma Meclisi üyelerinin şu şekilde belirlendiğini söylemek mümkündür:

“Milli Güvenlik Konseyi, valilerce saptanan 360 adaydan 120 tanesini Danışma Meclisi üyeliğine seçecek. MGK kontenjanından üyeliğe seçilecek 40 kişiyle birlikte Danışma Meclisinin sayısı 160 kişiden oluşacak. Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi, Kurucu Meclis hakkındaki yasa uyarınca Kurucu Meclisi oluşturacak.”¹⁹⁴

Yani bu başlık altında ele alınmaya çalışılacak olan Danışma Meclisi tutanaklarından bahsedilirken farklı meslek gruplarından üyelerin¹⁹⁵ belirlenme şekli hususunu da göz önünde tutmak gerekmektedir. Ayrıca Danışma Meclisi'nin oluşturulması aşamasında “adeta cımbızla «siyasete bulaşmamış» bir DM”¹⁹⁶ oluşturulmuştur. Sonrasındaki süreçte ise partileşme arayışına giren isimler olunca MGK'nın tepkisini çekmiştir.¹⁹⁷ Bu bölümde, 1981-1983 yılları arasında faaliyet gösteren ve MGK ile 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli bir rolü olan Danışma Meclisi'ne ilişkin tutanaklar çocuk ve eğitim bağlamında incelenmiş olup kısaca ele alınmaya

¹⁹² “Valiler, Danışma Meclisi Adaylarını MGK'ya Sunuyor”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1981, s. 1.

¹⁹³ **A.e.**, s. 7.

¹⁹⁴ “Danışma Meclisi İçin Valilerin Aday Bildirme Süresi Bugün Bitiyor”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1981, s. 1.

¹⁹⁵ Dönemin basınında Danışma Meclisi üyelerine ilişkin detaylı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin konuyla ilgili belirtilen adlı ve tarihli gazetelerde yer alan farklı bazı haberler için Bkz.: “Danışma Meclisi'nin Üyeleri Açıklandı”, “İllerden Seçilen 120 Üye”, “MGK Kontenjanı 40 Üye”, “En Kalabalık Meslek Grubu Hukukçular”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981; “Danışma Meclisi'nde Kim Kimdir?”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1981; “Her şey Güzel Olsun”, “Doğrudan Seçilenler”, “İllerden Seçilenler”, “Mecliste İki Doktor Beş Kadın Üye Var”, **Hürriyet**, 16 Ekim 1981.

¹⁹⁶ Aydın, Taşkın, **a.g.e.**, s. 332.

¹⁹⁷ **A.e.**, s. 333.

çalışılacaktır. Yine aynı şekilde Milli Eğitim Şûrası kararlarına da genel bir çerçevede yer verilecektir.

Bahsi geçen dönemde çocuk ve eğitim konusuna önem verilmesinin nedenleri önceki bölümde Evren'in konuşmalarından da bazı örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştı. Aynı vurgulamaları ve nedensellikleri burada da, yani Danışma Meclisi tutanaklarında da görebilmek mümkündür. “Yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini fütursuzca yürütmüş; Atatürk ve O'nun ilkeleri giderek unutulmuş (...) üretilen irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler ile eğitim kurumları; idare mekanizması, yargı organları ve güvenlik kuvvetleri başta olmak üzere”¹⁹⁸ şeklinde ifade edilerek toplumun ve devletin bütünlüğünün bu gelişmelerden olumsuz etkilendiği belirtilmiştir. Burada özellikle sayılanlar arasında eğitim kurumlarının yer alması, hem Atatürk ilkelerinin yeniden hatırlatılmasında, hem de devlet ve toplum bütünlüğü için ne kadar gerekli görüldüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle de Danışma Meclisi'ndeki birçok konuşmada milli eğitim ve kültür konusunda Atatürk'ün söyledikleri ve bu konudaki ilkelerine yer verilmiştir. Örneğin 1981 yılında 10 Kasım sebebiyle konuşmacılardan Bahtiyar Uzunoğlu¹⁹⁹, “Atatürk iktisatla eğitim arasında yakın bir ilişki ve işbirliği olduğunu da vurgulamaktadır. (...) Binaenaleyh, eğitim programımız gerek ilk tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler bu noktayı nazara göre olmalıdır”²⁰⁰ şeklindeki sözleriyle Atatürk'e referansla eğitim ve iktisat arasındaki önemli bağı ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, başka bir isim, İhsan Göksel²⁰¹ ise kendisine göre çocuk, aile, gençlik, eğitim ve tüm yaşananlar arasındaki ilişki nedeniyle 12 Eylül'e gelinmesini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Aile toplumumuzda meydana gelen çatlaklar, çocuk terbiyesindeki eski Türk adetlerinin ortadan kalkması ve belli başlı vasfı milli olmasına rağmen, hiç de milli

---

¹⁹⁸ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 1 nci Birleşim, 23 Ekim 1981, Toplantı Yılı: 1981/ 1, s. 3.

¹⁹⁹ Danışma Meclisi üyelerinden Bahtiyar Uzunoğlu: Giresun, SBF mezunu, Ticaret Bakanlığı Müşavir Müfettişi. “İllerden Seçilen 120 Üye”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981, s. 6.

²⁰⁰ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 5 nci Birleşim, 10 Kasım 1981, Toplantı Yılı: 1981/1, s. 65.

²⁰¹ Danışma Meclisi üyelerinden İhsan Göksel: Emekli Korgeneral. “MGK Kontenjamı 40 Üye”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981, s. 1.

olmayan bir eğitim tarzı yürütülmesi, bizim gençliğimizin kalbinde ve kafasında birtakım boşluklar meydana getirdi. Bu boşlukları fırsatçılar kendi emellerine göre doldurdular ve nihayet 12 Eylül'e geldik.”²⁰²

Danışma Meclisi tutanaklarında yer aldığı üzere bahsedilen bu nedenlerin ileri sürüldüğü ortamda Danışma Meclisi komisyonlarından birinin de “Milli Eğitim ve Kültür Komisyonu” olması ve milli eğitimle ilgili çalışmaların yapılması da şaşırtıcı değildir. “Milli Eğitim ve Kültür Komisyonu ki, milli eğitim işlerini, kültür işlerini, sosyal, spor ve gençlik faaliyetlerini içine alacaktır”²⁰³ şeklinde açıklanarak üstleneceği sorumluluklar belirtilmektedir. Bu noktada ilgili Komisyon’un sorumlulukları dışında çocukların eğitimi konusunda önemli kilit rollerden birinin de öğretmenlere düştüğü sıklıkla vurgulanan hususlardandır. “24 Kasım 1981 gününün öğretmenler günü olarak kutlanmasının uygun olduğuna dair gündem dışı demecinde”²⁰⁴ Danışma Meclisi üyelerinden Zeki Çakmakçı²⁰⁵, 12 Eylül öncesinde yaşanan süreçte çocukları şekillendiren öğretmenlerden umut kesilse de yine Atatürk ilkelerini savunan, başmuallim Atatürk’ün yolundan ilerleyen öğretmenler olduğunu da belirtmektedir.²⁰⁶ Görüldüğü üzere çalışmanın başında belirtilen “başöğretmen”, “milli eğitim” gibi vurguların 1980 darbesi sonrasında daha da belirgin olması ve 24 Kasım’ın her yıl “öğretmenler günü” olarak kutlanmasına karar verilmesi dikkat çekicidir. İlerleyen yıllarda da öğretmenlere biçilen rolü yine 1986 yılındaki öğretmenler gününde Evren’in “Ulu önderin eğitim ve öğretime ilişkin ilke ve düşüncelerini daima aynı inanç ve kararlılıkla yaşatmak, korumak ve yaygınlaştırmak, hepimizin önde gelen görevi olmalıdır. Bu hedefe ulaşmada şüphesiz en büyük görev ve sorumluluk siz fedakâr öğretmenlerimize düşmektedir. 1980 yılından beri milli eğitimimize ve siz değerli öğretmenlerimize verdiğim

---

²⁰² **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 5 nci Birleşim, 10 Kasım 1981, Toplantı Yılı: 1981/1, s. 71.

²⁰³ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 7 nci Birleşim, 17 Kasım 1981, Toplantı Yılı: 1981/1, s. 153.

²⁰⁴ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 10 uncu Birleşim, 23 Kasım 1981, Toplantı Yılı: 1981/1, s. 332.

²⁰⁵ Danışma Meclisi üyelerinden Zeki Çakmakçı: Trabzon, Op. Dr., KTÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğretim Görevlisi. “İllerden Seçilen 120 Üye”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981, s. 6.

²⁰⁶ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt:1, 10 uncu Birleşim, 23 Kasım 1981, Toplantı Yılı: 1981/1, s. 333.

önemin altında işte bu gerçek yatmaktadır.”²⁰⁷ Yani çocukların yetiştirilmesinde eğitim kurumları kadar eğitimcilerin de oldukça önemli bir rol üstlendiğine dair demeçleri 1980’li yılların genelinde görebilmek mümkündür. Çünkü “öğretmenler, öğrettiklerinden dolayı birer toplumsallaştırma aracı”²⁰⁸ olarak görülmektedir.

Yine Danışma Meclisi’nde Nihat Kubilay²⁰⁹ konuşmasında benimsenmesi gereken eğitim politikasına ilişkin şunları belirtmektedir:

“Yeni Anayasamız hazırlanırken, bütçe plan ve programları çalışmalarına başlanırken Türkiye’imizin kaderini tayin edecek olan eğitim politikasını çıkmazdan kurtarmak gerekmektedir. Şöyle ki: 1. Eğitim ve eğitimciler politik çalkantılardan arındırılmalı ve kurtarılmalıdır. 2. Eğitimin Atatürk İlkeleri doğrultusunda çağdaş eğitim düzeyine getirilmesi ve devletten yana olması sağlanmalıdır. 3. Eğitim müesseselerinin her kademesine «Politika giremez» levhaları büyük puntolarla yazılarak asılmalı veya bu espri getirilmelidir.”²¹⁰

Yani yukarıda bahsedilen bu açıklamalardan eğitime verilen önemi, eğitimin “Türkiye’nin kaderini tayin edecek” bir unsur olarak görülmesinden anlayabilmek bir kez daha mümkündür. Ayrıca eğitim konusunda da siyasal toplumsallaşma konusunda da belirtildiği üzere sıklıkla belirtilen bir meşruiyet zemini olarak Atatürk ilkelerine vurgu yapılması ve 1980 darbesi öncesinde yaşanan süreçte eğitim ve siyasetin iç içe geçmesine göndermede bulunularak bir önceki bölümde belirtildiği üzere 1980 darbesi sonrasında izlenen “politikanın ana hedefi: politika”²¹¹ olduğu da düşünülürse eğitim alanında her anlamda hem eğitimci, hem diğer çalışanlar, hem de öğrencilerin “apolitik” bir duruşa sahip olmasının benimsenmek istendiği sonucuna varabilmek mümkündür. Aynı şekilde ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan ders kitapları için de yine “(...) gençlerimizin Atatürk ilkeleriyle ve Atatürk

---

²⁰⁷ “Öğretmenler Günü Dolayısıyla 67 İlden Gelen Öğretmenleri Kabulü Sırasında Yaptıkları Konuşma: 24 Kasım 1986”, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986-9 Kasım 1987)**, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1987, s. 21.

²⁰⁸ Elkin, **a.g.e.**, s. 85.

²⁰⁹ Danışma Meclisi üyelerinden Nihat Kubilay: Urfa, Öğretmen. “İllerden Seçilen 120 Üye”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981, s. 6.

²¹⁰ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 13 ncü Birleşim, 1 Aralık 1981, Toplantı Yılı: 1981/1, s. 369.

²¹¹ Çubukçu, “12 Eylül ve Kültür”, **a.g.e.**, s. 270.

milliyetçiliğinin bilincinde yetişmeleri için gerekli tedbirler alınmıştır. Okul kitaplarıyla yardımcı ders kitaplarının bir komisyon tarafından gözden geçirilerek Atatürk ilkeleri çerçevesinde yeniden düzenlenmesi²¹²nin amaçlandığının belirtilmesi yerinde olacaktır. Başka bir deyişle, ders kitaplarında en temel olarak ele alınan konu olarak da yine Atatürkçülük ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan, milli eğitim konusunda Türk dilinin öğretilmesinin gerekliliğine de yer verilmektedir.²¹³

Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yapılan düzenlemelerden biri de önceki bölümde toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma konusunda da ele alındığı üzere eğitim ve din ilişkisidir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse “huzur ve sükûnun tesisinde din görevlilerine de büyük sorumluluklar düştüğü açıktır. Bu amaçla, din adamlarının hizmet içi eğitimleri hızlandırılmış, din adamı yetiştiren Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı öğretim kurumlarında bazı düzenlemeler yapılmıştır.”²¹⁴ Burada din görevlilerine de toplum içinde önemli bir rol düştüğü sonucuna varmak mümkündür. Hatta tüm bu bahsedilenlerden ön plana çıkan vurgular, “Türklük ve Müslümanlık bileşkelerine dayalı bu entegrasyon modeli, istikrarın tesisi ve korunması açısından da önem taşır.”²¹⁵

Diğer taraftan, eğitim konusunda en çok vurgulanan konu ise her türlü “tehdide” karşı her alanda “düzen” ile “güvenliğin” sağlanmasıdır. Bu konuda eğitimin nasıl “araçsallaştırıldığı”nı bir kez daha, daha net bir şekilde şu açıklamalarda görebilmek mümkündür:

“(…) terör ortamı bir polis sorunu olmanın ötesinde toplumsal yapıda, siyasal kültürde, kamu yönetiminde ve ekonomik yapıda derin kökleri bulunan bir toplumsal bunalımın adıdır. Önlenmesi için sorunun bütün yönleriyle birlikte ele alınmasında zorunluluk vardır. (...) (*Burada*) eğitim kurumlarının rolü: Teröre elverişli ortamın önlenmesinde (...) eğitim ve kurumlarını ekonomik ve toplumsal gelişmenin gereklerine göre düzenlemek, özellikle mesleğe yöneltici bir niteliğe kavuşturmak zorunludur. (...) Okullar çocuklara ve gençlere demokrasinin temel

²¹² **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 21 nci Birleşim, 21 Aralık 1981, Yasama Yılı: 1981/1, s. 477.

²¹³ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 2, 32 nci Birleşim, 13 Ocak 1982, Yasama Yılı: 1981/1, s. 55.

²¹⁴ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 21 nci Birleşim, 21 Aralık 1981, Yasama Yılı: 1981/1, s. 478.

²¹⁵ Üstel, **a.g.e.** , s. 290.

kavramları ve ilkelerini öğretmeli, onları sloganlardan, yaldızlı nutuklardan etkilenmeyecek bir bilgi ve duygu eğitiminden geçirmelidir.”²¹⁶

Görüldüğü üzere eğitim, toplumsal her alanda terör ve her türlü şiddet olaylarından uzak istikrarlı bir yapı oluşturabilmek adına çocuklara demokrasinin ilkelerini öğretebilmek ve çocukları her türlü siyasetten uzak tutabilmenin en temel unsurlarından biri olarak görülmektedir. Çünkü “okulun toplumsallaştırıcı işlevi çocuğu eğitmektir.”²¹⁷ Hatta daha net bir şekilde eğitime ve dolayısıyla eğitim kurumu olarak okullara siyasal toplumsallaşma açısından önem verilmesi oldukça dikkate değerdir. “Okulların böylesine etkili olmasının bir nedeni, bilinçli bir uluslaşma siyaseti izleyen siyasal liderlerin, geleneksel ve bölücü kurumların etkisini azaltmak için okula özel bir önem vermelerindedir.”²¹⁸ Öncesinde belirtildiği üzere okul dışında aile ve çevre de çocuğun toplumsallaşması açısından oldukça önemlidir. Ancak “(...) aileden farklı olarak okulda roller belirli kurallara dayanmaktadır.”²¹⁹ Burada da çocuğa “söz konusu sadakat ve itaat kültürü”²²⁰nü benimseyen bir rol biçilmektedir.

Danışma Meclisi tutanaklarında çocuk ve eğitime nasıl yer verildiği ele alındıktan sonra, 1981 yılındaki Onuncu Milli Eğitim Şûrası tarafından yapılan öneriler, konuşmalar ve alınan kararlarda da yeni eğitim sisteminin oluşturulması ve yeni eğitim sisteminde de temel birim olarak okula önemli bir rol düştüğü görülmektedir.²²¹ Milli eğitim politikalarının oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. Hatta “milli eğitimin temel görevlerinden biri, ulusal kültürü, kuşaklara aktararak toplumun bütünlüğünü, sürekliliğini sağlamak; diğeri toplumu çağdaşlaştırmak”²²² olarak yer almaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında da eğitimden bahsedilerek, kısa bir genel değerlendirme ile şu sonuca varılmaktadır: “(...) dış politikamız, siyasal tercihimiz, ekonomik düzenimiz, sosyal ve kültürel değerlerimiz, öğretimin her

²¹⁶ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 2, 40 ncı Birleşim, 21 Ocak 1982, Yasama Yılı: 1, s. 409.

²¹⁷ Elkin, **a.g.e.** , s. 81.

²¹⁸ Alkan, **a.g.e.** , s. 162.

²¹⁹ Elkin, **a.g.e.** , s. 80.

²²⁰ Üstel, **a.g.e.** , s. 289.

²²¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, **Onuncu Millî Eğitim Şûrası, 23-26 Haziran 1981: Öneriler, Konuşmalar, Kararlar**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, Tıpkı Basım, 1991, s. 27.

²²² **A.e.** , s. 58.

kademesine yeterli ölçüde yansımalıdır. Türk milli eğitimine bu açıdan bakılınca, hazırlanacak programlardan Türk diline, Türk edebiyatına, Türk tarihi ve coğrafyasına, Türk kültürüne, çağdaş bir yaklaşımla, daha geniş bir yer vermek gerekli görülmektedir.”²²³ Ele alınan konulardan bir diğeri de zorunlu eğitim süresinin uzatılması isteğidir. Ayrıca Milli Eğitim Şûrası’nda da öğretmenlere önemli bir rol verilmiş olup, gerek spor, gerek sanat, gerek mesleki ve teknik, gerekse eğitimin diğeri alanlarında Atatürk ilkelerinin gerekliliğinin altı bir kez daha çizilmektedir.²²⁴ Belki de milli eğitim konusunda en temel olarak vurgulanan konulardan biri de bahsedilenlerin gerçekleşebilmesi adına ve hatta “bütün bu hususların gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce Devletin eğitim politikası, ulusal çizgilerini titizlikle korumalı, Milli Savunma Politikamız gibi, siyasal tartışmaların dışında tutulmalıdır.”²²⁵ Yani çalışmanın başında belirtildiği üzere, milli olan eğitim ve savunma politikalarında siyaset dışarıda tutulmalıdır. Kaldı ki bilhassa eğitim-öğretim konusunda “ulusal çizgilerden” bahsedilmiş olması da yine “(...) erken cumhuriyet döneminde ulus-devletin inşasına, 1980’lerde ise, ulus-devletin yeniden konsolidasyon sürecine denk düşmesi”²²⁶ anlamında oldukça dikkate değerdir.

Diğeri taraftan, önerilen modelde “temel eğitimin işlevleri” arasında sosyo-kültürel ve politik olarak Atatürkçülüğe vurgu, vatandaşlık eğitimi, vb. ; “temel eğitimin amaçları” ile de Atatürk ilkelerine bağlı, vatandaşlık görev ve sorumluluklarını bilen ve uygulayan, demokrasi ilkelerini bilen, ahlâki değerlere sahip şeklinde bu ve bunlar gibi birçok madde sıralanmaktadır.²²⁷ Görüldüğü üzere eğitimin diğeri alanlardaki “duruş” için de önemli olduğu belirtilmektedir. Yine vatandaşın haklarından ziyade görev ve sorumluluklarına yer verilmiş olması dönemin “ruhu”nu da bir nevi yansıtmaktadır.

Diğeri taraftan, Onbirinci Milli Eğitim Şûrası’nın açılışı Evren tarafından yapılmış olup, sonrasında ise dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam “bugün Atatürkçü Türk Öğretmeni, 12 Eylül öncesi, Milli Eğitimimizin her yandan aldığı

---

²²³ A.e. , s. 59.

²²⁴ A.e. , s. 60.

²²⁵ A.e. , s. 61.

²²⁶ Üstel, a.g.e. , s. 328.

²²⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, a.g.e. , s. 76-77.

ağır yaraları tedavi etmek için bilinçle ve anlayışla çalışmaktadır”²²⁸ sözlerine de yer vererek konuşma yapmıştır. Burada bahsedilen dönemde eğitime neden önem verildiğinin bir nedenini daha bulabilmek mümkündür. Evren ise aynı Şûra’nın açılış konuşmasında “12 Eylül’den evvel öğretmenle öğrenci el ele vererek okul içerisinde pankart asmışlar, bomba imha etmişler, sokaklara beraber gitmişler ve slogan atmışlardır. Bunları da unutmadık. Ama bu gibi davranış içerisinde bulunanlar çok şükür ki aranızdan temizlenmiştir”²²⁹ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Burada siyasal toplumsallaşmanın etkilerini ve yine Evren’in darbeyi kendince “meşrulaştırma” amaçlı demeçlerini bulabilmek mümkündür. Ayrıca hem eğitim alanından siyaseti “uzaklaştırmak”, hem 1980 öncesi politik kutuplaşmaları “aşmak”, hem de eğitim aracılığıyla “makbul vatandaş” yetiştirilmesi adına eğitimin “panzehir” olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yeniden ilgili Şûra’da ele alınan konulara geri dönecek olunursa bilhassa 1739 sayılı “Millî Eğitim Temel Kanunu”na değinildiği görülmektedir. Yine 1980’li yıllarda Onikinci Millî Eğitim Şûrası’na ilişkin “hazırlık dokümanı”nın girişinde “eğitim; genel bir ifadeyle, fertlerin içinde yaşadıkları çevreyi algılayıp yorumlayarak, uygun tepkide bulunma davranışlarını kazandırmayı amaçlayan sosyal bir sistemdir. Türk eğitiminin temel felsefesini, Anayasamızda da ifadesini bulan Atatürkçü düşünce teşkil eder”²³⁰ ifadeleri yer almaktadır. Görülebileceği gibi bu ifadeler bir kez daha eğitimin neden siyasal toplumsallaşma unsurları arasında önemli bir yer tuttuğunun kanıtı gibidir. İlgili Şûra’da ele alınan konulardan biri de “Türkçe eğitimi ve öğretimi”dir. Türk dilinin kullanımına ilişkin tarihi referanslar verilmiş olup, Karamanoğulları, Ziya Gökalp ve erken cumhuriyet dönemine atıflarda bulunulmuştur.²³¹ Bu noktada yine dönemin hukuki düzenlemelerine de yer verilmiştir. Bu durumu hem 1982 Anayasası’nın 3. ve 42. maddelerine, hem de “Millî Eğitim Temel Kanunu”nun 10. maddesine yer verilerek, özet olarak eğitimde ana dilin Türkçe olduğu ve milli birlik ve beraberlik için Türk dilinin önemli bir

²²⁸ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, **Onbirinci Millî Eğitim Şûrası, 8-11 Haziran 1982: Öneriler, Konuşmalar, Kararlar**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, Tıpkı Basım, 1991, s. 7.

²²⁹ **A.e.**, s. 6.

²³⁰ T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, **XII. Millî Eğitim Şûrası: Hazırlık Dokümanı, 18-22 Temmuz 1988**, Ankara, T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü: Mesleki ve Teknik Açıköğretim Okulu Matbaası, 1988, s. 15.

²³¹ **A.e.**, s. 107.

unsur olduğu ele alınmıştır.²³² Burada “Milli Eğitim Temel Kanunu”na değinilmişken, 1973’te çıkarılan “(...) 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu(nun) (...) 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Ulusu Hükümeti tarafından 16.6.1983 tarihinde çıkarılan 2842 sayılı yasayla kimi değişikliklere uğratılmış”²³³ olduğunu da eklemek gerekmektedir.

Sonuç olarak bu bölümde gerek Danışma Meclisi tutanaklarında, gerekse Milli Eğitim şrularında ocuk ve eğitim konularına yer verilerek, hem 1980 darbesi sonrasındaki eğitim politikalarının genel erevesi, hem eğitim konusunun siyasal toplumsallaşma açısından neden önemli olduğunu, hem de eğitimin nasıl “araçsallaştırıldığı” açıklanmaya çalışılmıştır. Bitirmeden önce, çocuklardan ziyade daha çok gençler ile ilgili olduğundan konu çerçevesinde ele alınmayan 1981 yılında çıkartılan Yükseköğretim Kanunu ile de “(...) amacın öğrencilere tek bir ideolojiyi aşılamak olduğu”²³⁴ belirtilmelidir.

---

²³² A.e. , s. 107-108.

²³³ Kaplan, a.g.e. , s. 265.

²³⁴ A.e. , s. 309.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI YAKLAŞIK ON YILLIK DÖNEMDE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA EKSENİNDE ÇOCUKLUĞUN POLİTİK TAHAYYÜLÜ VE BAZI SİYASİ VE “POPÜLER” MECRALAR İLE DERS KİTAPLARINDAKİ YERİ

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu başlık altında hem siyasal toplumsallaşma eksenini doğrultusunda, hem de önceki bölümlerde 1980 sonrasında bahsedilenler ışığında bir taraftan toplumsal bellek yaratımı açısından önemli olan bazı faaliyetlere yer verilecek, bir diğer taraftan da çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmeye devam edilecektir.

Bahsedilen amaçla öncelikle 1980 darbesi ve sonrasındaki on yıllık dönemde parti ve hükümet programlarındaki çocuk ve eğitim programlarına ilişkin kısa bir bilgi verilecektir. Sonrasında ise 1980 sonrası dönemde her anlamda oldukça önem verilen Atatürkçülük konusunda, siyasal toplumsallaşma bağlamında da bir örnek olarak 1981 yılında Atatürk’ün doğumunun 100. yıl faaliyetleri sebebiyle yapılan çalışmalara yer verilmeye çalışılacaktır. Bahsi geçen örnek başta olmak üzere dönemin “performatif” bazı faaliyetlerine de yazılı basından örneklerle, ki böylece “popüler” mecralardaki yerine de, değinilecektir. Ayrıca konu çerçevesinde 1980 ve onu izleyen on yıllık süreçteki ilkökul dördüncü ve beşinci sınıf ile ortaokuldaki “seçici” olarak belirlenen ve tarafımdan taranan Sosyal Bilgiler, Türkçe, Atatürkçülük, Milli Coğrafya, Milli Tarih, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile Vatandaşlık Bilgileri ders kitaplarına ilişkin bazı noktalara yer verilecektir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki çalışmanın genelinde olduğu gibi bu başlık altında da 1980 sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemin ele alınmasının nedeni, 12 Eylül müfredatının kurulma evresi ile inşası sürecinin formüle edilmesiyle birlikte hemen sonrasında hangi eklemlemelerin olabildiğini analiz edebilmek, bu şekilde de çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürebilmektir.

3.1. Dönemin Hükümet ve Parti Programlarında Çocuk ve Eğitim

Bu bölümde, 1980 darbesi sonrasındaki dönemde hükümet ve parti programları çocuk ve eğitim çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece dönemin siyasi mecralarında çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmeye çalışılacaktır.

Dönemin hükümet ve parti programlarına değinmeden önce kısa bir şekilde siyasi partinin literatürde nasıl tanımlandığına değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, siyasi partiye ilişkin literatürde farklı tanımlamalar getirilse de genel anlamda şu şekilde bir değerlendirme yapmak mümkündür:

“La Palombara ve Weiner, siyasi partiyi dört ölçütle tanımlarlar: 1) Sürekli ve istikrarlı bir örgüt; 2) iyice yerleşmiş ve kalıcı bir yerel örgütsel ağ; 3) iktidarı yalnız etkileme değil, esas olarak iktidarı ele geçirme amacını gütmesi; 4) seçimlerle veya başka bir yoldan halk desteği edinme kaygısı. Bu tanıma göre tek parti de siyasi parti sayılabilir. Oysa Sartori gibi bazı yazarlar tek partiyi siyasi parti saymazlar, onlara göre çoğulculuk siyasi partilerin varlığının ön koşuludur.”²³⁵

Partilere ilişkin literatürde yer alan yaklaşımlara ve siyasi partilerin var olduğu ya da olması gerektiği ortama ilişkin farklı görüşlere de çok kısaca değinildikten sonra ele alınan döneme ilişkin gelişmelerden bahsetmek yerinde olacaktır. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında siyasi partilerin kapatıldığı bilinmektedir. Daha net bir şekilde belirtmek gerekirse, darbenin yapıldığı gün her türlü siyasi faaliyeti yasaklayan Milli Güvenlik Konseyi, 2 Haziran 1981’de parti yönetici ve üyelerine getirilen yasakları bir kez daha belirttiği kararıyla toplantı yapmalarını dahi yasakladığını açıklamış ve 16 Ekim 1981 tarihinde de 1980 darbesi ile faaliyetleri durdurulan tüm siyasi partileri kanun ile kapatmıştır.²³⁶ Bahsi geçen dönemde hemen ardından önceki

²³⁵ Ahmet Kotil, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2000.

²³⁶ Bedirhan Toprak (Ed.), Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 1981-2000**, Cilt: 4, 4. bs. , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 10.

bölümlerde ele alınan Danışma Meclisi'nin oluşturulduğu görülmektedir. Bu durumun bir başka yüzünü şu şekilde de açıklayabilmek mümkündür:

“(…) 16 Ekim 1981 tarih ve 1533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun’un çıkarılmasına karar verildi. (...) Böylece Anayasa’yı, Siyasi Partiler ve Seçim Yasalarını hazırlaması için DM’nin önü açılmış oldu.”²³⁷

Siyasi partilerin yasaklanması esasen 1980 darbesi sonrasında izlenen politikaların amaçlarından birini, yani politikadan uzak bir çocukluk, gençlik ve dolayısıyla vatandaşlık inşasını da, ortaya koymaktadır. Siyasi partilerin ya da sendikal faaliyetlerin yasaklanması örneklerinde olduğu gibi “70’lerin siyasal şiddetinin faturasını toplumun «aşırı» politize olmasına çıkaran darbe rejimi çözümü tüm toplumu depolitize edecek politikalarda arar”²³⁸ olmasında da görebilmek mümkündür.

Diğer taraftan, bahsi geçen bu gibi gelişmelerin yaşandığı süreçte Bülend Ulusu’nun Başbakan ve 20 Eylül 1980-13 Aralık 1983 tarihleri arasında Ulusu Hükümeti’nin olduğu bilinmektedir. 27 Eylül 1980 tarihinde aralarında Devlet Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı sıfatlarını taşıyan Kenan Evren ile diğer MGK üyesi kuvvet komutanlarının da bulunduğu Milli Güvenlik Konseyi’nde Başbakan Ulusu tarafından 44. Hükümetin programı okunmuştur. Buna göre, ilgili hükümet programında eğitimle ilgili şu ifadelerin yer aldığı görülmektedir:

“Milli eğitim ve öğretimde, Atatürk Milliyetçiliğinin yeniden yurdun en ücre köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır. (...) Yarının teminatı olan evlatlarımızın Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasına izin vermeyeceğiz. (...) Milli eğitime, bütün ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler içinde ayrı bir yer veriyoruz. Birlik ve bütünlüğümüzün temelini teşkil eden milli eğitimin düzenlenmesi gereğini

²³⁷ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 332.

²³⁸ Demet Lüküslü, **Türkiye’de “Gençlik Miti”: 1980 Sonrası Türkiye Gençliği**, 4. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 117.

ülkemin ve ulusumuzun en önde gelen ihtiyacı ve ana hedefi olarak görüyoruz.”²³⁹

Yukarıda yer verilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere çocukluğun politik inşasında en önemli unsurlardan biri olan eğitime özel bir önem atfedilerek, eğitim, Atatürk milliyetçiliği ile önceki yıllardaki kutuplaşmaları aşmak amacıyla “panzehir” olarak görülmüş, çocukların ve gençlerin “yabancı” ideolojilerden uzak yetişmesi için de gerekliliği vurgulanmıştır. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki ilgili hükümet programında sadece çocukları ve gençleri değil, öğretmenleri de politikadan uzak tutmanın önemi üzerinde durulmuş ve bu durum “öğretmenler ve yöneticiler politikadan tümü ile arındırılacak”²⁴⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca çocukların eğitimi konusunda yurt dışındaki çocuklardan da bahsedildiği görülmektedir. Bu durumu da “yurt dışındaki Türk çocuklarının milli ve dini eğitim görmesi sağlanacaktır”²⁴¹ açıklamasından anlayabilmek mümkündür. Tüm bu bahsedilenler çerçevesinde görülen o ki, çocukluğun inşasında önemli bir rol üstlenen eğitimin bir “meşruiyet zemini” olan Atatürk milliyetçiliği ekseninde kalarak, “milli ve dini eğitim” olmasına önem verilmiştir. İlgili hükümet programında gençlik politikasından ise “gençlik politikamızın temel hedefleri, gençlerimizin vatan sevgisi ve milli hislerle dolu olarak, Atatürk ilkeleri doğrultusunda yetişmelerine ve eğitimlerine katkıda bulunmak, boş zamanlarını en iyi şekilde değerlendirmek imkânını sağlamak”²⁴² şeklinde yer verilmektedir.

Diğer taraftan, 1980-1983 “ara rejimi” olarak da adlandırılan dönemde 1982 Anayasa Tasarısı olduğunu, sonrasında Anayasa’nın halk oylaması ile kabul edildiği bilinmektedir. Askerî darbenin hemen ardından olduğu gibi Anayasa Tasarısı’nda da bir nevi politikadan uzak durulması “gerekliliği” bir kez daha belirtilmiştir. Daha net bir şekilde açıklamak gerekirse “depolitizasyon yaklaşımı burada da uygulanmış,

---

²³⁹ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, Birleşim: 4, 27 Eylül 1980, s. 82-93 arasından aktaran: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz (Haz.), **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 12 Kasım 1979-9 Kasım 1989**, Cilt: 7, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2013, s. 5959.

²⁴⁰ **A.e.**, s. 5960.

²⁴¹ **A.e.**, s. 5961.

²⁴² **A.e.**, s. 5961.

siyasal partilerin ikincil örgütlerle ve baskı gruplarıyla ilişkileri yasaklanmıştır.”²⁴³ Anlaşılacağı üzere birçok kısıtlamanın Anayasa’ya girmesi adına düzenlemeler yapılmıştır, ki ilgili düzenlemeler Anayasa’da yerini almıştır da. Yapılan bu gibi hukuki düzenlemeler ile bahsi geçen dönemde “toplumsal grupların örgütlü siyasal katılım biçimlerine genel yasak koyan, siyasal katılımı kişinin oy vermesine indirgeyen, (...) Tasarı, aynı derneklerde ve sendikalarda olduğu gibi siyasal partileri de kısıtlamıştır.”²⁴⁴ Bahsi geçen birçok kısıtlamayı da içeren 1982 Anayasası halk oylamasına sunulmuş, yüksek oranla kabul edilmiştir. 7 Kasım 1982’de yapılan bu halk oylaması, Anayasa dışında, “Anayasa’ya eklenen geçici bir maddeyle, «Evet» oyu aynı zamanda Evren’in yedi yıllığına Cumhurbaşkanı seçilmesini onaylamak haline getirilmiştir.”²⁴⁵ Anayasa’nın geneline hâkim olan hava kısıtlamalar dışında “Atatürk milliyetçiliği”, “korporatist siyasi teori”nin, “iktisadi” yönleriyle değil de “idari devletçilik” olarak yer alması ve Türk-İslâm Sentezinin izleri ve yansımalarıdır.²⁴⁶ Kaldı ki devlet-vatandaş ilişkisinde de benzer kısıtlamaları ve “görevler/ödevler ile yüklenmiş” bir vatandaş “imajı” görebilmek mümkündür. Ayrıca belirtmek gerekir ki “(...) 1982 Anayasası’yla getirilen ideolojik-hukuki parametrelerin bilinmesi, Türkiye’deki resmi milli eğitim ideolojisinin, süreklilik kazandığı dönemde büründüğü somut biçimi anlamak açısından”²⁴⁷ da oldukça önem taşımaktadır. Kaldı ki bu durumun yansımalarını sadece Anayasa’da değil, bahsi geçen dönemde izlenen birçok politika ve uygulamada da görebilmek mümkündür. Ki zaten çalışmanın genelinde bu durumun örneklerine yer verildiği gibi, ilerleyen bölümlerde, bilhassa ders kitaplarına yansımaları, ele alınmaya çalışılacaktır.

Bahsi geçen dönemde Anayasa’nın kabulüne ilişkin verilmeye çalışılan ve esasen amaçlanan ve yapılan uygulamaların hukuki düzenlemelere yansıyan bir başka boyutunu ortaya koymak adına bu kısa parantezi kapayarak yeniden dönemin hükümet ve siyasi parti programlarına dönüldüğünde 1983’teki genel seçimleri ve hemen öncesinde kurulan siyasi partileri görebilmek mümkündür. Buna göre,

---

²⁴³ Taha Parla, **Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989**, 4. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 65, 66.

²⁴⁴ **A.e.** , s. 65.

²⁴⁵ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 334.

²⁴⁶ Parla, **Türkiye’de Anayasalar ...** , s. 36.

²⁴⁷ Kaplan, **a.g.e.** , s. 308.

belirtmek gerekir ki “(...) 1980’li yıllardan «demokrasiye geçiş»in ilk sınavı, 6 Kasım 1983 seçimlerinde verildi. Kurulmasına seçimden beş ay önce izin verilen partilerden üçü MGK’nın veto engelini aşamadıkları için seçime katılamadılar: SODEP (Sosyal Demokrasi Partisi), kapatılan Büyük Türkiye Partisi’nin yerine kurulan DYP (Doğru Yol Partisi) ve RP (Refah Partisi).”²⁴⁸ Bu durum, Milli Güvenlik Konseyi’nin seçimlerden önce aldığı kararlar göz önüne getirildiğinde pek de şaşırtıcı değildir. Çünkü hangi adayların seçime girip giremeyeceğine son kertede Milli Güvenlik Konseyi karar vereceği gibi, alınan kararlara itiraz hakkı da yoktu; diğer taraftan böyle bir konjonktürde ayrıca yüzde 10’luk bir barajın da getirildiği ve hiç de demokratik olmayacak şekilde seçme ve seçilme yaşının yükseltildiği de eklenmelidir.²⁴⁹ Seçimler öncesi bir diğer gelişme de “Milli Güvenlik Konseyi’nin 22 Nisan’da (1983) onayladığı Siyasi Partiler Kanunu”²⁵⁰dur. Anlaşılacağı üzere yapılan bu düzenlemeler ile seçime gidilmiştir, bahsi geçen durumda da “bu süreçte varlık gösteren partiler hangileridir ve çocuk ve eğitim konularına programlarında ne şekilde yer vermişlerdir?” soruları ön plana çıkmaktadır.

Buna göre, “(...) 1983 Mayısında yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verildi. O ana kadarki yasal düzenlemeler MGK’nın kurguladığı modelin merkez sağ ve merkez solda birer parti olmak üzere iki partili bir sistem olduğunu gösteriyordu.”²⁵¹ 1983 yılında kurulan partiler arasında Genel Başkanının Turgut Sunalp olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Genel Başkanının Necdet Calp olduğu Halkçı Parti (HP), Genel Başkanının Turgut Özal olduğu Anavatan Partisi (ANAP) gibi 1983 seçimlerine katılan partiler ile yine 1983 yılında kurulan, ancak ya seçime girmesi Milli Güvenlik Konseyi tarafından reddedilen, ya kendi kendini fesheden, ya da Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partiler arasında Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Büyük Türkiye Partisi (BTP), Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP), Bizim Parti, Yüce Görev Partisi, vb. bulunmaktadır.²⁵²

²⁴⁸ Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1820.

²⁴⁹ Aydın, Taşkın, **a.g.e.**, s. 339.

²⁵⁰ Toprak (Ed.), **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 1981-2000 ...**, s. 66.

²⁵¹ **A.e.**, s. 67.

²⁵² İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2018.

1983 yılındaki genel seçimlere katılan siyasi partiler arasında sivil-asker şeklinde iki grubun olduğu dikkat çekmektedir. Daha net bir şekilde açıklamak gerekirse;

“(…) seçmenler yine de iki boyutta az çok kesin farklar görebilmekteydiler: Sivil-asker ve sağ-sol bölünmesi. İlk boyutta üç partiden ikisi (MDP, HP) askeri güçten daha fazla destek gören partiler olarak görünürken, sağ-sol boyutunda, ANAP ve MDP sağda, HP solda yer alıyordu.”²⁵³

1983 yılındaki seçimleri Anavatan Partisi'nin kazandığı bilinmektedir. Ancak bu noktada dönemin “ruhu”nu anlamak açısından şunu da belirtmek yerinde olacaktır: “MDP'nin kuruluş çalışmalarını uzun süre Başbakan Ulusu yürütürken, HP'nin kuruluşunu Başbakanlık Müşaviri, Evren'in çok güvendiği bürokrat, Necdet Calp üstlenmişti. ANAP ise Ulusu Kabinesi'nden Başbakan Yardımcılığı yapan Özal tarafından kurulmuştur.”²⁵⁴ 1983 genel seçimlerinden bir sonraki genel seçimler ise 1987 yılında yapılmıştır. Bahsi geçen dönemde de Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Parti (DSP), Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ve bağımsız adaylar mevcuttur; ancak, Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi meclise milletvekili sokabilmiştir.²⁵⁵ Ele alınan dönemdeki siyasi partilerden bahsedildikten sonra öncelikle bahsi geçen bazı partilerin programlarındaki çocuk ve eğitim konusuna, sonrasında da ilgili dönemlerdeki Özal Hükümetlerinde çocuk ve eğitim konusuna değinilecektir.

Öncelikli olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin programında eğitim ve çocuk konusuna bakıldığında eğitim konusu, “çocuğu ve genci kendi felsefelerine göre yetiştirmek devletin hakkı ve görevidir. Eğitimde devlet kavramının üstünlüğü, Atatürk inkılâpları temel alınmalı”²⁵⁶ şeklinde yer almaktadır. Ki bu durum bile başlı başına, eğitimin tamamen devletin görüşüne/felsefesine göre şekillenmesi “gerekmesi” isteğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yine ilgili programda “öğrencilerin

²⁵³ Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **a.g.e.** , s. 1821.

²⁵⁴ Aydın, Taşkın, **a.g.e.** , s. 346.

²⁵⁵ **A.e.** , s. 359.

²⁵⁶ İlhami Soysal, “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2133.

devlet ve millet kavramlarının üstünlüğüne inanmış Atatürkçü yurttaşlar olarak yetiştirilmesi istenmektedir.”²⁵⁷ Bu noktada vatandaşlıktan bahsedilmişken yine ilgili programda “temel hürriyetler” konusunda hak ve hürriyetlerin başka kişilerin, toplumun zararına olmaması gerektiği gibi, devleti yıpratıcı olmaması gerektiği de belirtilmektedir.²⁵⁸ Bahsedilenlerden anlaşılacağı gibi Milliyetçi Demokrasi Partisi’nde ele alınan konular 1980 darbesinin hemen sonrasındaki süreçte izlenen politikalarından pek de farklı değildir. Ki zaten öncesinde de değinildiği üzere ilgili Parti’nin hem asker kökenli kurucusunun ve genel başkanının olması, hem de Evren tarafından desteklenip, Parti’nin kuruluş aşamasında askerî hükümetin Başbakanı Ulusu’nun aktif rol almış olduğu bilindiğinden pek şaşırtıcı bir durum değildir.

Halkçı Parti’nin programında ise eğitim hakkında “Atatürk’ün devrim ve ilkelerine bağlı yurttaşlar yetiştirmek milli eğitimin amacı olmalıdır”²⁵⁹ ifadesi yer almıştır. Eğitim konusunun “İnsan, Toplum ve Doğa” başlığı altında ilgili parti programında yer aldığı ve “özgürlükçü demokrasiyi güçlendirecek”, “barışçı ve çağdaş uygarlığa uygun olacak”, “birliği kapsayacak”, “parasız eğitime öncelik verecek”, vb. şeklinde eğitim sisteminde nelerin olması gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁰

1986 tarihli Refah Partisi’nin parti programında eğitim konusu “Milli Eğitim ve Öğretim” başlığı altında yer almış, “gençliğimizin eskiden olduğu gibi kısmen de olsa, anarşik olaylara kaymamaları için yıkıcı ideolojik cereyanlara karşı bir fikrî muafiyete kavuşturulması (...) millî ve manevî değerlerimizle takviye edilmesi”²⁶¹ şeklinde eğitime yüklenen rol ifade edilmiştir. Diğer taraftan, din eğitimi ve kalkınma üzerinde durulmuştur. Bu durumu, ilgili parti programında “din eğitimi manevi gelişmemizin temeli olduğu gibi yeni nesillerin hizmetinde bulunacağı asli milletimizin manevi hasletleriyle de yakından tanınmasına (...)”²⁶² şeklinde yer almaktadır. Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere eğitimin milli ve manevi

---

²⁵⁷ Kaplan, **a.g.e.** , s. 325.

²⁵⁸ Soysal, “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, **a.g.e.** , s. 2133.

²⁵⁹ **A.e.** , s. 2135.

²⁶⁰ Ensar Yılmaz (Haz.), **Türkiye’de Siyasi Partilerin Programlarında Eğitim-Öğretim**, İstanbul, Başka Yerler Yayıncılık, 2011, s. 108.

²⁶¹ **A.e.** , s. 111.

²⁶² **A.e.** , s. 111.

değerler çerçevesinde olması gerektiği üzerinde durulmuş ve din eğitiminin de önemi belirtilmiştir.

Bir başka partinin, yani “(...) Adalet Partisi’nin ardılı”²⁶³ olarak görülen Doğru Yol Partisi’nin Programına değinilecektir. Buna göre, ilgili parti programında doğru düşünen, ekonomik faaliyetlere katılım için gerekli niteliklere sahip bireylerin yetişeceği bir eğitimin gerekliliği üzerinde durulmuştur.²⁶⁴ Yine aynı programda “hür demokratik Cumhuriyet’in insanı, komünizmi de, faşizmi de tanıyan, demokratik hürriyetlerle mukayesesini yapabilen”²⁶⁵ bireyler olabilmesi adına eğitimin önemi üzerinde durulmaktadır. Eğitimin nitelikleri ve vatandaşın eğitimi konusunda ise “(...) milliyetçi, laik, hürriyetçi, medeniyetçi ve ilerici fikirlerin eğitim yolu ile Türk yurttaşına aktarılmasının devletın görevi”²⁶⁶ olduğu belirtilmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin eski Genel Başkanı Ecevit tarafından kurulan Demokratik Sol Parti’nin Programında ise “Eğitim, Kültür, Sanat ve Spor” başlığı altında “eğitimde kişiliğin, özgür düşünceliliğin, demokratik davranışın ve katılımın, araştırmacılığın, yaratıcılığın, (...) çocukluktan başlayarak gelişmesi özendirilecektir”²⁶⁷ şeklinde eğitimin amaçlarına değinilmiştir.

Dönemin diğer partilerden biri ve Genel Başkanı Erdal İnönü olan Sosyal Demokrasi Partisi ile Halkçı Parti 1985 yılında Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleşmiştir.²⁶⁸ İlgili parti programında eğitim konusunda hem kalkınma, hem de “özerk üniversite”ye verilen önemden bahsedilmektedir.²⁶⁹ Ayrıca Sosyal Demokrat Halkçı Parti, “(...) tüm çocukların ve gençlerin eşit olanaklar içinde olduğu, bilime dayalı, düşündüren, bilinçlendiren, laik ve demokratik bir eğitim öngörmektedir.”²⁷⁰ İlgili parti programında bilhassa özerk üniversiteden bahsedilmesi ve bilimsel, düşünmeye sevk eden eğitime önem verilmesine ilişkin yer verilmesi ayrıca dikkate değerdir.

---

²⁶³ Kaplan, **a.g.e.** , s. 325.

²⁶⁴ **A.e.** , s. 326.

²⁶⁵ **Doğru Yol Partisi Tüzük Programı**, Ankara, 1983, s. 96’dan aktaran: Kaplan, **a.g.e.** , s. 326.

²⁶⁶ Kaplan, **a.g.e.** , s. 326.

²⁶⁷ **DSP Programı**, Sistem Ofset Matbaası, Ankara, 1985, s. 138’den aktaran: Kaplan, **a.g.e.** , s. 327.

²⁶⁸ Kaplan, **a.g.e.** , s. 330.

²⁶⁹ **A.e.** , s. 330.

²⁷⁰ **Sosyaldemokrat Halkçı Parti Programı**, Ankara, 1985, s. 50’den aktaran: Kaplan, **a.g.e.** , s. 330.

Yukarıda ele alınan dönemin bazı siyasi parti programları dışında bahsedilen süreçte hem 1983, hem de 1987 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Anavatan Partisi'nin programına da yer verilecektir. Parti programları arasında en son Anavatan Partisi'nin programı açıklandıktan sonra, ardından da ele alınacak olan birinci ve ikinci Özal Hükümeti'nin programında çocuk ve eğitim konusunu daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek mümkün olacaktır. “«*Milliyetçi, muhafazakâr ve sosyal adaletçi*» bir partisi olduğunu ileri süren (...) Turgut Özal”²⁷¹ Anavatan Partisi'nin Genel Başkanı'dır. Anavatan Partisi'nin programında eğitim konusu şu şekilde yer almaktadır:

“Modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı, milli ve ahlâkî değerlerimizi benimsemiş insanlar yetiştirmek milli eğitimin başlıca görevidir. Eğitim ve öğretim devletin başlıca görevleri arasındadır. Ancak, devletin koyacağı kaideler içerisinde fertlerin ve özel kuruluşların da eğitim hizmetleri yapabilmeleri sağlanmalıdır.”²⁷²

Diğer taraftan, eğitimin rolünün kalkınma açısından da önemli olduğu, fırsat eşitliği, mesleki ve teknik eğitim gibi konular üzerinde de durulmaktadır.²⁷³ Ayrıca “halk eğitimine süreklilik kazandırmak için okul dışı eğitim ve kültür faaliyetlerinin geliştirilmesine, radyo televizyondan müessir bir şekilde faydalanılması gerektiğine inanıyoruz”²⁷⁴ şeklinde ifadeler ilgili parti programında yer almaktadır. Bahsi geçen programdan da anlaşılabilceği gibi eğitim ve kültürün yayılmasında hem “popüler” kültür öğeleri ön plana çıkartılmış, hem de “özelleştirme” ve neo-liberal politikalarının bir yansıması olarak eğitim hizmetinde özel kuruluşlara da ayrıca bir rol biçilmiştir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, küreselleşmenin de etkileri sonucunda “Türkiye toplumu 1980 sonrasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi açılarından önemli değişiklikler sergilerken, bu dönemin gençliği de öncesiyle önemle değişiklikler sergiler. (...) Ülke 1980 sonrasında bir tüketim cenneti haline

²⁷¹ Soysal, “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, **a.g.e.** , s. 2135.

²⁷² **A.e.** , s. 2136.

²⁷³ Kaplan, **a.g.e.** , s. 324.

²⁷⁴ Yılmaz (Haz.), **a.g.e.** , s. 107.

gelmiş”²⁷⁵ tir. Diğer taraftan, parti programında ekonomi ve eğitim konularında “(...) rekabete dayalı serbest pazar ekonomisi(nin) esas alındığı, (...) orta öğretimde dengeli nesiller yetiştirilmesi için din eğitimi verileceği kabul edilmektedir.”²⁷⁶

13 Aralık 1983-21 Aralık 1987 tarihleri arasında Birinci Özal Hükümeti iktidardadır. 19 Aralık 1983’te Başbakan Özal, hükümet programını okurken “12 Eylül yönetimi sayesinde anarşi ve terörle mücadele büyük merhaleler katedilmiş, anarşi ve terör sindirilmiş ve sokaklar tekrar yürünebilecek hale gelmiştir”²⁷⁷ diyerek, bir nevi tehdit unsurlarından bahsetmiş ve güvenliğe önem verileceğini belirtmiştir. Bu amaçla eğitimin de aralarında yer aldığı birçok unsur sayılarak, birlik olmanın gerektiği “muhalefetiyle, iktidarıyla, yasama ve yargı organlarıyla, eğitim sistemiyle, basınıyla, sendikalarıyla, radyosu ve televizyonu ile bütün meşru güçler, bu konuda el ele vermelidir”²⁷⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Tüm bu sayılanlar ile anarşi, terör ve komünizm gibi tehdit unsurlarına karşı mücadele için unsurlar sıralanırken, esasen toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma unsurları da belirtilmekte ve eğitime düşen rol de açıklanmaktadır. İlgili programda iktisadi kalkınma, ekonomik gelişmeler, muhafazakârlık, maddi-manevi değerler, sosyal adaletçi gibi hususlar da detaylı olarak açıklanmaktadır. Milli eğitim amaç ve esasları da yukarıda Anavatan Partisi’nin programında yer aldığı şekilde belirtilmektedir.

İlgili hükümet programında eğitim gibi toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma konusunda aileye verilen önemi çocuk ve gençlerin yetiştirilmesinde aileye yüklenen rolden anlayabilmek mümkündür. Buna göre, aileye biçilen rol, ilgili hükümet programında “(...) toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında, çok önemli bir rolü olduğuna inanıyoruz”²⁷⁹ şeklinde yer almaktadır. Yine eğitim konusunda, Anavatan Partisi

---

²⁷⁵ Lüküslü, **a.g.e.** , s. 120.

²⁷⁶ Güneri Akalın, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihi’nin Liberal Yorumu**, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s. 482.

²⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983, s. 62-85 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.** , s. 5975.

²⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983, s. 62-85 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.** , s. 5975.

²⁷⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983, s. 62-85 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.** , s. 5998.

Programında olduğu gibi, eğitimde fırsat eşitliği, mesleki eğitim, halk eğitimi, yabancı dil, milli kültür, çocukların ileride ekonomik kalkınmada üstleneceği rol, gençlerin beden ve ruhen gelişmesi gibi konulara da değinildiği görülmektedir.²⁸⁰ Diğer taraftan, öncesinde de olduğu gibi Atatürk ilkelerine bağlı, milli ve ahlâki değerleri benimsemiş bir gençlik ile öğretmene eğitim ve öğretimde ayrıca önem atfedilmiştir.²⁸¹

Siyasi yasakların öncesinde kalktığı 1987 genel seçimlerinin sonrasında yine iktidar partisi Anavatan Partisi olmuştur ve İkinci Özal Hükümeti 21 Aralık 1987-9 Kasım 1989 arasında etkindir. Eğitim konusunda iktisadi gelişmeler için öncesinde olduğu gibi mesleki eğitim ön plana çıkartılmıştır. Bu durum bilhassa “esas olan, herkesi bir meslek sahibi yapmaktır. Her şeyden önce insanın kendine güven duymasının ilk şartı meslek sahibi olmasıdır”²⁸² şeklinde açıklanmaktadır. Çocukların eğitimi konusunda okul dışında “popüler” kültür unsurları arasında yer alan televizyona da rol biçilmiştir. Bu durumu da “çok kanallı eğitim televizyonu, öğrenci ve öğretmenlerin eğitim ve öğretiminde yardımcı ve hızlandırıcı bir araç olarak kullanılacaktır”²⁸³ şeklinde ilgili hükümet programında yer almaktadır. Bahsedilen hükümet programında Türkçe’nin önemi de sıklıkla belirtilmiştir. Diğer taraftan, ikinci Özal Hükümeti programında gençliğe de ayrıca önem atfedilmiştir. Bu durumu, “gençliğimizi, vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü müdrük, örf ve ananelerimize saygılı Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, bilgili, medeni ve hoşgörülü birer insan olarak yetiştirmeliyiz”²⁸⁴ ifadelerinden de anlayabilmek mümkündür. Ayrıca bu husus, Onikinci Milli Eğitim Şûrası’nda dönemin Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel tarafından yapılan açış konuşmasında da belirtilmiş olup, ayrıca Türkiye’de milli eğitim politikasının bir devlet politikası olduğundan bahsedilerek, yenilikçi, dönemin teknolojik gelişmelerine uyum sağlayan,

---

²⁸⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983, s. 62-85 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.**, s. 5999-6001.

²⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983, s. 62-85 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.**, s. 5998-5999.

²⁸² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 18, Cilt: 1, Birleşim: 3, 25 Aralık 1987, s. 39-62 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.**, s. 6130.

²⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 18, Cilt: 1, Birleşim: 3, 25 Aralık 1987, s. 39-62 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.**, s. 6131.

²⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 18, Cilt: 1, Birleşim: 3, 25 Aralık 1987, s. 39-62 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.**, s. 6133.

demokratik düşünceye sahip nesiller yetiştirilmesinin amaçlandığı da ifade edilmiştir.²⁸⁵ Diğer taraftan, ilgili hükümet programında çocuk ve gençlerin yetiştirilmesinde gençlerin boş zamanlarını nasıl değerlendirmeleri gerektiğine vurgu yapılırken, “disiplinli ve kötü alışkanlıklardan uzak olmak” adına spora da ayrıca önem verilmiştir.²⁸⁶ Yine 1980’li yılların sonuna doğru Gençlik Şûralarının düzenlenmeye başladığı da bilinmektedir. Birinci Gençlik Şûrası’nda dönemin Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel tarafından yapılan açış konuşmasında da devletin gençleri her türlü kötü alışkanlıktan korumak adına önlemler alacağından, gençlik için yapılması gereken hizmetlerden bahsedilmiştir.²⁸⁷ Güzel, bu hizmetlerden bazılarını hukuki düzenlemelerle çiraklık sisteminin gelişmesi, işsiz gençlerin istihdamı konusunda yapılan çalışmalar, boş zamanların değerlendirilmesi için gençlik eğitim merkezlerinin açılması, her ilçeye yurt projesi olarak açıklamıştır.²⁸⁸ Tüm bu bahsedilenler dışında ikinci Özal hükümeti programında eğitim ve çocuk ile gençlik dışında toplumsallaşmanın önemli öğelerinden olan aileye de yer verilmiştir.

Tüm bu bahsedilenler ışığında 1980 darbesi sonrasındaki on yıllık süreçteki hükümet ve parti programlarında bazı yönlerden benzerlikler, bazı açılardan ise farklılıklar olduğu sonucuna varabilmek mümkündür. Milli eğitim, hem Ulusu Hükümeti döneminde, hem de Özal Hükümetleri döneminde “yabancı” ideolojiler ve anarşi ile mevcut diğer “tehdit” unsurlarına karşı önemli bir “araç” olarak görülmüştür. Diğer taraftan, çocukların ve gençlerin yetiştirilmesinde Atatürk ilkeleri ile milli ve manevi unsurlara yer verilmektedir. Gerek birinci, gerekse ikinci Özal Hükümetlerinin eğitim ve çocuk konusuna yaklaşımı, öncesinde de önem verilen okul ve öğretmenler dışında, bilhassa “popüler” kültür unsurları ve aileye yüklenen

---

²⁸⁵ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Hasan Celal Güzel’in XII. Millî Eğitim Şûrası Açış Konuşması-18 Temmuz 1988”, **Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel’in Konuşma, Mesaj ve Beyanatları**, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1989, s. 42.

²⁸⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 18, Cilt: 1, Birleşim: 3, 25 Aralık 1987, s. 39-62 arasından aktaran: Neziroğlu, Yılmaz (Haz.), **a.g.e.**, s. 6134.

²⁸⁷ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Hasan Celal Güzel’in I. Gençlik Şûrasını Açış Konuşması-24 Ekim 1988”, **Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel’in Konuşma, Mesaj ve Beyanatları**, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1989, s. 64.

²⁸⁸ **A.e.**, s. 64-65.

rol ile de ele alınmaktadır. Bunun dışında Özal döneminde iktisadi kalkınma ile izlenen liberal politikalar nedeniyle mesleki ve teknik eğitime de sıklıkla göndermelerde bulunulmuştur. Bahsi geçen durum, esasen Özal döneminin ekonomik politikalarında belirgin şekilde yer almaktadır. Çünkü “Özallı yılları” “liberalizasyon hareketi” (1980-1983), “liberalizasyonu tamamlama denemesi” (1983-1989), “demokrasiye geçişle popülizmin geri dönüşü ve planlı-karma ekonominin (devletçiliğin) çöküşü dönemi” (1989-1999) olarak sınıflandırabilmek mümkündür.²⁸⁹ Böyle bir dönemde eğitim kurumlarında özel sektöre de yer açılması, dönemin konjonktürü ile de değerlendirildiğinde ayrıca dikkate değerdir.

Hükümet ve parti programlarına ilişkin eğitim ve çocuk çerçevesinde genel değerlendirme ve karşılaştırma dışında Anavatan Partisi’nin iktidara geldiği dönemin genel konjonktürünü daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek adına belirtilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Buna göre, önceki bölümlerde siyasal toplumsallaşma tartışmalarında da yer verilen 1980 darbesini “tanımlama” konusunda “restorasyon” hususu oldukça önemlidir. 12 Eylül rejiminin “restorasyon projelerini sadece siyaset ve kültür alanlarına sıkıştırmaları, bekledikleri kalıcı etkileri getirmeyebilirdi. (...) Özal’ın en büyük başarısı, merkez sağın muhafazakâr popülist geleneğini kentlileştirebilmesinde aranmalıdır.”²⁹⁰ Bu durum önemlidir, çünkü “popüler” kültürün etkileri hem çocukluğun yeniden inşasına da yansımacaktır, hem de “(...) 12 Eylül rejiminin en çok ihtiyaç duyduğu toplumsal destek sorununu büyük ölçüde çözmüş”²⁹¹tür. Bu da doğrudan çocuk ve eğitim konusunda olmasa da Ulusu Hükümeti ile Özal Hükümetleri arasındaki farkı ortaya koyan bir başka durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Parti programlarında eğitim ve çocuk konularına ilişkin yukarıda bahsedilenler, parti programlarının bahsi geçen hususlar açısından benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktadır. Genelde tüm parti programlarında eğitim, dönem konjonktüründe belirtilen “tehdit” unsurlarına karşı önemli bir koruyucu unsur ve “araç” olarak yer almıştır. Atatürk milliyetçiliğine bağlı, görevler/ödevler ile yüklü çocukluk inşası

---

²⁸⁹ Akalın, **a.g.e.** , s. 471.

²⁹⁰ Taşkın, **a.g.e.** , s. 295.

²⁹¹ **A.e.** , s. 295.

hedeflenmiştir. Kaldı ki çocukların ve gençlerin boş zamanlarını değerlendirmesi ile kötü alışkanlıklar dışında politikadan da uzak durmaları amaçlanmaktadır. Anavatan Partisi'nin Programında ise bilhassa özel kuruluşlara da rol atfedilmesi, ekonomik politikalar doğrultusunda mesleki ve teknik eğitime ve küreselleşmenin de etkisiyle “popüler” kültür unsurlarına eğitimde önem verilmesi ayrıca dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, “özerk üniversite” Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Programında yer bulmaktadır. Refah Partisi örneğinde olduğu gibi bazı siyasi partilerin programında din eğitimine verilen önem bir kez daha dikkat çekmektedir. Ayrıca neredeyse çoğunda dikkat çeken güvenlik kaygıları ile anarşi, terör, “zararlı/ yabancı” ideolojiler başta olmak üzere “tehdit” unsurlarına karşı eğitime yüklenen rol birçok parti programında yerini bulmakla birlikte bilhassa Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin Programının “1980-1983 ara rejimi” döneminde izlenen politikalarından pek de farklı amaçlarının olmadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, 1980 darbesi ve sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemde hem hükümet programlarında, hem de parti programlarında çocuk ve eğitim konusunda belli açılardan ortak temalar ele alındığı gibi bazı açılardan da yukarıda değinildiği üzere farklılıklar bulunmaktadır. Tüm bu bahsedilenler ışığında da siyasal toplumsallaşma ekseninde çocukluğun politik tahayyülünün izlerini siyasi alanda da görebilmek mümkündür. Kaldı ki yukarıda bahsedilenler dışında siyasi partilerin toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma açısından rolü düşünülürse neden önem taşıdığı da bir kez daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Çünkü partilerle ilgili genel çerçeve düşünüldüğünde “siyasi parti üyelerinin seçme ve seçilme süreçleri ve politika oluşturma aşamalarında aktif biçimde yer almaları, güçlü bir toplumsallaşma ve öğrenme katkısı yapmakta”²⁹² olduğu da görülmektedir, ki bu durum bile toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma açısından siyasi alana da değinilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

---

²⁹² Sezgi Durgun, “Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 340.

3.2. Siyasal Toplumsallaşma Ekseninde “Performatif” Bazı Faaliyetler ve Yazılı Basına Yansımaları: Atatürk’ün Doğumunun 100. Yıl Etkinlikleri Örneği

Önceki bölümlerde de değinildiği üzere ele alınan dönem olan 1980 ve sonrasındaki yaklaşık on yıllık süreçte muhtemel meşruiyet zemini Atatürkçülük olmuştur. 1981 yılı ise, 1881 yılı doğumlu Mustafa Kemal Atatürk’ün doğumunun 100. yılı olarak bazı etkinliklere sahne olmuştur. Yapılan çalışmalara bu başlık altında detaylı bir şekilde yer verilecektir. Bahsi geçen bu etkinliklerin, hem siyasal toplumsallaşma ekseninde değerlendirmeye, hem de çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürebilmeye imkân vermesi söz konusudur.

Dönemin yazılı basınında da görülebileceği gibi 1981 yılı, “Atatürk yılı” olarak kabul edilmiştir. Bu başlık altında tarafımdan taraması yapılan ulusal bazı gazetelere yer verilecek olmasının temel nedeni, toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma konusunda öncesinde de değinildiği üzere kitle iletişim araçlarının oynadığı roldür. Gerçekten de dönemin yazılı basınında sıklıkla “Atatürk yılı” etkinlikleriyle ilgili birçok habere, reklama, yarışmaya, konferansa, vb.’ne rastlayabilmek mümkündür. Bilhassa konu çerçevesinde çocuklar için düzenlenen şiir, kompozisyon yarışmaları da yine çocukluğun politik tahayyülü konusunda bir örnek teşkil etmektedir.

“(…) 23 Eylül 1980 tarihinde Atatürk’ün doğumunun 100. yıldönümünü ülke çapında kutlamayı «düzenlemek» maksadıyla «Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması» adlı kanun çıkartılmıştır.”²⁹³ Diğer taraftan, yukarıda bahsi geçen etkinlikler ile kutlama için faaliyetlerin planı 1980 yılı sonunda başlamış olmakla birlikte, “Atatürk yılı” 1981 yılının Ocak ayı itibariyle başlamıştır. Bu durum, dönemin basınında “Atatürkçülükte birleşme yılı”²⁹⁴ olarak da değerlendirilerek şu şekilde yer bulmuştur:

²⁹³ Öztan, *Türkiye’de Militarizm ...* , dipnot 6, s. 175.

²⁹⁴ “Atatürkçülükte Birleşme Yılına Bugün Tüm Yurtta Törenlerle Kutluyoruz... : «Gurur Yılımız» Başladı”, *Milliyet*, 5 Ocak 1981, s. 1.

“ATATÜRK’ün doğumunun 100. yılı nedeniyle 1981 yılının “Atatürk Yılı” olarak ilanından sonra, bugün yapılacak törenlerle “Atatürk Yılı” başlayacaktır. “Atatürk Yılı”nın başlaması nedeniyle Anıtkabir’de, TBMM’de ve Ankara Devlet Operası’nda törenler düzenlenecek, TBMM’de düzenlenecek törende Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren önemli olduğu bildirilen bir konuşma yapacaktır. Törenlerde eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk de hazır bulunacaklardır.

(...) Öte yandan “Atatürk Yılı” nedeniyle düzenlenecek olan törenlerin TV’den naklen yayınlanacağı, bu nedenle ülke düzeyinde uygulanan elektrik kısıntısının bugüne mahsus olmak üzere uygulanmayacağı açıklanmıştır.”²⁹⁵

Evren, “Atatürk yılı”nın başlaması nedeniyle yapılan törenlerde “Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı bencil değildir, (...) toplayıcı ve bütünleştiricidir”, “Atatürk’ü aşırı sağa veya sola çekebilmek, ilkeleri arasında kurulmuş çok hassas denge dolayısıyla asla mümkün değildir” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.²⁹⁶ Sadece bu açıklamalar bile 1980 darbesi sonrası dönemde “rejim”in hem restorasyonu, hem de “yeniden yapılanması”nda Atatürkçülük düşüncesinin dönemin isimleri açısından önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Atatürkçülük düşüncesi başta da değinildiği üzere çocuklara da bir nevi “aşılanmaktadır”. Çünkü 1980 darbesi öncesinde yaşananların nedenlerinden biri olarak “başka fikirlerin” çocuklara “aşılması” şeklinde sürekli dönemin isimlerince dile getirilmiş, hatta “Atatürk yılı”nın başlarında Evren tarafından “çocuklara Atatürk fikri aşılırmazsanız, başkaları başka fikir aşılrlar” şeklinde verilen demeçte de görülebileceği gibi hem Atatürk’ü anmak, hem de Atatürk ilkelerini yaymak adına “Atatürk yılı”ndaki yapılan ve yapılacak olan etkinliklerin önemi ve işlevi belirtilmektedir.²⁹⁷

“Atatürk yılı” ya da diğler bir ifadeyle Atatürk’ün doğumunun 100. yılı etkinlikleri sebebiyle bir “Kutlama Komitesi” oluşturulmuştur. Kutlama programının ayrıntıları 1980 yılının sonunda dönemin Devlet Bakanı ve Kutlama Komitesi başkanı Mehmet Özgüneş tarafından açıklanmış, Özgüneş “Atatürk’ün 100. doğum yıldönümü kutlama çalışmalarında temel ilkemiz devletin düzenleyici gücü artı

²⁹⁵ “Gurur Yılımı Kutluyoruz”, **Milliyet**, 5 Ocak 1981, s. 6.

²⁹⁶ “Evren: «Ülke Atatürkçü Yönetime Emanet Edilecek»”, **Milliyet**, 6 Ocak 1981, s. 1.

²⁹⁷ “Evren: «Çocuklara Atatürk Fikri Aşılırmazsanız, Başkaları Başka Fikirler Aşılrlar»”, **Milliyet**, 7 Ocak 1981, s. 7.

halkımızın gönüllü gücüdür” şeklinde ifade etmiştir.²⁹⁸ Bu dönemde birçok etkinlik düzenlenmiştir. Yapılan çalışmaların sanat, edebiyat, spor, yarışma, törenler gibi birçok alanı kapsadığı görülmektedir. Örneğin, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (İDGSA), sergiler, film gösterileri, Atatürk’ün devrimci kişiliği konulu resim ve heykel yarışmaları, afiş gibi birçok etkinliği içeren bir program hazırlamıştır.²⁹⁹ Yine düzenlenen farklı etkinlikler arasında Türk Dil Kurumu’nun düzenlenmiş olduğu “Atatürk Yılı Büyük Dil Kurultayı” ile yine aynı Kurum’un hazırlattığı “Atatürk Kavramları Sözlüğü” ile “Atatürk kitapları” ve dünya televizyonlarında yayınlanacak olan “Atatürk ve Türkiye” konulu filmde de bahsetmek mümkündür.³⁰⁰ Yapılan etkinlikler bunlarla da sınırlı değildir, Atatürk mahalleleri, ormanları da kurulacağı yine dönemin yazılı basınında yer almaktadır.³⁰¹ “Atatürk yılı”nda birçok törenin yapıldığından daha öncesinde bahsedilmişti. Ancak biraz daha detaylandırmak gerekirse Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) bir tören düzenlenmiş, TBMM’deki ikinci tören “Atatürk Anıtı”nın temelini atılması için gerçekleştirilmiş, bunu Ankara Opera Binası’ndaki ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki törenler takip etmiştir.³⁰² Görüldüğü üzere “Atatürk yılı”nın başlaması sebebiyle ve sonrasındaki aylarda da birçok etkinlik gibi törenler de ön planda yer almaktadır. Kaldı ki törenlerin önemli bir işlevinin bulunması göz ardı edilmemelidir. Şöyle ki:

“Törenler, siyasal iktidarların oluşum ve kurumsallaşma sürecine yönetiye kutsallık ile bağıntı sağlayarak toplumsal meşruluk kazandırma işlevleriyle destek görevi görmüşlerdir. Bu işlev kutsallık kavramının bağlamsal değişikliklere uğratıldığı modern Cumhuriyet (-ler) çağında da, kimi değişikliklere karşın, süregelmiştir.”³⁰³

²⁹⁸ “Özgüneş: «Atatürk Yılı İçin Ayrıntılı Program Yeni Yılda Önce Açıklanacak»”, **Akşam**, 8 Aralık 1980, s. 1.

²⁹⁹ “İDGSA, Atatürk’ün 100. Doğum Yılı İçin Bir Program Hazırladı”, **Akşam**, 9 Aralık 1980, s. 6.

³⁰⁰ “«Atatürk» Filmi Dünya TV’lerinde Gösterilecek”, **Milliyet**, 3 Ocak 1981, s. 10.

³⁰¹ “«Atatürk Yılı»nda Atatürk Mahalleleri, Ormanları ve Cumhuriyet Köyleri Kurulacak”, **Milliyet**, 4 Ocak 1981, s. 1.

³⁰² “Evren: «Atatürk İlkeleri Sonsuza Dek Yaşatılacaktır»”, **Milliyet**, 6 Ocak 1981, s. 7.

³⁰³ Sibel Özbudun, **Ayından Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1997, s. 13.

Burada kısa bir parantez açarak “Atatürk yılı” etkinlikleri kapsamında yapılan törenler dışındaki tören ve kutlamaların da işlevine 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos, 29 Ekim gibi bayramları da örnek verebilmek mümkündür. Örneğin, 1981 yılındaki 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı törenlerinde yaptığı konuşmada Evren, çocuklara “yarınlar için beslenen ümit ve güvenin tek kaynağının çocuklar olduğunu” söylerken, öğretmenlere düşen görevlerden bahsederken de “öğrencilerinizi sapık ideolojilerden koruyunuz” mesajını vermiştir.³⁰⁴ Bu örnekte de görülebileceği gibi gerek milli bayramlar, gerekse yapılan törenlerin de siyasal toplumsallaşma ekseninde değerlendirilmesi ve merkeze alınan görüşlerin sıklıkla vurgulanarak, toplumsal bir meşruluk kazandırma işlevi gördüğünün ortaya konulması da mümkündür. Aynı şekilde benzer bir durumu 19 Mayıs’ta da görebilmek mümkündür. Bilhassa Mustafa Kemal Atatürk’ün doğum gününü 19 Mayıs olarak belirtmesi nedeniyle, 1981 yılında Atatürk’ün doğumunun 100. yıl kutlamaları çerçevesinde de Gençlik ve Spor Bayramı³⁰⁵ da birçok etkinlikle kutlanmıştır. Belirtmek gerekir ki Cumhuriyet tarihinde “resmi törenler «ideal toplum»un, meşruluğunu törensel bağlamda Ulu Önder’in manevi huzuruna saygı sunabilme hakkıyla destekleyen yöneticilere bağlılık göstergeleri ve halkın (yönetilenler), edilgin izleyiciler olarak bu simgesel erk gösterimiyle hiyerarşiyi kabullenmesidir, denebilir.”³⁰⁶

Burada siyasal toplumsallaşma ekseninde törenlerle ilgili kısa parantezi kapattıktan sonra yeniden “Atatürk yılı” etkinliklerine dönüldüğünde hem “Atatürk yılı” olduğundan 1981 yılının genelinde, hem de bilhassa Atatürk’ün doğum günü kabul edilen 19 Mayıs’ta birçok etkinlik yapılmıştır. Bunların arasında Atatürk’ün doğumunun 100. yılı için Darphane tarafından altın ve gümüş hatıra paralar basılmasını³⁰⁷, restore edilen Atatürk Müzesi’nin açılmasını³⁰⁸, diğer taraftan,

---

³⁰⁴ “23 Nisan Bayramı Törenlerle Kutlandı... Evren: «Öğrencileri Sapık İdeolojilerden Koruyun»”, **Milliyet**, 24 Nisan 1981, s. 10.

³⁰⁵ “17.3.1981 tarih ve 2429 sayılı kanunla bu bayramın adı «19 Mayıs Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı» olmuştur.” Özbay Güven, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 65, 1999, s. 38.

³⁰⁶ Özbudun, **a.g.e.**, s. 156.

³⁰⁷ “Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı İçin Basılan Hatıra Paralar Yarın Satışa Çıkıyor”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1981, s. 8.

³⁰⁸ “Atatürk Müzesi Yarın Açılıyor”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1981, s. 8.

Selanik'te törenler yapılmasını³⁰⁹ da sayabilmek mümkündür. Gerçekleştirilen çalışmalar arasında Türkiye dışında yapılan konferanslar, uluslararası sempozyumlar, Atatürk'ün büstleri ve heykellerinin açılması, farklı açılardan Atatürk temalı çeşitli yayımlar da bulunmaktadır. Bilhassa Suna Kili'nin Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan "*Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*" adlı çalışması yazılı basında geniş bir yer bulmuştur. Diğer taraftan, okullar için Atatürk büstleri³¹⁰, kabartma, portre ve profiller³¹¹ yapılmıştır. Bahsi geçen tarzda büst, heykeller yapılması halinin erken cumhuriyet döneminde de sıklıkla görülmesi aslında bir sürekliliği de ortaya koymaktadır. Çünkü "Atatürk yılı"nda yapılan tüm bu etkinlikler için erken cumhuriyet dönemi için yapılan şu değerlendirmenin genel anlamda yapılabilmesi mümkündür:

"Ortak kullanım mekânlarının yeniden düzenlenmesi, kitlelerin millileşmesini, diğer deyişle kitlelerin ulus-devletin siyasal çerçevesi içine alınmasını sağlayacak en önemli uygulamalardan biri olarak görüldü. Genel olarak mimarlık, özel olarak ortak kullanım alanlarına dikilen heykeller, resmi binalar, yeni siyasal otoritenin kendini meşrulaştırmasında önemli araçlar olarak kullanılmıştır."³¹²

Çocuklar ve gençler için de ortak teması Atatürk olan birçok kompozisyon, proje, spor, resim, müzik, tiyatro, halk oyunları ve şiir yarışmaları düzenlenmiştir. Düzenlenen yarışmalar arasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Atatürkçülük kültür yarışması"³¹³, I. Ordu Komutanlığı tarafından "Atatürk devrimi ve ilkelerinden ne anlıyorsunuz? Bu devrim ve ilkelerin tanıtılması ve yayılması sizce nasıl yapılmalıdır?"³¹⁴ konulu kompozisyon, Türkiye İş Bankası tarafından da "Atatürk ve barış"³¹⁵ konulu yazı yarışmaları örnek gösterilebilir. İlkokul öğrencileri arasındaki

³⁰⁹ "Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Nedeniyle Selanik'te Törenler Yapılıyor", **Milliyet**, 19 Mayıs 1981, s. 8.

³¹⁰ T.C. İstanbul İli Atatürk Yılı Koordinasyon Bürosu, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Albümü (1881-1981)**, İstanbul, Duran Ofset Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi Tesisleri A.Ş. , 1982, s. 25.

³¹¹ **A.e.** , s. 53.

³¹² Faik Gür, "Atatürk Heykelleri ve Türkiye'de Resmî Tarihin Görselleşmesi", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 90, 2001, s. 152.

³¹³ T.C. İstanbul İli Atatürk Yılı Koordinasyon Bürosu, **a.g.e.** , s. 179.

³¹⁴ **A.e.** , s. 174.

³¹⁵ "Atatürk Yılı'nda İş Bankası Yazı Yarışması: Atatürk ve Barış", **Milliyet**, 14 Mayıs 1981, s. 5.

şiiir yarışmasında dereceye giren şiiirlerde Atatürk'ün kahramanlığına, ulusun kurtuluşundaki rolüne, askerî yönüne ilişkin vurgulamalar ve “ağlayan güneşin düşmanın yurttan atılmasıyla o gün gülerek battığına” dair betimleyici ifadeler bulunmaktadır.³¹⁶ Aslında tüm bunların dönemin hem yazılı basınında, hem dönemin siyasilerinin demeçlerinde, hem de sonraki bölümde ele alınacak olan ders kitaplarında yer alan temalardan pek de farklı olmadığı görülmektedir. Bu durum, aslında siyasal toplumsallaşmanın hem toplumun genelinde, hem de çocuklar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Yani hem kısaca değinilmeye çalışılan milli bayramlar ve törenler doğrultusunda, hem de “Atatürk yılı” nedeniyle yapılan etkinlikleri siyasal toplumsallaşma ve de öncesinde değinildiği üzere 1980 darbesi sonrası süreçte Atatürkçülüğün nasıl bir meşruiyet zemini olarak ele alındığının göstergesidir. Aynı şekilde okullarda açılan Atatürk büstleri, anıt ve heykeller başta olmak üzere yukarıda da belirtildiği üzere siyasal otoritenin kendini meşrulaştırmasının birer zemini olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde hem Atatürk'ün “görünürlüğü” artarken, hem de önceki bölümlerde de ele alınan Atatürkçülüğün restorasyonu, ama bir taraftan da yeniden-yapılanma olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu da bir kez daha ortaya koymaktadır. Tabii ki Atatürkçülüğün farklı açılardan temelini doldurulmasının mümkün olabileceği de unutulmamalıdır.

Diğer taraftan, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı etkinliklerinde olduğu gibi hem yazılı basın, hem televizyon gibi kitle iletişim araçları yoluyla, hem de yapılan etkinliklerle Atatürkçülük çok daha “görünür” hale gelmiştir, ki bu durum da siyasal toplumsallaşmanın bir göstergesidir. Yapılan etkinliklerde ve yazılı basında sıklıkla çocukların ve gençlerin “zararlı ideolojilerden uzak tutulması” gibi yukarıda da değinilen vurgulamaların olması dikkate değerdir. Aynı şekilde okullarda düzenlenen birçok etkinlikte çocuklara da eğitim aracılığıyla öncesinde belirtilen düşüncelerin ön plana çıkartılması da pek tesadüfi değildir. Çünkü bu şekilde sürekli belirtildiği gibi eğitim bir “panzehir” olarak görülmüştür ve dolayısıyla çocukluğun politik inşası için eğitime ve de eğitimi veren öğretmenlere önemli roller düşmektedir. Peki,

---

³¹⁶ T.C. İstanbul İli Atatürk Yılı Koordinasyon Bürosu, **a.g.e.** , s. 183.

yukarıda bahsedilen “performatif” faaliyetler dışında çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürebilmek mümkün müdür?

3.3. Türkiye’de 1980 Darbesi Sonrasındaki Yaklaşık On Yıllık Dönemde Ders Kitapları

Çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülürken eğitim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü özellikle ele alınan konjonktür düşünüldüğünde 1980 darbesi sonrasında eğitimin kutuplaşmaları aşmak için bir “panzehir” olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan eğitime ve eğitimciye de önemli roller atfedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle de öncelikli olarak kısaca öğretmenlerin rolüne yer verilecek olup, bu başlık altında genel olarak tarafımdan taranan, 1980 sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemi kapsayan ders kitaplarına ilişkin bilgiler ele alınacaktır. Öncesinde de belirtildiği gibi bir kez daha önemle belirtmek gerekir ki 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemin ele alınmasının nedeni, bahsi geçen dönemin, 12 Eylül müfredatının kurulma ve inşası sürecini ve hemen sonrasındaki hangi eklemlenmelerin olduğunun daha net bir çerçevesini içermesidir. Bu şekilde de 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönem analiz edilerek, çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmeye devam edilecektir. Kaldı ki bu şekilde önceki bölümlerde ele alınan 1980 darbesi sonrasındaki siyasal toplumsallaşma tartışmaları, Danışma Meclisi tutanakları ile Milli Eğitim Şûrası kararları ile hükümet programlarının uygulamaya nasıl yansıdığına da örnekleri ele alınmaya çalışılacaktır. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise tarafımdan “seçici” olarak belirlenen ders kitaplarının, ilkokul 4. ve 5. sınıflar için Sosyal Bilgiler, Türkçe ve Atatürkçülük; ortaokul içinse Milli Tarih, Milli Coğrafya, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Türkçe ve Vatandaşlık Bilgileri ders kitapları³¹⁷ olduğudur.

---

³¹⁷ Belli başlı ders kitaplarının detaylı incelenmesine ilişkin Türkiye tarihinde geniş bir dönemi ve ilkokul ile ortaokul dışında lise eğitimini de kapsayan daha detaylı çalışmalar mevcuttur. Örneğin Bkz.: Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde ... ; Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine**, Çev. Ali Berktaş, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Milli eğitime ve öğretmenlere önem verildiği dönemin siyasetlerinin de sıklıkla dile getirdiği bir husus olduğundan çocukluğun inşasında milli eğitimin bir parçası olan ders kitaplarının taranması gerekmektedir. Ancak öncesinde milli eğitimin önemli parçalarından biri olan öğretmenlere çocukların eğitiminde atfedilen role kısaca değinilmeye çalışılacaktır. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere Danışma Meclisi tarafından 1981 yılında 24 Kasım'ın “öğretmenler günü” olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Bu durum, aynı zamanda öğretmenlere biçilen önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Kaldı ki bir diğer taraftan da “rejim”in kendi için aradığı meşruiyet çabasını da bir kez daha ortaya koymaktadır. Bahsi geçen durumu dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın 24 Kasım “öğretmenler günü” nedeniyle yaptığı açıklamalarına ilişkin haberde de görebilmek mümkündür:

“(...) Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 24 Kasım'ın Atatürk'ün Türk okullarında Başöğretmenliği kabul ettiği gün olduğunu hatırlatarak, bu günün alınan tarihi bir kararla bundan böyle öğretmenler günü olarak kutlanacağını söyledi. (...) «Bu günün amacı, bütün öğretmenleri, başöğretmen Atatürk'ün hedef ve ilkeleri etrafında toplamak, Türk öğretmenlerinin yerini ve önemini belirlemek (...)»³¹⁸

Öğretmenlere atfedilen rolün önemli olmasının nedenlerinden biri de okulların toplumsallaşma mekânlarından biri olmasıdır. Daha net bir şekilde açıklamak gerekirse Halûk Yavuzer'in de ifade ettiği gibi “okul, toplumsallaşma sürecinde ilk temel sosyal kurum niteliğini taşımaktadır. (...) Bir eğitim kurumu olan okul, birey için gerekli olan sembol, kavram ve değerleri kazandırır.”³¹⁹ Eğitimin temel öğelerinden olan okulun ve dolayısıyla okulda eğitim-öğretim veren öğretmenlerin rolü de bu nedenle önem kazanmaktadır. “Gerek yetiştirilmeleri gerek cezai yaptırımlar ve benzeri yollarla denetim altında tutulan öğretmenler, kendilerine yüklenen misyon doğrultusunda hareket ederek «politik olan»ın öğrencilere taşınmasında önemli bir rol oynamaktadırlar.”³²⁰ Görüldüğü üzere “politik olan”ın da

³¹⁸ “Milli Eğitim Bakanı: Türk Milleti Fedakâr Öğretmenin Yanındadır”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1981, s. 1.

³¹⁹ Halûk Yavuzer, “Okulun Toplumsallaşmadaki Rolü ve Darüşşafaka...”, **Milliyet**, 25 Nisan 1981, s. 2.

³²⁰ Halil Buyruk, **Öğretmen Emeğinin Dönüşümü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 364.

öğrencilere aktarılmasında öğretmenlere önemli bir rol düşmektedir. Ancak bir diğer taraftan belirtmek gerekir ki “Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren toplumsal değişim süreciyle ilişkili olarak anılan öğretmenlerin yerine getirdikleri rol ve işlevler, devlet ve toplumla kurdukları ilişkiden bağımsız bir biçimde ele alınamaz.”³²¹ Bu nedenle de öğretmenler de bir anlamda toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma konusunda önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla okul, öğretmenler ve ders kitapları çocuğun toplumsallaşmasında işlevseldir. Bahsi geçen nedenle de bu başlık altında çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülürken bilhassa ders kitaplarına ve öğretmenlerin rolüne yer verilmektedir. Öğretmenlerin işlevsel rolünden bahsedilmesine son vermeden önce belirtilmesi gereken bir diğer husus da “eğitim ve öğretmenler üzerindeki denetim (in), her dönem önemli olmakla birlikte, özellikle 1980’lerde başlayan kapitalizmin yeni döneminde daha işlevsel ve gerekli hale gelmiş”³²² olmasıdır. Bahsi geçen “denetim” mekanizmaları zaman zaman değişmektedir. Ancak bunları “müfredatın merkezileşmesi”, “standartlaşması”, “bürokratik denetim” olarak ele almak mümkündür.³²³

Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda hem öğretmenlere atfedilen rolü, hem de bu rolün gerçekleşmesinde bir “denetim” aracı olarak da nitelendirilebilecek müfredatı ve dolayısıyla ders kitaplarını da siyasal toplumsallaşma çerçevesinde ve çocukluğun politik inşasının izlerini sürebilmek amacıyla incelemek yerinde olacaktır. Ders kitaplarının toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma açısından önemli bir rol taşımasının nedenini şu şekilde de açıklayabilmek mümkündür: “Eğitim, ulusal ölçekte yapılmadığı ülkelerde bile, devletin okul kitaplarının içeriğiyle ilgilenmekten vazgeçemeyeceği kadar önemli bir şeydir.”³²⁴ Kaldı ki tıpkı yazılı basın, televizyon, vb. kitle iletişim araçları gibi okul ve ders kitapları da farklı boyutlarda da olsa toplumsallaşma açısından oldukça etkilidir. Çünkü “televizyonun ya da basının etkisi daha hızlı ve doğrudandır; okul yazınının etkisi ise daha yavaş, ama derinden işler.”³²⁵ Ayrıca ders kitaplarının içeriği değerlendirilirken hem “okuyucu genç ve algılamaya açıktır; toplumun

---

³²¹ A.e. , s. 357.

³²² A.e. , s. 77.

³²³ A.e. , s. 69.

³²⁴ Copeaux, a.g.e. , s. 13.

³²⁵ A.e. , s. 16.

bütününcü kabul edilmiş sınırlamalar çerçevesinde okul kitabının içeriğini, öğrenir. Okumaya bir kuşku duygusu eşlik etmez”³²⁶ şeklindeki savı da hatırdan tutmakta fayda bulunmaktadır. Ayrıca bilhassa 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemdeki ders kitapları ele alınacak olduğundan belirtilmesi gereken bir husus daha bulunmaktadır. Buna göre, “Talim ve Terbiye Kurulu’nun 17.6.1985 yılında aldığı bir kararla, Ortaokullarda Sosyal Bilgiler başlığı altında okutulmuş dersin, Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri adı altında üç ayrı ders olarak okutulmasına karar verilmiştir.”³²⁷ Anlaşılabileceği üzere ele alınacak olan ders kitaplarının dönemin konjonktürü çerçevesinde ve daha önceki bölümlerde bahsedilenlerle bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda tarafımdan taraması yapılan “seçici” olarak belirlenen ders kitaplarının içeriğinde neredeyse her ders kitabında ortak olarak, sıklıkla ele alınan bazı konular, ilgili kitapların içeriğinden örneklerle tematik şekilde aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

3.3.1. Dönemin Ders Kitaplarında Atatürkçülük

Dönemin ders kitaplarında Sosyal Bilgiler, Türkçe, Tarih, Coğrafya ya da Vatandaşlık Bilgileri olsun fark etmez, Atatürkçülük ile ilgili cümlelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Buna göre, ders kitaplarının içeriğine ilk olarak ilköğretim 4. ve 5. sınıflardaki “*İlkokullarda Atatürkçülük*”³²⁸ adlı ders kitabıyla başlamak yerinde olacaktır. İlgili ders kitabının genelinde Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatı, kişisel özellikleri; Atatürkçülük; Atatürkçü düşüncenin özellikleri; Atatürk ilkeleri, inkılapları; Atatürkçü düşüncede milli güç unsurları; tehdit; T.C. Anayasası başlıklı farklı bölümler bulunmaktadır. Buna göre, kitabın içeriğinde Atatürkçülük şu şekilde tanımlanıp açıklanmaktadır:

---

³²⁶ A.e. , s. 16.

³²⁷ Üstel, a.g.e. , s. 278.

³²⁸ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Bu kitap 2212 Tebliğler Dergisi’nde yayınlanan Atatürk’le ilgili konular programına göre ilköğretim 4. ve 5. sınıflara kaynak olarak hazırlanmıştır.” Şenol Kalaycı, *İlkokullarda Atatürkçülük*, İstanbul, Servet Yayın-Dağıtım, 1988.

“Bir diriliş hareketidir. Atatürk’ün yolunda yürüyerek, O’nun ilkelerine bağlı kalarak yurdumuzu ve milletimizi yükseltip yüceltmek ülküsüne Atatürkçülük diyoruz. (...) Atatürkçülüğün tarihi çeşitli cephelerde idare edilen İstiklâl mücadelesi ile başlar.”³²⁹

Görüldüğü üzere ilgili ders kitabında Atatürkçülük, gerek İstiklâl mücadelesi, gerekse ülkede “düzeni” sağlayabilmek adına bir “diriliş hareketi” olarak tanımlanmaktadır. Bir kez daha belirtmek gerekir ki bahsi geçen darbe döneminde ve sonrasındaki yaklaşık on yıllık süreçte Atatürkçülük bir meşruiyet zemini olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun farklı şekillerde de olsa Kemalizm adıyla bir meşruiyet kazandırma halini 1960 askerî darbesinde ya da daha öncesindeki süreçte de görebilmek mümkündür. Daha net ifade etmek gerekirse, 1960 darbesinde “ordu, rejime, demokrasiyi ve devleti kurtarmak ve Atatürk’ün mirasını korumak amacıyla müdahale etti”³³⁰, ki ileri sürülen bu ve bunun gibi benzer savları öncesinde de belirtildiği gibi 1980 darbesini takip eden yaklaşık on yıllık süreçte de görebilmek mümkündür. Kaldı ki her ne kadar Kemalizm, sağ ya da sol Kemalizm olarak ifade edilse ve bazı farklılıklar taşısa da hatırdta tutulması gereken bir husus vardır: “Kemalizm’in (...) bu kendine özgücülüğün esas motivasyonu, homojen toplum tasavvurunun (...) ve toplumla devlet arasındaki hiyerarşik ilişki biçiminin korunmasıdır.”³³¹

Diğer taraftan, aynı ders kitabında “Atatürkçülüğün nitelikleri” ise “Atatürkçülük süreklidir”, “Atatürkçülük tam bağımsızlık ve millî egemenlik ilkelerine dayanır”, “Atatürkçülük akılcı ve bilimseldir”, “Atatürkçülük bir bütündür” şeklinde sıralanmaktadır.³³² Bu arada neredeyse her ana bölümün Atatürk’ün sözü ile başladığını da eklemek yerinde olacaktır. Ayrıca birçok farklı ders kitabında tıpkı bahsi geçen ders kitabında olduğu gibi Atatürk ilkeleri, Atatürk inkılabları detaylı olarak ele alınmaktadır. Örneğin, “Türkler Anadolu’ya ve Balkan Yarımadasına Nasıl Yerleşti”, “Yükseliş Döneminde Osmanlı İmparatorluğu”, “Osmanlı

³²⁹ A.e. , s. 61.

³³⁰ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt. 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 89.

³³¹ Ahmet İnsel, “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 23.

³³² Kalaycı, a.g.e. , s. 61-62.

İmparatorluğu'nda Teşkilatın Bozulması, Gerileme ve Çöküş”, “Komşu Ülkelerde Yaşayış”, “Bütünüyle Dünyamız ve Bölümleri” ünitelerini içeren “*İlkokul Sosyal Bilgiler 5*”³³³ kitabının “Cumhuriyetimizi Nasıl Kurduk” başlıklı dördüncü ünitesinde inkılâpların önemi, bir bütün olduğu ve çocuklar ile gençlere emanet edildiği şu cümlelerle ifade edilmektedir:

“Türk İnkılâpları bir bütündür. Bir zincirin halkalarına benzetebiliriz. Yapılan her yenilik, zincirin bir halkasıdır. Aradan bir halkanın çıkarılması zincirin halkalarının kopması demektir. Biz inkılâplarımızın hiçbirinden vazgeçmeyiz. (...) Atatürk, Türk inkılâplarını, Türk çocuğuna, Türk gençliğine emanet etmiştir.”³³⁴

Benzer durumu “Birinci Dünya Savaşı”, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu”, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı”, “Kurtuluş Savaşı”, “Türk İnkılâbı”, “Türk Ordusu ve Millî Savunma” ve “Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” adlı bölümleri içeren “*Orta Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük III*”³³⁵ adlı ders kitabında da görebilmek mümkündür. Çünkü bahsi geçen ders kitabında “Atatürkçülük” bölümünde “Atatürkçülüğü oluşturan ilkeler, bir bütündür. (...) Atatürkçü düşünce sistemi, akılcı ve bilimcidir”³³⁶ şeklinde belirtilmektedir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak İmparatorluk haline gelişi, “Yeni Çağ'da Avrupa'da Önemli Olaylar” gibi tarihi konuları ele alan ve diğer taraftan ele aldığı diğer tarihi konulardan Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama, gerileme ve dağılma dönemiyle son bulan ortaokul 2. sınıflar için ana ders kitabı olarak okutulan “*Millî Tarih:*

---

³³³ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 5.11.1987 tarih ve 207 sayılı kararı ile ders kitabı olarak uzatılma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 24.12.1987 tarih ve 10241 sayılı yazısı ile 15. defa 300.000 adet basılmıştır.” Ferruh Sanır, Tarık Asal, Niyazi Akşit (Haz.), **İlkokul Sosyal Bilgiler 5**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 15. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.

³³⁴ **A.e.** , s. 115.

³³⁵ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 25.7.1989 gün ve 101 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabulü uygun görülmüş, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 31.7.1989 gün ve 4847 sayılı emirleri ile de 655.000 adet basılmıştır.” Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Orta Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük III**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

³³⁶ **A.e.** , s. 180.

*Ortaokul 2*³³⁷de de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ıslahat hareketlerinden bahsedilirken de Atatürk inkılâplarına bir şekilde söz bağlanarak "II. Mahmut'un ıslahat hareketleri ise Atatürk inkılâplarına daha yakın olanıdır"³³⁸ denilmiştir. Bahsedilen husus önemlidir, çünkü erken cumhuriyet dönemindeki modernleşme çalışmalarının ve çabalarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan kimi zaman bazı açılardan kopuş olarak değerlendirildiği görülse de 12 Eylül 1980 sonrasında bu hususta kopuş değil de bir yandan Atatürk imgesini sıklıkla da vurgulayan bir "zımnî süreklilik" olduğu dikkat çekicidir. Bu noktada kısa bir parantez açarak bir diğer taraftan, daha net olarak şu şekilde bir açıklama getirmek mümkündür:

"Kutsalın yeryüzüne indiği ve varoluşun büyüsunün kaybolduğu modern zamanlarda, patrimonyal devlet geleneğinin durağan amaçlı ve toplumu uzaktan denetleme anlayışı, yerini, yakından ve dönüşüm amaçlı denetime bırakır. Bu çerçevede genç Kemalizm, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin medeniyetçi reformculuğunun bir devamıdır, hem de önemli bir kopuşun taşıyıcısıdır."³³⁹

Anlaşılabileceği gibi bazı açılardan kopuşlar, bazı açılardan ise süreklilikler mevcuttur. İlber Ortaylı'nın da çalışmasında belirttiği gibi "bugünkü Türkiye'nin siyasal-sosyal kurumlarındaki sağlamlık ve zaafın bilinmesi, son devir Osmanlı modernleşme tarihini iyi anlamakla mümkündür."³⁴⁰ İlgili bahsi bitirmeden önce, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bahsi geçen ıslahatların arasında "(...) ordunun reformu ön planda eğitimin ve maliyenin ve tüm idari sistemin yeniden düzenlemesiyle paralel olarak ele alındığını"³⁴¹ da eklemek yerinde olacaktır. Diğer taraftan ise hatırdaki tutulması gereken bir diğer husus, "(...) Osmanlı modernleşmesi salt Osmanlı Türkiyesi'ni kapsayan bir gelişme de değildir; Osmanlı modernleşmesi

---

³³⁷ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: "Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 2.11.1987 gün ve 207 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Bakanlığının 29.4.1988 gün ve 3975 sayılı emirleri ile dördüncü defa 200.000 adet basılmıştır." Niyazi Akşit, **Millî Tarih: Ortaokul 2**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 4. bs., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.

³³⁸ **A.e.**, s. 112.

³³⁹ İnel, "Giriş", **a.g.e.**, s. 22.

³⁴⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 41. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 37.

³⁴¹ **A.e.**, s. 50, 51.

denen olgu, diğer Müslüman toplumları da kapsar.”³⁴² Yani Osmanlı İmparatorluğu ve erken cumhuriyet dönemi modernleşme süreklilikleri ve kopuşları ile 12 Eylül 1980 sonrası Atatürk imgesini de sıklıkla belirten “zımnî süreklilik” belirtisi, bahsi geçen ders kitabındaki ifadeyi değerlendirirken farklı açılardan ele almanın gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Buna göre, konuyla ilgili kısa parantezi kapadıktan sonra yine ilgili “*Millî Tarih: Ortaokul 2*” ders kitabında yukarıda belirtilen ifadeden sonra ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminden bahsedilmesine rağmen “Atatürk’ün Yaptığı İnkılâplar” alt başlığı açılarak inkılâplar ele alınmış ve “yeni Türk devleti kurulduktan sonra millî eğitime büyük önem verildi”³⁴³ denilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bahsedilirken Atatürk inkılâplarına yer verilmesi Talim ve Terbiye Kurulu kararları olan “Ortaokul 1 ve 2 nci sınıf Millî Tarih Dersi Öğretim Programı”³⁴⁴ nın amaçları arasında belirtilen Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bilhassa da II. Mahmut ıslahatlarından bahsedilirken Atatürk’ün inkılâpçı kişiliğine ve inkılâplarına yer verileceğinin belirtilmesinin ders kitaplarında yer alan bir örneği olarak da değerlendirilebilir.³⁴⁵ Başka bir tarih ders kitabı olan “Birinci Dünya Savaşı”ndan, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti’nin Durumu”na, “Mustafa Kemal’in Hayatı”, “Kurtuluş Savaşı”, “Türk İnkılâbı”, “Türk Ordusu ve Millî Savunma”, “Atatürkçülük” gibi bölümleri de içeren “*Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*”³⁴⁶ te ise bahsi geçen inkılâplar şu şekilde açıklanmakta, bir “dünya görüşü” olarak nitelendirilen Atatürkçülüğün ne olmadığı da belirtilmektedir:

---

³⁴² A.e. , s. 13.

³⁴³ Akşit, a.g.e. , s. 113.

³⁴⁴ Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, “Ortaokul 1 ve 2 nci Sınıf Millî Tarih Dersi Öğretim Programı”, **T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 48, Sayı: 2190, 17 Haziran 1985, s. 201. Ortaokul 1 ve 2. sınıflarda Millî Tarih dersine ilişkin programın 1985-1986 öğretim yılından itibaren uygulanmasına ilişkin kabulü hususu Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 67 numaralı karar, karar tarihi olan 25.4.1985’te Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu’na sunulmuştur. İlgili kararın Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından kabulüne ilişkin karar sayısı: 3 olup, karar tarihi ise 3.5.1985’tir.

³⁴⁵ A.e. , s. 202.

³⁴⁶ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 2.11.1987 gün ve 207 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 29.4.1988 gün ve 3975 sayılı emirleri ile yedinci defa 350.000 adet basılmıştır.” İsmail Parmaksızoğlu, **Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük**, Millî Eğitim ve Gençlik Spor Bakanlığı Yayınları, 7. bs. , İstanbul, Milsan Basın Sanayi A.Ş. , 1988.

“Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik, inkılâpçılık adı altında toplanan bu altı ilkeyle Atatürkçülük dediğimiz dünya görüşü meydana gelir. Atatürkçülük, batıdan yapılmış bir çeviri, ya da batıda ilgi gören, toplumlar arasında yayılan akımların bir taklidi değildir.”³⁴⁷

Diğer taraftan, Atatürkçülük ya da Atatürk ilkelerine Türkçe ders kitaplarında da okuma metinlerinde/parçalarında sıklıkla rastlamak mümkündür. Örneğin, ilkokul 4. sınıflar için olan “*İlkokul 4: Türkçe*”³⁴⁸ ders kitabında “Atatürk’ün Fikir Hayatı” başlıklı metnin sonunda “hepimiz Atatürkçü düşüncelerde birleşerek; O’nun izinde yürüyerek, emanetlerini koruyarak, geliştirerek mutlu hayata hızla ilerleyeceğiz. Bu bizim en önde gelen görevimizdir”³⁴⁹ denilmektedir. Türkçe kitaplarının genelinde yer alan okuma metinlerindeki karşılıklı konuşmalarda çocukların cinsiyetleri kız ya da erkek olarak değişse de sorulara yanıt veren muhatap olarak genelde karşımıza babalar çıkmaktadır. “Özellikle 1945 sonrası ders kitaplarında yoğunlaşan bu görünüm, çocuklara, kadınların bilgiyle alışverişi olmadığı kanısını veriyorlar. (...) çocukların sorularını yanıtlayanlar, bilgi verenler, yol gösterenler, (...) gazete-kitap okuyanlar hep babalardır.”³⁵⁰ Çocukların yanıtlarını heyecanla ve merakla beklediği soruların arasında da yine Atatürkçülüğü bulabilmek mümkündür. Bu durumun bir örneğini “*İlkokul 5: Türkçe*”³⁵¹ adlı ders kitabında görebilmek söz konusudur. Kitaptaki okuma metinlerinden biri olan ve Necdet Öztorun’un makalesinden yararlanılarak Cenk Öğün tarafından yazıldığı belirtilen “Cenk’in Ev Ödevi” adlı yazıda Cenk adlı çocuğun okul için ev ödevi konusu “Atatürkçü düşünce sistemi”dir. Sorunun muhatabı olan Cenk’in babası da tıpkı oğlu gibi heyecanlanarak

---

³⁴⁷ A.e. , s. 165.

³⁴⁸ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Bu kitap M. E. G. ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 29.3.1971 gün ve 1728 sayılı kararıyla yardımcı ders kitabı olarak okutulmasına karar verilmiştir.” İsmail Aydoğdu, **İlkokul 4: Türkçe**, Öğün Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

³⁴⁹ A.e. , s. 100.

³⁵⁰ Firdevs Gümüšoğlu, “Cumhuriyet Döneminin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 120.

³⁵¹ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Bu kitap M.E.G. ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 25.5.1985 gün ve 70 sayılı kararıyla Ders Kitabı yerine okutulmasına karar verilmiştir.” İsmail Aydoğdu, **İlkokul 5: Türkçe**, Öğün Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

“Atatürkçülük; Türk Milleti’nin bugün ve gelecekte tam bağımsızlığa, huzur ve refaha sahip olması; Türk Devleti’nin millet egemenliği esasına dayandırılması (...)”³⁵² şeklinde açıklamalar getirmektedir. Babasının sözlerini dinleyen Cenk şöyle demektedir:

“Babamı dinledikçe kanımın kaynadığını hissediyordum ki; babam: - Bu tariflere göre sevgili Cenk, Atatürkçülük bir düşünce, bir fikir bana göre bir inançtır. Mayıs 1919’dan itibaren Türk İnkılâp Tarihi’ni inceleyen herkes rahatlıkla bu hükme varır, dedi.”³⁵³

Görüldüğü üzere okuma metinlerinde de sıklıkla ele alınan konulardan biri Atatürkçülük’tür. Atatürkçülük’ten bahsedilirken bile hem çocuğun, hem de yetişkin olan babanın heyecanlanması da ayrıca dikkate değerdir. Bahsi geçen bu durum, çocukluğun politik inşasının bir anlamda yetişkinliğin ve ebeveynliğin de inşası olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, siyasal toplumsallaşma çerçevesinde de düşünüldüğünde “ideal çocuk imgeleri” “makbul”/ “ideal yetişkinliği” ve hatta “makbul vatandaşlığı” da kurmaktadır. Çünkü “(...) bilhassa ilköğretimin ulus-devletin etkin ideolojik araçlarından biri olarak hem seküler hem de mecburi bir şekilde yaygınlaşması, «modern çocukluk» ve «modern yetişkinlik» inşasının ana yönünü belirleyen somut gelişmelerdir.”³⁵⁴ Yani, bilhassa toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma konusunda önemli bir rol oynayan eğitim, “ideal çocukluğun” ve dolayısıyla “ideal yetişkinlik” ve “makbul”/ “ideal” vatandaşlığın inşasında ayrı bir yer tutmaktadır. Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda, ilgili ders kitabında bahsi geçen okuma metninden de yola çıkarak, “Atatürkçü”, “Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı”, bahsi geçen ilkeleri korumayı “görev” edinen bir çocukluğun tahayyül edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

---

³⁵² A.e. , s. 43.

³⁵³ A.e. , s. 44.

³⁵⁴ Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun ...** , s. 4.

Ders kitaplarında tüm bu bahsedilenlerin önceki bölümlerde ele alınan siyasilere vurguladığı demeçlerden, yapılan uygulamalardan ve yazılı basında yer alan dönemin bir “meşruyet zemini” olarak değerlendirilen ve temeli farklı şekilde doldurulabilecek Atatürkçülük vurgusundan pek de farklı olmadığı görülmektedir.

3.3.2. Dönemin Ders Kitaplarında Yer Bulan Bir Diğer Konu: Türk-İslâm Sentezi

Dönemin ders kitaplarında yer bulan konulardan biri de Türk-İslâm Sentezidir. Çünkü “12 Eylül darbesi, 1960’ların sonlarından itibaren başlayan «Kemalizm’i yeniden inşa etme» çabalarına karikatür haline getirecek derecede hız kazandırırken aynı zamanda Türk-İslâm sentezini de tam manasıyla resmîleştirecektir.”³⁵⁵

Türk-İslâm Sentezinden bahsedilirken Aydınlar Ocağı’nın oldukça önem taşıdığından, 1980 darbesi sonrasında Türk-İslâm Sentezi izlerinin var olduğundan, bu durumun öncesindeki belli tarihsel süreçlerle karşılaştırıldığında da kimi açıdan süreklilikleri, kimi açıdan da kopuşları içerdiğinden önceki bölümlerde de bahsedilmişti. Bu noktada da Türk-İslâm Sentezinden bahsedilirken İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör, Ahmet Kabaklı gibi milliyetçi-muhafazakâr isimleri de anmak yerinde olacaktır. Buna göre, Türk-İslâm Sentezine ilişkin aşağıdaki gibi bir tanımlama da getirilebileceğini söylemek mümkündür:

“Türk-İslâm sentezi, kısmen, Batı karşıtı bir tepki olarak tanımlanabilir. İslâm’ın ideolojileştirilmesinin bir biçimidir, ama sadece Kuran’daki değerlere kapanmak yerine, Türklerin kendi geçmişleriyle İslâmiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk «milli kültürü»ne dönüşü öne çıkartmaktadır.”³⁵⁶

1980 darbesi sonrasında “devletin çizdiği sınırlar içerisinde İslâm’ı, Atatürkçülüğü ve Türk milliyetçiliğini benimseyen nesiller yetiştirilmek istenecektir.”³⁵⁷ Bahsi geçen bu isteğin ne kadarının gerçekleşip ne kadarının gerçekleşmediği ise ayrı bir tartışma konusudur. Bir önceki bölümde ders

³⁵⁵ Öztan, *Türkiye’de Militarizm ...* , s. 130.

³⁵⁶ Copeaux, *a.g.e.* , s. 82.

³⁵⁷ Öztan, *Türkiye’de Militarizm ...* , s. 130.

kitaplarında ele alınan konulardan birinin Atatürkçülük olduğu belirtilerek, dönemin ders kitaplarından örneklerle bu durum açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde genel olarak 1980 darbesi ve sonrasındaki yaklaşık on yıllık süreçte bir meşruiyet zemini olarak Atatürkçülüğün sıklıkla vurgulandığı da belirtilmiştir. Esasen bu durumun bir başka benzerini, Türk-İslâm Sentezi konusunda, milliyetçi muhafazakâr isimlerin vurguladığı hususlar arasında da görebilmek mümkündür. Çünkü öncesinde de sıklıkla belirtildiği üzere Atatürkçülük'ten bahsedilirken temelini nasıl doldurulduğu oldukça önemlidir. Başka bir şekilde belirtmek gerekirse, “Atatürkçülük ilkelerine dönüşerek, resmi ideolojinin matrisini oluşturan olgunluk dönemi Kemalizm’i, bir iki siyasi yaklaşım dışında, hemen hemen tüm siyasi yaklaşımların kendilerine göre yorumladıkları bir tür kalkan işlevi görür.”³⁵⁸ Bahsi geçen durumun bir örneğini de 1980’li yıllarda milliyetçi muhafazakâr isimlerin Atatürkçülük konusunu ele almalarında da görebilmek söz konusudur:

“1980 öncesi kadroları tasfiye edilerek, milliyetçi muhafazakâr entelektüellerin savundukları bir yapıya kavuşturulan yeni Türk Tarih Kurumu’nda (TTK), «dış Türkler» konusuna yönelik ilginin, Atatürkçü söylemle meşrulaştırılma çabaları tipiktir. Bu türden girişimlerde, «Atatürk milliyetçiliği» çizgisi ile Türk milliyetçiliği arasındaki mesafe kapatılmak istenir.”³⁵⁹

Türk-İslâm Sentezine ilişkin bahsi geçen durumun bir örneğini “*Ortaokullar İçin Türkçe III*”³⁶⁰ adlı ders kitabında da görebilmek mümkündür. İlgili ders kitabında Falih Rıfki Atay’ın “Pazar Konuşmaları” adlı yazısından olduğu belirtilen “Önder” adlı metinde Atatürk’ün sağ iken, İslâm Kongrelerinden birine Türklerin çağrılması ve Atatürk’ün, Kongre’ye gidecek olan delegenin şapka ile katılmasını istediğinden bahsedilmektedir. Bir yandan çağdaşlık, diğer yandan da Türk ve Müslüman olma halinin vurgulandığı metinde Atatürk’ün Kongre’ye gitmesi için

³⁵⁸ İnel, “Giriş”, **a.g.e.**, s. 27.

³⁵⁹ Taşkın, **a.g.e.**, s. 154.

³⁶⁰ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 29.12.1989 gün ve 193 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 26.1.1990 gün ve 885 sayılı emirleri ile dokuzuncu defa 125.000 adet basılmıştır.” Kemal Demiray, **Ortaokullar İçin Türkçe III**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 9. bs., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1990.

çağırıldığı milletvekiline şunları söylediği belirtilmektedir: “Türk’sün ve Müslüman’sın. Türklük, Müslümanlığın öncüsü ve kılavuzudur. Mekke’ye şapka ile gireceksin. (...)”³⁶¹ Görüldüğü gibi Cumhuriyet dönemine ilişkin bir anıdan yola çıkılarak 1980’li yılların ders kitabında Türklük ve Müslümanlık iç içe geçmiştir. Tüm bu bahsedilenler ışığında bir kez daha belirtmek gerekir ki bir meşruiyet zemini olarak nitelendirilebilecek Atatürkçülük çoğu kez farklı şekillerde temellendirilmiştir. Bahsi geçen durum değerlendirilirken bu şekilde ele almak yerinde olacaktır. Çünkü yukarıdaki örnekte de görülebileceği gibi “(...) 1980’den sonraki okul kitaplarında birçok kez bir anlatımsal çokseslilik ile karşılaşacağız; çünkü bu kitaplarda iki ideoloji, Kemalizm ve Türk-İslâm sentezi üst üste binmiştir.”³⁶²

Türk-İslâm Sentezine ilişkin başka bir örneği, “*İlkokul Sosyal Bilgiler 4*”³⁶³ adlı ders kitabında da bulabilmek mümkündür. İlgili ders kitabında “Türklerin İslâm Uygarlığı Üzerindeki Etkileri” başlığı altında “İslâm uygarlığının büyük eserlerinden bir bölümü, Türkler tarafından ortaya konulmuştur”³⁶⁴ denilmektedir. Dönemin başka bir ders kitabı olan “*İlkokul 4: Türkçe*”de ise Yılmaz Özdemir’in “Ben Türk’üm” adlı yazısında Türk olmakla övünmekten, haklardan ve Atatürk ilkelerinden, hür yaşamaktan, dine bağlı olmaktan ve bir zorlama olmaksızın dini ödevleri yerine getirmekten bahsedilmektedir.³⁶⁵

Diğer taraftan, Türk-İslâm Sentezi konusunda 1970’li yıllarla bir süreklilik olduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Buna göre, 1970’li yıllarda hem Milliyetçi Hareket Partisi, hem de aşırı sağ tarafından bilhassa benimsenen Türk-İslâm Sentezi “(...) modern toplumun uyuşturucu ve suç gibi hastalıklarından sorumlu görülen «sahte Batılı kabuğu»nu soyup atma, «Türk» ve «İslâm» etiketleri altında ulusal

---

³⁶¹ A.e. , s. 17.

³⁶² Copeaux, a.g.e. , s. 89.

³⁶³ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 5.11.1987 tarih ve 207 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 24.12.1987 tarih ve 10241 sayılı yazısı ile 15. defa 300.000 adet basılmıştır.” Ferruh Sanır, Tarık Asal, Niyazi Akşit (Haz.), **İlkokul Sosyal Bilgiler 4**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 15. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.

³⁶⁴ A.e. , s. 211.

³⁶⁵ Aydoğdu, **İlkokul 4...** , s. 143-144.

değerlerin temel sentezini oluşturma girişimiydi.”³⁶⁶ Bu durum, aynı zamanda Batı’ya karşı temkinli yaklaşıldığını da ortaya koymaktadır. Milli vurgular dışında dinin de ön planda olması, her ikisine de yüklenen rolü de ortaya koymaktadır. Buna göre, “(...) din, kültürün ve toplumsal denetimin özü olarak görülüyordu ve bu nedenle eğitim sisteminin güçlendirilmesi, ancak siyasallaştırılmaması gerekiyordu.”³⁶⁷

Türk-İslâm Sentezinden bahsedilirken belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Türk-İslâm Sentezini daha “görünür” kılan 1983 yılındaki Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırlamış olduğu rapordur. İlgili rapora göre “(...) devletin kültür politikası, temellerini gerçek Orta Asya değerleri ile İslâmiyet’in oluşturduğu «milli kültür»e yerini yeniden vermeli ve korumalı ve Batı ile ilişkiler Türk ekonomisine yararlı tekniğin getirilmesiyle sınırlandırılmalıdır.”³⁶⁸ Kaldı ki bahsi geçen ilgili “Milli Kültür Raporu”nda “artistik, sosyal, antropolojik ve ideolojik”³⁶⁹ olarak kültür alanlarının saptandığı da bilinmektedir. Diğer taraftan, ilgili raporun içeriğinin kültürel anlamda uygulamaya yansımada da hem Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun (AKDITYK) etkisi görülmektedir, hem de ayrıca milli kültür konusunda aralarında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın da olduğu kurum ve kuruluşlara rol atfedilmiştir.³⁷⁰

Tüm bu bahsedilenler ışığında Türk-İslâm Sentezi ile bir yandan Türk ve Müslüman olma halinin vurgulandığı, diğer yandan da sıklıkla milli vurgusunun ön planda yer aldığını, bu durumun ders kitaplarında olduğu gibi eğitime ve kültüre de yansımada söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca Türk-İslâm Sentezinin bir meşruiyet zemini olan Atatürkçülük ile yakın durması, milli kültür vurgusu ile Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkması, bir yandan 1980 darbesinin kendisine meşruiyet

---

³⁶⁶ Hugh Poulton, **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilâl: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 222.

³⁶⁷ R. Tapper, “Introduction”, Ed. R. Tapper, **Islam in Modern Turkey**, London, I.B. Tauris, 1991, s. 16’dan aktaran: Poulton, **a.g.e.**, s. 222.

³⁶⁸ Copeaux, **a.g.e.**, s. 86.

³⁶⁹ Vecihi Timuroğlu, **12 Eylül’ün Eğitim ve Kültür Politikası: Türk-İslam Sentezi**, Ankara, Başak Yayınları, 1991, s. 92.

³⁷⁰ Copeaux, **a.g.e.**, s. 86-87.

kazandırma, diğer yandan da “dini” ve “milli” vurgularla “düzen”in de sağlanma isteğidir.³⁷¹

3.3.3. Dönemin Ders Kitaplarında Vatandaşlık ve Görevler ile Kurallar Ekseninde Toplumsallaşma

1980 darbesi sonrasını kapsayan yaklaşık on yıllık dönemde “düzen”e her anlamda önem verildiği ileri sürülmektedir. Bahsi geçen dönemdeki ders kitaplarında ele alınan temel konulardan biri de vatandaşlık, görevler ve kurallardır. Birçok ders kitabında farklı şekillerde, derslerin içeriği gereğince farklı örneklerle ele alınsa da kurallar, görevler, sorumluluklar bütünü bir arada bulunmakta ve bilhassa görevleri yerine getirmenin önemi vurgulanmaktadır. Haklardan bahsedilse de, hakların, genelde görevlerin/ödevlerin gerisinde kaldığı sonucuna varmak pek de yanlış olmayacaktır.

Bahsedilen durumun örneğini, ilkokul 4. ve 5. sınıflar için “*İlkokullarda Atatürkçülük*” adlı ders kitabında da bulabilmek mümkündür. İlgili ders kitabında “vatandaşlık görevleri” konusu yer almaktadır. Ancak öncesinde kısa bir parantez açarak belirtmek gerekir ki literatürde vatandaşlığın birçok farklı tanımını görebilmek mümkündür. Bunları “ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık, evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık”³⁷² şeklinde sıralayabilmek mümkündür. Parantezi kapadıktan sonra ilgili ders kitabında “vatandaşlık görevleri”nin “hak ve görev daima beraber bulunur. Hak olan yerde mutlaka görev de vardır”³⁷³ şeklinde açıklandığını belirtmek yerinde olacaktır. Bahsi geçen açıklamadan sonra da bu görevler, “seçme ve seçilme görevi”, “vergi verme görevi”, “askerlik görevi”, “kanunlara ve kurallara saygılı olma” şeklinde sıralanmaktadır.³⁷⁴ Bahsi geçen bu görevlerden vergi vermenin önemiyle ilgili

³⁷¹ Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak”, **a.g.e.**, s. 85-86.

³⁷² Ayşe Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Ed. Ayşe Kadioğlu, Çev. Can Cemgil, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 21.

³⁷³ Kalaycı, **a.g.e.**, s. 78.

³⁷⁴ **A.e.**, s. 78-79.

dönemin bir Türkçe kitabında “Niçin Vergi Veriyoruz?” başlıklı metinde şu ifadeler yer almaktadır:

“İşte devletimiz, giderlerine karşılık olarak bu parayı vergi adı altında alır ki, bu da devletin geliridir. Bütün yurttaşlar bu vergileri seve seve vermekle, hem devletin işini kolaylaştırmış olacaklar, hem de büyük bir güven içinde rahat ve mutlu bir hayat yaşayabileceklerdir.”³⁷⁵

Diğer taraftan, askerlik göreviyle ilgili de Türklerin “asker/ordu millet” olmasına vurgu yapılarak askerlik görevinin niçin oldukça önemli olduğu tarihe de göndermelerle yine 4. ve 5. sınıflar için “İlkokullarda Atatürkçülük” ders kitabında şu şekilde açıklanmaktadır:

“Vatandaşlarımızın ilk görevleri askerlik ödevleridir. Türk milleti için askerlik kutsal bir görevdir. (...) Türkler her şeyden önce asker bir millettir. Yeryüzünde bizim gibi, küçüklü büyüklü yüzden fazla devlet kuran başka millet yoktur.”³⁷⁶

Görüldüğü üzere hak ve görevlerin birlikte var olduğu belirtildikten sonra çoğunlukla sadece görevler üzerinde durulmuştur. Yani bir taraftan, çocuklara vatandaşlık konusunda görevlerin daha ön planda olduğunun vurgulandığını da söylemek yanlış olmayacaktır. Fusun Üstel’in “«Makbul Vatandaş»ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi” adlı kitabında “Ortaokul Vatandaşlık Bilgileri Programı”ndan bahsederken vurguladığı “(...) «görev» eksenli bir sadakat ve itaat kültürünü hâkim kılma”³⁷⁷ halini burada da görebilmek mümkündür.

Bahsi geçen vatandaşlık görevlerinden bilhassa askerliğin taşıdığı önem, erken cumhuriyet dönemiyle olan bir sürekliliği de ortaya koymaktadır. Çünkü “militarist eğilimler de (...) güç kazanma/ güçlü olma arzusunun bir unsurudur ve Cumhuriyet

³⁷⁵ Aydoğdu, *İlkokul 5...*, s. 17.

³⁷⁶ Kalaycı, *a.g.e.*, s. 144.

³⁷⁷ Üstel, *a.g.e.*, s. 288.

tarhini de birçok yönüyle kapsar.”³⁷⁸ Gerçekten de hem erken cumhuriyet döneminde, hem de sonrasında askerlik görevinin önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Erken cumhuriyet döneminde bilhassa yurttaşlık ders kitaplarında milli birlik konusuna vurgu ile “en kutsal vazife” olarak nitelendirilen askerlik³⁷⁹, 1980 sonrasında da yine ders kitaplarında hem vatandaşlık görevleri, hem de milli savunma konusunda belirgin bir şekilde yerini almıştır. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki 1980 sonrasında bilhassa hem “düzen” ve “güvenlik”, hem de “(...) «tehdit» ve «tehlike» motifinin, yurttaşlar açısından getirdiği en önemli sonuç, «hassas ve uyanık» olma ödevi”³⁸⁰ olduğudur, ki bu durum 1980 öncesi ile bir taraftan sürekliliği, diğer taraftan ise bazı farklılıkları daha net görebilmek açısından önem taşımaktadır.

Yine aynı şekilde görevlerin ön planda olma durumunun bir başka benzeri ilkokul 4. sınıflar için olan ve “Nerelerde Nasıl Yaşıyoruz”, “Vatanımız Türkiye’de Yaşayışımız ve Sorunlarımız”, “Türkiye’de Bizden Önce Kimler Yaşadılar”, “Türklerin Anayurdu, Büyük Göçler ve Sonuçları” ünitelerini içermekte olan “*İlkokul Sosyal Bilgiler 4*” ders kitabında da mevcuttur. “Nerelerde Nasıl Yaşıyoruz” adlı birinci ünite “Toplu Olarak Yaşanılan Her Yerde Birtakım Kurallara Uymak Gerekir” başlığı altında “toplumda, düzen sağlayan bir takım kurallar vardır. Bu kurallardan birçoğu yazılı değildir; fakat onları çok kimse bilir ve onlara uyar”³⁸¹ şeklinde toplum içinde uyulması gereken her türlü kural ile görev ve sorumluluklara gönderme vardır. Aynı şekilde “Yaşadığımız Yer”, “İlimiz ve Bölgemiz”, “Yurdumuz Türkiye”, “Tarih, Tarihte Anadolu, Türkler ve İslâmiyet”, “Türklerin Anadolu’ya Yerleşmesi” gibi üniteleri içeren “*İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler 4*”³⁸² adlı başka bir ders kitabında da “çocuk, aile ocağının sevgi ve huzur dolu ortamında gelişir. Topluma uyum sağlamanın hazırlıklarını burada yapar”³⁸³ şeklinde

³⁷⁸ Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun ...** , s. 76.

³⁷⁹ **A.e.** , s. 76.

³⁸⁰ Üstel, **a.g.e.** , s. 282.

³⁸¹ Sanır, Asal, Akşit (Haz.), **İlkokul Sosyal Bilgiler 4...** , s. 9.

³⁸² Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 23.7.1990 gün ve 84 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 9.8.1990 gün ve 6479 sayılı yazıları ile 1.500.00 adet basılmıştır.” Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler 4**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

³⁸³ **A.e.** , s. 14.

bahsedilerek toplum içinde uyulması gereken kurallar bütünün ilk olarak aile ortamında başladığına dikkat çekilmektedir. Gerek aile içinde, gerekse toplumun geneli içinde uyulması gereken kurallar dışında iş bölümü de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumu da dönemin “İnsan ve Toplum”, “Aile”, “Eğitim ve Öğretim”, “Devlet”, “Demokrasi”, “Anayasa”, “Hürriyetçi Demokrasimizde Temel Hak ve Ödevlerimiz”, “Trafik”, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” bölümlerini içeren “*Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III*”³⁸⁴ adlı ders kitabında “İnsan ve Toplum” bölümünde “İşbirliği ve Dayanışma” başlığı altında yer alan “toplum halinde yaşama, kişilerin birbirleriyle yardımlaşarak, birbirlerini destekleyerek uyumlu bir bütün içinde iş görmeyi gerektirir”³⁸⁵ ifadelerinde bulabilmek mümkündür. Başka bir deyişle, solidarist-korporatist bakış açısı ders kitaplarına da yansımıştır. Bahsedilen toplumsal kurallar hakkında da aynı ders kitabında örf ve adetler, görgü kuralları, ahlâk kuralları, din kuralları ve hukuk kuralları sıralanarak açıklanmaktadır.³⁸⁶

Diğer taraftan, aile içinde başlayan uyulması gereken bu kurallar bütünün toplumsallaşmanın diğer her hali ve her mekânı için geçerli olduğunu bir başka şekilde Türkçe kitabındaki okuma metinlerinde de görebilmek mümkündür. Örneğin, çeviri bir yazı olduğu belirtilen “Sokak” adlı metinde şu şekilde cümlelere rastlamak mümkündür:

“(…) evinden dönerken, seni pencereden gözetliyordum. Bir kadına çarptın. Sokakta yürürken dikkat et. Orada da ödevler vardır. Evde adımlarını ve davranışlarını ölçüyorsun da, sokakta niçin yapmıyorsun? Orası herkesin evidir.”³⁸⁷

Bahsedilenler doğrultusunda, başka bir deyişle toplumsallaşma gereğince her insanın çocukluktan itibaren topluluk içinde uyması gereken kurallar ve yapması

---

³⁸⁴ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 5.11.1987 gün ve 207 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığınının 12.5.1988 gün ve 4343 sayılı emirleri ile dördüncü defa 100.000 adet basılmıştır.” Kemal Dal, Orhan Çakıroğlu, Ali İhsan Özyazgan, **Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 4. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.

³⁸⁵ **A.e.** , s. 15.

³⁸⁶ **A.e.** , s. 16-25.

³⁸⁷ Aydoğdu, **İlkokul 5...** , s. 38.

gereken görevlere vurgu yapıldığını farklı ders kitaplarında farklı şekillerde görebilmek mümkündür. Aslında tüm bu bahsedilenler, toplumsallaşmanın ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşmanın dolayısıyla toplum içinde ve kurallar bütünüyle gerçekleşmesinin bir “zorunluluk” olduğunun çocuklara ilköğretim ve ortaokullarda farklı ders kitaplarında farklı şekillerde ortak tema olarak verildiğini ortaya koymaktadır ve de bu “bilincin” ileride yetişkin bir vatandaş olduklarında da bir gereklilik olduğu sıklıkla hatırlatılmaktadır. Bahsedilmeye çalışılan bu durumun bir yansımasını ve bir anlamda genel çerçevesini, ilköğretim 5. sınıflar için olan Türkçe kitabında Yılmaz Özdemir tarafından yazıldığı belirtilen “Anayasa ve Vatandaşlık Görevleri” adlı metinde babasıyla konuşan Aysel’in Anayasanın ne olduğunu sorması ve babasının Anayasayı açıklarken “yurttaşların temel hak ve ödevleri de Anayasamızın önemli bir bölümüdür”³⁸⁸ demesi sonrasında vatandaşlık görevlerini sıralamasından sonra, çocuğun şu sözlerinde bulabilmek mümkündür:

“Babacığım, ben de bir vatandaş olduğuma göre yakın bir gelecekte bu görevleri yerine getireceğim. Bu yüzden görevlerimin neler olduğunu açık bir şekilde öğrenmek istiyorum. Devletime daha bilinçli olarak yardımcı olmayı en kutsal ödev sayıyorum.”³⁸⁹

Sonuç olarak, bahsedilen dönemde çocuklara vatandaşlık konusunda hak ve görevlerden/ödevlerden bahsedilse de görevler/ödevler ve sorumlulukların her zaman daha ön planda yer aldığı belirtilmekte ve sıklıkla bahsedilen görevlerin yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle, çocukluktan itibaren önce aile, sonrasında okul, çevre ve diğer toplumsallaşma alanlarında bilhassa görevlerinin gerekliliğinin bilincinde olan vatandaşlar yetiştirilmesi amaçlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çoğunlukla, çocukların önce ailede, sonrasında da toplum içinde uyması gereken kurallar bütününe de sıklıkla vurgu yapıldığı da ilgili ders kitaplarının incelenmesi doğrultusunda varılabilecek bir diğer sonuçtur.

---

³⁸⁸ A.e. , s. 62.

³⁸⁹ A.e. , s. 62.

3.3.4. Dönemin Ders Kitaplarında Milli Politikalar Vurgusu ve Önemi

Ders kitaplarında milli politikardan, Türk inkılâbı ya da “milli” olma haline vurguyu içeren konularından bahsedilirken bilhassa milli kültür, milli tarih, milli birlik, milli ahlâk, milli eğitim ve milli savunma en çok ön plana çıkanlardandır. Bu başlık altında ders kitaplarının içeriğinden bazı örneklerle bahsi geçen hususlar açıklanmaya çalışılacak olup, bilhassa konu çerçevesinde daha merkezde yer alan, çocukluğun inşası ve toplumsallaşması ve de siyasal toplumsallaşması için önemli rol oynayan milli eğitim ve dolayısıyla okullardan bahsedilecektir.

Buna göre, “*Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâbı ve Atatürkçülük III*” ders kitabının “Türk İnkılâbı” adlı beşinci bölümünün altında yer alan “Eğitim ve Kültür Alanında İnkılâp” alt başlığında yer aldığı üzere milli kültür hakkında şunları söyleyebilmek mümkündür:

“Millî kültürün temelleri, millî tarihtedir. Yani, kültür değerlerinin kökenlerini, yaşanan geçmişte aramak gerekir. Millî kültür, millî gururu ve bilinci güçlendirir.”³⁹⁰

Görüldüğü üzere ilgili ders kitabında milli kültür ile milli tarih sıkı sıkıya birbirine bağlanmıştır. Kültürün “milli” yönüne vurguyu Ziya Gökalp’te de bulabilmek mümkündür. Gökalp’e göre, milli kültür, “yüksek kültür”e göre daha ön planda tutulmalıdır. Bu durumu, Gökalp, “hars (*kültür*) ile tehzibin (*yüksek kültür*) farkı, birincinin millî, ikincinin beynelmilel (milletlerarası) olmasıdır”³⁹¹ şeklinde açıklamaktadır.

Milli kültür dışında, milli tarihe ilişkin vurgulamalara bakıldığında ise sıklıkla Atatürk ilkelerinden ve milliyetçilikten bahsedildiği dikkat çekmektedir. Şöyle ki:

³⁹⁰ Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), *Orta Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ...* , s. 143.

³⁹¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Salim Çonoğlu (Haz.), İstanbul, Ötüken, 2014, s. 117.

“Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli Atatürk ilkeleridir. Türk milletinin her alanda kalkınıp gelişmesini öngören bu ilkelerden birisi de milliyetçiliktir. Atatürk milliyetçiliği, Türk milletine ait değerlerin üstün tutulmasını, korunmasını ve zenginleştirilmesini zorunlu kılar.”³⁹²

İlkokul 5. sınıflar için Türkçe kitabında ise “Atatürkçülük’te Tarih” adlı metinde “millî kültürün temelleri, millî tarihtedir. Atatürkçülük, Türk kültürünün geliştirilmesine ve yükseltilmesine özel bir önem verir”³⁹³ denmektedir. Diğer taraftan, tarihi bilmenin birlik ve beraberlik için de önemli olduğuna dair vurguların olduğu da görülmektedir. Bu durumun bir örneğini, dönemin “*Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III*” adlı ders kitabında “Devlet” bölümü başlığı altında bahsedilen “tarihî bir beraberlik, yaşama tarzın bir birlik ve beraberlik sağlar”³⁹⁴ cümlelerinde görebilmek mümkündür. Milli birlik ve beraberliğin önemi vurgulanırken de tarihe, bilhassa 12 Eylül 1980 darbesi öncesine göndermeler bulunmaktadır. Bunun bir örneğini de ilkokul 5. sınıflar için olan “*Türkçe: İlkokul 5*”³⁹⁵ adlı ders kitabında İsmet Özoğuz’un “Güçlenmek Zorundayız” adlı yazısındaki “Türkiye güçlenmek zorundadır. Çünkü, varlığını koruyabilmesi buna bağlıdır. Bölücü ve yıkıcı unsurlara rağmen Türk milleti millî birlik ve beraberlik içinde güçlenme yolunda adım adım ilerlemektedir”³⁹⁶ ifadelerinde görebilmek mümkündür.

Tarihten bahsedilirken bir parantez açmak yerinde olacaktır. Şöyle ki ders kitaplarının genelinde Türklerin Orta Asya’dan geldiği sıklıkla belirtilirken Türk İslâm Sentezine ilişkin vurgular olduğu sonucuna da varmak mümkündür. Diğer taraftan, öncesinde de belirtildiği üzere bilhassa Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihine ilişkin derslerde Atatürkçülük sıklıkla ön plandadır. Her ne kadar önceki bölümlerde ele alınan ders kitaplarından bahsedilirken genelde ana bölüm ve/veya

---

³⁹² Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Orta Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ...** , s. 141.

³⁹³ Aydoğdu, **İlkokul 5 ...** , s.147.

³⁹⁴ Dal, Çakıroğlu, Özyazgan, **a.g.e.** , s. 79.

³⁹⁵ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 13.03.1989 gün ve 33 sayılı kararı ile Yardımcı Ders Kitabı olarak okutulması uygun görülmüştür.” Sevim Öz, Erol Öz, Ali Cavit Yaren, **Türkçe: İlkokul 5**, İstanbul, Gendaş A.Ş. , 1989.

³⁹⁶ **A.e.** , s. 170.

temel üniteler başlıklarıyla ve içeriklerinden bazı örneklerle belirtilse de, dönemin tarih derslerinin içeriğini daha da net bir şekilde ifade edebilmek için müfredatta da değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, Talim ve Terbiye Kurulu kararları arasında yer alan “1981-1982 öğretim yılından itibaren Temel Eğitim II. Kademe Okullarında (Ortaokullarda) okutulacak olan «Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Dersi» Müfredat Programı”³⁹⁷na ilişkin şu açıklama yer almaktadır:

“(…) bu okullardaki öğrencileri, belirlenen “Amaçlar” ile birlikte; siyasal, kültürel, sosyo-ekonomik ve aktüel sorunlar karşısında, seviyelerine göre ileride öğrenecekleri geniş kapsamlı ATATÜRKÇÜLÜK felsefesinin gereklerini bir davranış haline getirecek durumda yetiştirmek için her türlü çaba gösterilecektir.”³⁹⁸

Müfredat ise “Birinci Dünya Savaşı”, “Kurtuluş Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nun Durumu”, “Mustafa Kemal’in Hayatı”, “Kurtuluş Savaşı”, “Türk İnkılâbı”, “Türk Ordusu ve Millî Savunma”, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Siyaseti”, “Atatürkçülük”, “Atatürk’ün Ölümü ve Atatürk’ten Sonraki Dönem” olarak belirtilen ana bölüm başlıkları altında açıklanmaktadır.³⁹⁹ Aynı şekilde Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da Türk milletinin özelliklerine değinilirken de birlik, beraberlik, kültür ve tarihten bahsedildiği görülmektedir. Yine Talim ve Terbiye Kurulu kararlarından biri olan, 1983-1984 öğretim yılında okutulacak olan “Sosyal Bilgiler İlkokul 5. Sınıf Programı: II. Ünite”⁴⁰⁰ye ilişkin müfredatta “Cumhuriyetimizi Nasıl Kurduk”, “Anayasamız”, “Türkiye’de Seçimler”, “Devletin Temel Amaç ve Görevleri”, “Vatandaşın Devlete Karşı Görevleri”, “Türklerin Özellikleri” şeklinde konular mevcuttur.⁴⁰¹ “Türklerin Özellikleri” başlığı altında ise

³⁹⁷ Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Genel Müdürlüğü, “Temel Eğitim II. Kademe Okulları (Ortaokul) «Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi» Müfredat Programı”, **T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 2090, 6 Temmuz 1981, s. 249. İlgili karar, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı’ndan olup, karar sayısı: 106, karar tarihi ise 8.6.1981’dir.

³⁹⁸ **A.e.**, s. 249.

³⁹⁹ **A.e.**, s. 249-250.

⁴⁰⁰ Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, “Sosyal Bilgiler İlkokul 5. Sınıf Programı: II. Ünite”, **T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 2158, Ek: 1, 13 Şubat 1984, s. 1. İlgili karar, Talim ve Terbiye Kurulu’nun olup, karar sayısı: 215, karar tarihi ise 21.11.1983’tür.

⁴⁰¹ **A.e.**, s. 1-4.

“Türkleri Birbirine Bağlayan Bağlar” arasında aynı topraklarda yaşamak, ki vatani korumak en büyük görev olarak belirtilmiştir, ortak kültür, ortak ülküde birleşmiş olmak, ortak tarih ve birliğin sembolü bayrak olarak belirtilmiştir.⁴⁰² Bir kez daha görüldüğü üzere milli tarih, kültür ve birlik ders kitaplarında ve müfredatta sıklıkla vurgulanmaktadır. Aynı şekilde “*Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III*” adlı ders kitabında da “milleti oluşturan unsurlar”dan “maddi unsurlar” arasında din, dil, ırk ve “manevi unsurlar” arasında tarihi ve psikolojik faktörler, kültür birliği gibi hususlar sayılmaktadır.⁴⁰³ 1977 yılındaki Talim ve Terbiye Kurulu kararındaki I. Kademe (İlkokul IV-V. sınıf) ve II. Kademe (Ortaokul I-II-III. sınıf)’yi içeren “Temel Eğitim Sosyal Bilgiler Programı”nda “Türklerin özellikleri” arasında cesurluk, konukseverlik, doğruluk, büyüklere saygı, yardımseverlik, çalışkanlık sayılırken; “Türkleri birbirine bağlayan bağlar” arasında tarih, yurt, kültür, ülkü ve ekonomi birliği yer almakta; bayrağımıza sevgi ve saygı borcu, istiklal madalyasının değeri de ayrıca belirtilmektedir.⁴⁰⁴ Görülebileceği gibi bahsi geçen konuda 1980 öncesi ve sonrasında ortak noktalar olduğu gibi, farklı olan hususlar da bulunmaktadır.

Diğer taraftan, “Ortaokul 1. Sınıf Millî Tarih Programı”nda “Orta Asya Türkleri ve Göçler”, “İslâm Tarihi”, “Türklerin İslâmiyet’e Geçişleri ve ilk Türk İslâm Devletleri” “Türkiye Tarihi”, “Orta Asya ve Yakın Doğu’da Kurulan Diğer Türk Devletleri” başlıklı ünitelerin yer aldığı da eklemek yerinde olacaktır.⁴⁰⁵ Gerek tarih, gerek coğrafya, gerekse sosyal bilgiler derslerinde Türklerin Orta Asya’dan göç etmesine ve Türklerin dünya nüfusunda önemli bir paya sahip olduğuna sıklıkla göndermeler mevcuttur. Bahsedilen durumu “Coğrafyanın Kapsamı”, “Harita Bilgisi”, “Kıtalar ve Okyanuslar”, “Türkiye’nin Ekonomik Coğrafyasını Etkileyen Şartlar”, “Asya Kıtası”, “Avrupa Kıtası” gibi üniteleri içeren “*Ortaokullar İçin Millî*

---

⁴⁰² A.e. , s. 4.

⁴⁰³ Dal, Çakıroğlu, Özyazgan, a.g.e. ,s. 78-79.

⁴⁰⁴ Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü, “Temel Eğitim Sosyal Bilgiler Programı”, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Cilt: 40, Sayı: 1931, Ek: 1, 25 Nisan 1977, s. 13. “Temel Eğitim I. Kademe (İlkokul IV-V. sınıf) ve II. Kademe (Ortaokul I-II-III. sınıf) Sosyal Bilgiler Programlarının Kabulü ve Ders Kitaplarının Yarışma Yolu ile Yazdırılması” ile ilgili karar, Talim ve Terbiye Kurulunun olup, karar sayısı:148, karar tarihi ise 19.4.1977’dir.

⁴⁰⁵ Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, “Ortaokul 1 ve 2 nci Sınıf Millî Tarih Dersi Öğretim Programı”, a.g.e. , s. 203.

Coğrafya I"⁴⁰⁶ adlı ders kitabındaki "bugün yeryüzünde Ana Vatan sınırları dışında birçok Türk yaşamaktadır. Tarih çağları boyunca Türkler, her gittikleri yerde medeniyetlerini ve insanî değerlerini de taşımışlardır"⁴⁰⁷ ifadelerinde de görebilmek mümkündür. Ayrıca dönemin ders kitaplarında Türk nüfusu ve Türkiye dışında Türklerin yaşadıkları yerlerden bahsedilirken sıklıkla "soydaş" vurgusunun olduğu görülmektedir. Bu durumun somut bir örneğini de Bulgaristan'da Müslüman Türk azınlığa yapılan baskılardan bahsedilerek "neticede 1989 yılında zorlu toplu göçler meydana gelmiştir. Soydaşlarımız yanlarında pek az eşya ile ve aile fertlerinin çoğundan ayrılmış olarak Ana Vatana gönderilmişlerdir"⁴⁰⁸ ifadelerinde bulabilmek söz konusudur. 1980 sonrası Türkiye'nin söyleminde bahsi geçen "soydaş" vurgusunun da oldukça önemli olduğunu eklemek gerekmektedir. Çünkü burada bir "aidiyet meselesi" söz konusudur. 1980'li yıllarda Türk ve Müslüman dünyaya destek ve yardımların olduğunu, bu duruma ilişkin örnek olarak da Bulgaristan'da yaşananlar dışında, 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya Cumhuriyetlerinde yaşanan gelişmeleri gösterebilmek mümkündür.⁴⁰⁹ Kaldı ki bu dönemde ders kitaplarında yer verilen "soydaş"⁴¹⁰ vurgusunun varlığı ile önceki bölümlerde Türk-İslâm Sentezi konusu ele alınırken belirtildiği gibi, hem "dış Türkler" konusuna verilen önem hatırlatılmakta, hem de Atatürk'ün de "soydaşlara" verdiği öneme göndermelerle Türk milliyetçiliğinin "Atatürk milliyetçiliği" ile yakınlaştırılmasının amaçlandığı görülmektedir.⁴¹¹

Görüldüğü üzere milli kültür ve milli tarih oldukça iç içe geçen ve ders kitaplarında yer alan hususlardandır. Kaldı ki öncesinde de belirtilen "(...) hem

---

⁴⁰⁶ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: "Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 17.5.1989 gün 2236 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabulü uygun görülmüş, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 29.5.1989 gün ve 3289 sayılı emirleri ile 1.260.000 adet basılmıştır." Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Ortaokullar İçin Millî Coğrafya I**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

⁴⁰⁷ **A.e.** , s. 116.

⁴⁰⁸ **A.e.** , s. 104.

⁴⁰⁹ Jacob M. Landau, **Pantürkizm**, Çev. Mesut Akın, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 283.

⁴¹⁰ "Soydaşlar" ile ilgili milli kültürün örgütlenmesi konusunda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na görevler yüklenerek "(...) Yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın, soydaşlarımızın ve çocuklarının milli kültürümüzden kopmamaları için gerekli tedbirler alınacaktır" şeklinde belirtilmektedir. Copeaux, **a.g.e.** , s. 88.

⁴¹¹ Taşkın, **a.g.e.** , s. 154.

Türklüğün İslâmleştirilmesi, hem de İslâm'ın Türkleştirilmesine yönelik çabayı dile getiren”⁴¹² Türk-İslâm Sentezi de milli kültür başta olmak üzere “milli” vurgusuna oldukça önem vermektedir. Diğer taraftan, kültürün, tarihin milli olması dışında milli ahlâk da ders kitaplarında sıklıkla vurgulanan diğer konulardandır. Örneğin, ilkokul 4. ve 5. sınıflar için “*İlkokullarda Atatürkçülük*” adlı ders kitabında “ahlâkın kaynağı millettir” ifadesi açıklanırken Atatürk’ün şu sözüne yer verilmektedir:

“Atatürk Diyor ki! «Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken, onlara özellikle varlığıyla, hakkıyla, birliğiyle bağdaşmayan bütün yabancı öğelerle savaşmak gereği ve millî düşünceleri, her karşıt düşünceye karşı coşkunca, fedakârca ve şiddetle savunmak mecburiyeti aşılmalıdır. Yeni neslin bütün ruhsal güçlerine bu vasıfların ve kabiliyetin aşılması önemlidir.»⁴¹³

Görüldüğü üzere ders kitaplarında Atatürkçülük, milli kültür, milli tarih, milli birlik, milli ahlâk ve hatta milli savunma ve eğitim birbirleriyle ilişkiseldir. Bu durumu en net şekilde ilkokul 5. sınıflar için olan bir ders kitabında İsmet Özoğuz’un “Çağdaşlaşma ve Uygarlık Yolu”nda adlı yazısındaki şu ifadelerinde görebilmek mümkündür:

“Atatürk, çağdaşlaşma ve uygarlık yolunu şöyle göstermektedir: En doğru yol gösterici bilimdir. Yabancı kültürleri benimsemek millî varlığımızı tehlikeye sokar. (...) Millî kültürün geliştirilmesinde ve çağdaş uygarlığa ulaşılmasında en önemli görev eğitime düşecektir. Eğitim millî olmalıdır.”⁴¹⁴

Görüldüğü üzere hem milli varlığın devamı, hem de “yabancı” her türlü “şeyle” mücadele için kültür ve eğitim başta olmak üzere “milli” olma hali oldukça önem taşımaktadır. Buna göre, ders kitaplarında sıklıkla eğitimin öneminin belirtildiğini de eklemek yerinde olacaktır. Örneğin, “*İlkokullarda Atatürkçülük*” adlı ders kitabında “eğitim, kişinin iyi bir insan, iyi bir vatandaş olarak yetişmesi amacıyla yapılan

⁴¹² Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak”, **a.g.e.**, s. 87.

⁴¹³ Kalaycı, **a.g.e.**, s. 94.

⁴¹⁴ Öz, Öz, Yaren, **a.g.e.**, s. 176.

çalışmaların bütünüdür”⁴¹⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Yani, eğitim, bir kez daha aynı zamanda hem “iyi”, hem de “makbul” bir vatandaş olmanın en önemli anahtarlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, “millî eğitim, milli ülkümüzün kökleşmiş törelerimizin, birlik ve beraberlik ruhunun gelişmesini sağlar. Bu nedenle eğitimin millî olması ve çağın gereklerini uygun olarak yapılması(nın)”⁴¹⁶ gerekliliği sıklıkla belirtilmektedir. Bahsedilen birlik ve beraberlik duygusunun gelişmesi hususunun müfredat programlarındaki amaçlar arasında da yer aldığını görebilmek mümkündür. Örneğin, Talim ve Terbiye Dairesi’nin kararları arasında yer alan 1981 yılı karar tarihli “Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı Genel Amaçları” arasında öğrenciler kastedilerek “onların, ulusal duygusunu ve ulusal coşkusunu güçlendirmede kendi payına düşeni yapmak”⁴¹⁷ da yer almaktadır. Yine “millî eğitim politikası”ndan bahsedilirken dönemin ilgili ders kitabında yer alan şu ifadeler, yukarıda tarih konusu ele alınırken belirtilen hususlarla eğitimin de ne kadar ilişkisel olduğunu ortaya koymaktadır:

“Uzun yıllar dünya milletlerine uygarlığı yayan Türkler olmuştur. Orhun yazıtlarında yazılı bulunan kitabeler bunun açık bir örneğidir. Tarihi gerçeklerden biri de «Türk-İslâm» uygarlığıdır. Bu ise dinimizin ilme verdiği büyük önemdedir.”⁴¹⁸

Başka bir ders kitabı olan “*Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III*”te de yine “eğitimin amacı”ndan bahsedilirken dönemin “Millî Eğitim Temel Kanunu”nda yer aldığı belirtilerek “Türk Millî Eğitiminin genel amacı, (...) Atatürk, inkılâp ve ilkelerine ve Anayasa’da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâki, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, (...) Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış

---

⁴¹⁵ Kalaycı, a.g.e. , s. 91.

⁴¹⁶ A.e. , s. 91.

⁴¹⁷ Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Genel Müdürlüğü, “Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı”, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 2098, 26 Ekim 1981, s. 328. “Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı Genel Amaçları”nın da yer aldığı “Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı” konulu ilgili karar, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı’ndan olup, karar sayısı: 172, karar tarihi: 22.9.1981’dir.

⁴¹⁸ Kalaycı, a.g.e. , s. 91.

haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek (...)”⁴¹⁹ şeklinde açıklanmaktadır. Bir kez daha görüldüğü üzere milli kültür, ahlâk ve eğitim oldukça ilişkiseldir. Kaldı ki önceki bölümlerde açıklandığı üzere Milli Eğitim Şûralarında alınan kararlarla, yani Türk diline, Türk kültürüne, tarihe ve milli eğitime önem vermenin gerekliliğinin uygulamaya da yansımış halidir.

Diğer taraftan, milli eğitimden bahsedilirken okul ve dolayısıyla da öğretmenler oldukça önemli yer tutmaktadır. Herbirinin toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma konusunda rolüne öncesinde yer verildiği için tekrar aynı şeyler açıklanmayacaktır. Ancak bu durumun ders kitaplarına nasıl yansıdığına dair bazı örneklerin verilmesi de uygulamada nasıl olduğunu görebilmek adına faydalı olacaktır. Ders kitaplarında çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesi konusunda okul ve öğretmenlerin rolünden bahsedilirken sıklıkla satır aralarında vurgulanan konulardan bazısının “hiyerarşi” ve “saygı” olduğunu da eklemek gerekmektedir. Bu durumun bir örneğini, “okul yaşayışında sevgi ve saygı vardır. Küçükler, büyükleri sayarlar; büyükler de küçükleri korurlar. Öğrencilere, anne ve babalarından sonra en yakın olanı öğretmenleridir. Bir gencin yetişmesinde öğretmenin büyük emeği vardır.”⁴²⁰ Eğitimden ve okuldan bahsedilirken sürekli olarak “düşmanlara karşı yurdu korumanın öğretilmesinden” ve “öğretmeni sevmenin de milleti sevmek” anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu durumun bir örneğini de ilkokul 4. sınıflar için bir ders kitabındaki şu ifadelerde bulabilmek mümkündür:

“Yurdumuzu; düşmanlardan, kötülüklerden nasıl koruyacağımızı, onu nasıl ileri götüreceğimizi de yine bize okulumuz öğretiyor. (...) Bizi, yurdumuza faydalı bir insan olarak yetiştiren okulumuzu ve öğretmenlerimizi sevmeliyiz. Çünkü, öğretmeni sevmek, milleti sevmektir.”⁴²¹

Milli eğitimden bahsedilirken dönemin ders kitaplarında sıklıkla belirtilen bir diğer husus da “asker ocağı”nın da bir okul gibi görülmesi ve milli eğitim ile milli savunma ilişkisidir. Bu nedenle de önceki bölümlerde de açıklandığı üzere milli

⁴¹⁹ Dal, Çakıroğlu, Özyazgan, a.g.e. , s. 48.

⁴²⁰ Sanır, Asal, Akşit (Haz.), **İlkokul Sosyal Bilgiler 5 ...** , s. 129.

⁴²¹ Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler ...** , s. 20.

ifadesinin yer aldığı bakanlıkların da “Savunma ve Eğitim Bakanlıkları” olması dikkate değerdir.⁴²² Bu durumun somut bir örneğini dönemin bir ders kitabındaki şu ifadelerde de görebilmek mümkündür:

“Asker ocağı Türklerin millî geleneklerine girmiş olan kutsal yerlerdir. Asker ocağı, herkes için bir okul gibidir. Orada herkes eşittir. Yurt için fedakârlık, millî birlik ve disiplin ruhu orada yaşanarak öğrenilir.”⁴²³

Sonuç olarak, tüm bu bahsedilenler ışığında “millî” vurgusunun dönemin hem izlenen politikalarında, hem de ders kitaplarında önemli bir yer tuttuğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan ise 12 Eylül 1980 darbesi ve hemen sonrasındaki süreçte birçok alanı kapsayan “millî” vurgusunun önemli bir başka yönünü de belirtmek yerinde olacaktır. Buna göre, “Millî Güvenlik Politikası, 12 Eylül’le birlikte geniş ölçekli bir toplumsal proje halini almıştır. (...) Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde belki de ilk kez, Millî Güvenlik ve Kültür kavramları arasında dolaysız bağlar kurulmuştur.”⁴²⁴ Bahsedilenler doğrultusunda da kendi geçmişini, tarihini, Atatürk ilke ve inkılaplarını bilen, millî kültürüne sahip çıkan, millî ahlâkın bilincinde, millî birlik ve beraberlik ile millî savunmanın önemini farkında, görev ve sorumluluklarla donatılmış bir çocukluk tahayyülünün millî eğitim yoluyla gerçekleştirilmek istendiği görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri olarak da “yabancı öğelere”, “tehditlere” karşı “güvenlik” kaygısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.5. Dönemin Ders Kitaplarında “Tehdit” ve “Güvenlik” Vurgusu

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık on yıllık dönemi kapsayan ders kitaplarında sıklıkla vurgulanan konulardan bir diğeri de “tehdit” ve bu “tehdit”lere karşı oluşturulması gereken “güvenlik” konusudur. Bu durumun nedenlerinden biri, öncesinde sıklıkla değinildiği üzere her türlü “tehdide”

⁴²² İlgili açıklama için bkz.: yuk. dipnot 77, s. 25.

⁴²³ Kalaycı, **a.g.e.**, s. 79.

⁴²⁴ Çubukçu, “12 Eylül ve Kültür”, **a.g.e.**, s. 270.

ve “yabancı öğelere” karşı çocukları ve gençliği korumak, böylece de 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki ortama geri dönülmesini engellemek olarak temellendirilmiştir. Başka bir deyişle, “amaç, öğrencileri ve gençliği, sosyalizmin her renginden gerçek ve siyasal liberalizme kadar uzanan bütün «zararlı ideoloji ve düşünce akımları»ndan korumaktır.”⁴²⁵ Bu nedenle de sıklıkla eğitim bir “panzehir” olarak sunulmuş, eğitim başta olmak üzere birçok alanda meşruiyet zemini olarak Atatürkçülük ve önemi vurgulanmıştır.

Aşağıdaki örneklerde de görülebileceği gibi ele alınan dönem içinde “tehdit” ve “tehlike” algılarının temel eksenini terörizm, bilhassa da 1970’li yılların sonundan itibaren etkili olan ve 1980’li yıllarda da devam eden ASALA terörü, yukarıda ifade edildiği gibi “sosyalizmin her rengi” oluşturmaktadır. Bahsi geçen dönemde belli yönlerden bir Batı karşıtlığının var olduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Bahsedilen “tehdit” ve “tehlike”ler nedeni olarak “güvenlik” kaygısının ön planda olduğu da görülmektedir. 1980’li yıllarda ASALA terörü yazılı basında sıklıkla yer aldığı gibi, bir diğer “tehlike” konusu ise “zararlı” ve/veya “sapık” olarak nitelendirilen düşünceler/ideolojilerdir. Dönem içinde komünizm, 12 Eylül 1980 öncesinde yaşananlara göndermelerle sürekli olarak “düzen”in ve “güvenliğin” bozulmasında etkin olan unsurlardan biri olarak konumlandırılmıştır. Bu durumun örneklerini önceki bölümlerde bahsedilenler doğrultusunda da somut olarak görebilmek mümkündür. Bu noktada da “düşman imgesi, derin toplumsal, siyasal ve psikolojik süreçlerin bir ürünü olabildiği gibi kendi kendini destekleyen ve doğrulayan dinamik bir güce de sahip”⁴²⁶ olduğunu da eklemek bahsi geçen dönemdeki “tehdit” ve “tehlike” algı ve imgelerini daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek adına önemlidir. Hatta “tüm istenmeyen, saf dışı bırakılması hedeflenenler de (...) aynı «iç düşman» kategorisi içerisinde düşünülür”⁴²⁷ ifadesi de bilhassa 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki ele alınan dönemde “zararlı” görülen “ideolojiler” için “tehdit” nitelendirilmesi yapılmasının nedenlerinden birini de ortaya koymaktadır.

---

⁴²⁵ Kaplan, a.g.e. , s. 306, 307.

⁴²⁶ Güven Gürkan Öztan, “«Ezeli Düşman» ile Hesaplaşmak: Türk Sağında «Moskof» İmgesi”, **Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 75.

⁴²⁷ A.e. , s. 77.

Dönemin ilgili ders kitaplarından örneklere geçmeden önce önemle eklemek gerekir ki “tehdit”, “tehlike” ya da “düşmanlar” “iç” ve “dış” olarak değerlendirilmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse “(...) Türkiye’nin politik tarihi içinde «düşman» kategorisinin içini dolduran çok sayıda dâhili ve harici aktör mevcuttur. Çünkü bu coğrafyada hâkim olan siyasal kültür, politikanın sınırları dikenli olan kategoriler üzerinden yapılmasını kolaylaştırır.”⁴²⁸

Bahsedilen durumun örneğini dönemin birçok ders kitabında görebilmek mümkündür. Örneğin, “(...) Vatandaşlık Bilgileri ders programında yer alan «tehdit ve tehlike» teması, bir başka «devr-i sabık» olan 12 Eylül öncesinin politik ortamına panzehir olması düşünülen devletçi-militan yurttaş refleksini uyarma yönünde işlevselliği yüksek bir temadır.”⁴²⁹ Burada belirtmek gerekir ki “militan yurttaş” ifadesi ile “(...) yurtseverlik- hak ve vazife sistematığı- tehdit/tehlike algısı”⁴³⁰ çerçevesinde temellenen vatandaşlık anlayışı kastedilmektedir. Ki bilhassa da “1980’lerle birlikte ise 1940’ların sonuna kadar hâkim olan «militan yurttaşlık» algı ve söylemine geri dönüş söz konusu”⁴³¹ olduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Bahsedilen şekilde bir vatandaş(lık) inşasının temellerinin çocukluktan itibaren oluşturulduğu sonucuna aşağıda bazı örneklerle açıklanacak olan ders kitapları doğrultusunda varmak yanlış olmayacaktır.

Türkiye’nin dünya üzerindeki yeri, halkın yaşayış biçimleri ile coğrafi bölgeler, doğal kaynaklar, Türklerin yaşadığı diğer ülke ve bölgeler coğrafyası, Türkiye’nin ekonomik kaynakları ve ticari ilişkileri gibi amaçları içeren ve bahsedilen amaçları kapsayan “Ortaokul Millî Coğrafya Programı”na ilişkin açıklamalarda konular işlenirken milli mücadele ile coğrafi açıdan Türkiye’nin stratejik konumuna ve Atatürk inkılâplarına da değinilmesi gerektiği ayrıca belirtilmektedir.⁴³² Ders kitaplarında bilhassa Türkiye’nin tarihi geçmişine ve coğrafi konumuna atfen

---

⁴²⁸ A.e. , s. 77.

⁴²⁹ Üstel, a.g.e. , s. 295.

⁴³⁰ A.e. , s. 323.

⁴³¹ A.e. , s. 278.

⁴³² Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, “Ortaokul Millî Coğrafya Programı”, T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Cilt: 48, Sayı: 2195, 9 Eylül 1985, s. 361. “Ortaokul 1 ve 2 nci Sınıf Millî Coğrafya Dersi Öğretim Programı” konulu ilgili Talim ve Terbiye Kurulu kararı, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı’ndan olup, karar sayısı: 11, karar tarihi ise 10.7.1985’tir.

“tehdit” unsurlarına karşı dikkatli olunması gerektiği vurgusu dikkate değerdir. Konuyla ilgili somut bir örneğe “Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri”, “Türkiye’nin Ekonomik Coğrafyası”, “Türkiye’nin Stratejik Durumu” bölümlerini içeren “*Millî Coğrafya: Ortaokul 2*”⁴³³ ders kitabında rastlayabilmek mümkündür. İlgili kitabın “Türkiye’nin Stratejik Durumu” adlı bölümünde Türkiye’nin jeopolitik ve ulaşım ağları üzerindeki konumu nedeniyle oldukça önemli olduğu ve tarihte ülkenin komşuları (Yunanistan, Irak, İran, Suriye, Sovyetler) ile olan ilişkilerinden bahsedildiği görülmekte, hemen sonrasında ise “yaptığımız bu açıklamalar bazı komşularımızın Yurdumuz ve Türk Milleti hakkında iyi emeller beslemediğini göstermektedir. Buna karşı Türkiye’nin, Büyük Atatürk’ün «Yurtta Sulh Cihanda Sulh» ilkesi doğrultusunda hareket etmekte”⁴³⁴ olduğundan bahsedilmektedir. Diğer taraftan, yine aynı ders kitabında tehditlere karşı bir çözüm önerisi sunulmakta ve “iç tehdit”in ne olduğu da açıklanmaktadır:

“Milletlerin var olabilmesi için, başta kültür olmak üzere dil, din, yurt, tarih ve ülkü birliğinin gerekli olduğunu biliyoruz. İşte bu özelliklerin toplumlarda zayıflatılarak veya ayrılıklar yaratılarak, o ülkenin parçalanması, yıkılması hedef alınıyorsa, buna iç tehdit denir.”⁴³⁵

Görüldüğü üzere milletin unsurları ele alınmakta ve önceki bölümlerde ele alınan milli politikaların, başta kültür olmak üzere önemi vurgulanmaktadır. Bahsi geçen bu milli politikaların önemi ve neden sıklıkla vurgulandığı burada da ortaya konmakta ve bu nedenlerden biri de iç tehdidin varlığıyla temellendirilmektedir. Diğer taraftan, kültürün neden önemli olduğu “(...) çünkü kültür birliğimizi bozarak bizleri birbirimizle düşman haline getirmek, vatanımızda gözü olanların en büyük emelleridir”⁴³⁶ şeklinde açıklanmaktadır. Anlaşılabileceği üzere milli kültüre önemli

---

⁴³³ Adı geçen kitabın başında basımıyla ilgili şu şekilde bir bilgi mevcuttur: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 5.11.1987 gün ve 207 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulma süresi bir yıl uzatılmış olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığının 12.5.1988 gün ve 4343 sayılı emirleri ile dördüncü defa 125.000 adet basılmıştır.” M. Ayçin Ergintürk, İhsan Esatoğlu, **Millî Coğrafya: Ortaokul 2**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 4. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.

⁴³⁴ **A.e.** , s. 132.

⁴³⁵ **A.e.** , s. 135.

⁴³⁶ **A.e.** , s. 135.

bir rol atfedilmektedir. Kültürün önem taşıması dolayısıyla bahsi geçen “tehdit” ve “tehlikelere” karşı eğitimin de önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Çünkü eğitimi ve eğitim kurumlarını ele almak bir anlamda sınıf, kültür ve iktidar ilişkilerini de ele almak anlamına gelirken, okullar da kültürel sermayenin üretimi ve yayılması açısından ayrıca önem taşımaktadır.⁴³⁷ Bir diğer yandan, “iç tehdit”lere karşı önlem olarak dikkat çeken bir diğer husus da dindir. Öncesinde de değinildiği üzere 1980 darbesi sonrasında Türk-İslâm Sentezi önemli bir yer tutmaktadır. “Türklük ve Müslümanlık bileşkenlerine dayalı bu entegrasyon modeli, istikrarın tesisi ve korunması açısından da önem taşır. (...) Öte yandan din, toplum yaşamını düzenlemenin”⁴³⁸ bir unsuru olarak görülmektedir. Bu durumun bir yansımasını ilgili ders kitabında “din birliğimizi zayıflatarak aramızda düşman gruplar yaratmak, dış güçlerin en büyük istekleridir”⁴³⁹ ifadelerinde bulabilmek mümkündür. Ayrıca “iç tehdit” unsurları olarak bazı “ideolojik akımlar”dan da bahsedilmektedir. Bu durumu da yine ilgili ders kitabında “dış kaynaklardan beslenen çeşitli ideolojik akımlar Atatürk ilke ve inkılâplarını yıpratıcı düşünce ve davranışlar, Türkiye için önemli bir iç tehdittir”⁴⁴⁰ şeklinde yer almaktadır.

Diğer taraftan, ders kitaplarında “iç tehdit”ler dışında “dış tehdit”lerden de bahsedildiği görülmektedir. “*Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III*” adlı ders kitabında “dış tehdit”lerden bahsedilirken “ülkemize yönelik dış tehditler çok yönlüdür: Kaçakçılık, milletlerarası terörizm, Ermeni terörizmi, bazı ülkelerin emelleri, casusluk”⁴⁴¹ şeklinde sıralanmaktadır. Burada ASALA terörizminin yer alması dönemin konjonktürü açısından dikkate değerdir. Kaldı ki bahsi geçen saldırı olaylarına ilişkin haberler 1980’li yıllarda basında⁴⁴² da sıklıkla yer almıştır. Ayrıca 1980’li yıllarda Avrupa’daki Türkiye temsilciliklerine olan saldırılar devam ederken,

---

⁴³⁷ Swartz, **a.g.e.** , s. 263.

⁴³⁸ Üstel, **a.g.e.** , s. 290.

⁴³⁹ Ergintürk, Esatoğlu, **a.g.e.** , s. 135.

⁴⁴⁰ **A.e.** , s. 136.

⁴⁴¹ Dal, Çakıroğlu, Özyazgan, **a.g.e.** , s. 103.

⁴⁴² Basında yer alan ilgili haberlere ilişkin bazı örnekler: “Ermeni Terörü Yaygınlaşıyor”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1981, s. 1, 7; “Ermeni Terörü Nasıl Duracak?”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1982, s. 1, 11.

1981 yılı itibariyle ASALA terör eylemlerinin başka ülkelere de yöneldiği bilinmektedir.⁴⁴³

Bahsi geçen tehdit ve tehlikeler konusu, coğrafya, vatandaşlık bilgileri dışında tarih ders kitaplarında da “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Siyaseti” bölümü altında Türkiye’nin stratejik konumu, yer altı zenginlikleri, Asya-Avrupa arası “köprü” oluşu, dünya güç dengesini etkilemesi, uygarlıkların kesiştiği konumda olması gibi⁴⁴⁴ detaylıca belirtilerek Türkiye’nin neden önemli bir ülke olduğu açıklanmaktadır. Ancak bahsi geçen bu niteliklerin tehdit ve tehlikeleri de beraberinde getirebileceği ihtimalini “bu özellikler, Türkiye’ye yönelik tehditleri artırmaktadır. Bize düşen görev, her türlü tehlikeye karşı, bu güzel vatanımızı korumaktır”⁴⁴⁵ ifadelerinden anlayabilmek mümkündür. Ayrıca “tehdit” ve “tehlike” varlığı ihtimalinin tarih boyunca ve 12 Eylül 1980 öncesi konjonktürde de görüldüğü dönemin ders kitaplarında sıklıkla vurgulanan bir başka husustur. Bunun bir örneğini de ilkökul 5. sınıflar için olan Türkçe ders kitabında İsmet Özoğuz’un “Güçlenmek Zorundayız” adlı yazısında Türkiye’nin coğrafi konumunun öneminden bahsedildikten sonra “bu bölgeye sahip Türkiye, çok güçlü bir devlet olursa birçok devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun düşmez. Tarih boyunca görülen, büyük devletlerin Türkiye üzerindeki çıkar ve güç çatışmaları, en son 12 Eylül 1980’den önce açık bir şekilde sergilenmiştir”⁴⁴⁶ şeklindeki ifadelerinde görebilmek mümkündür. Bahsi geçen bu ifadeleriyle Özoğuz’un darbe öncesindeki süreçteki ekonomik, siyasi farklı dinamiklerle hem iç, hem de dış “tehdit” ve “tehlike”ler ile “güç çatışmaları”nı ele aldığını ve yine Özoğuz’un bahsi geçen nedenleri ileri sürerek güçlenmenin gerekliliğini vurguladığını da söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Bir başka örneği ise yine dönemin “Ortaokullar için Vatandaşlık Bilgileri III” ders kitabında yer bulmaktadır. “Rejimimize ve Varlığımıza Yönelen Tehditler” başlığı altında “bilindiği gibi 12 Eylül 1980 tarihinden önce ülkemiz, teröristlerin gönüllerince at oynattıkları; hukuk, ahlâk, din, Türk gelenek ve görenekleriyle bağdaştırılmasına

⁴⁴³Toprak (Ed.), **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 1981-2000 ...** , s. 19.

⁴⁴⁴ Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi...** , s. 166-167.

⁴⁴⁵ **A.e.** , s. 167.

⁴⁴⁶ Öz, Öz, Yaren, **a.g.e.** , s. 170.

imkân olmayan, kanlı olayların sergilendiği bir ülke haline gelmişti”⁴⁴⁷ şeklinde açıklanmaktadır. Görüldüğü üzere var olan konjonktür çerçevesinde ders kitapları, 1980 darbesi öncesindeki “tehdit” ve “tehlike” olarak görülen ve ileri sürülen unsurlara da yer veren ifadelere sahiptir.

Diğer taraftan, farklı ders kitaplarında yer alan “tehdit” ve “tehlike” vurgusu da beraberinde “güvenlik” konusunu getirmektedir. “*Ortaokullar İçin T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük III*” adlı ders kitabında “Türk Ordusu ve Savunma” bölümünde milli savunmadan bahsedilirken “Türk Ordusu, Atatürk’ün inkılâp ve ilkelerine bağlı kalarak ve her zaman ilerici karakteri ile hem yurt savunmasının hem de cumhuriyetin en güçlü teminatıdır”⁴⁴⁸ denilmektedir. Ayrıca dönemin ilk ve ortaokul ders kitaplarında tüm bu bahsedilenler bile neden “milliyetçilik-militarizm ilişkisini çözümleyebilmek için zorunlu vatandaş orduları ile zorunlu eğitimin paralel gelişim süreci üzerinde durmanın önemli”⁴⁴⁹ olduğu sorusunun cevabı olarak durmaktadır. Kaldı ki bahsedilen “tehdit” ve “tehlike” vurgularına karşı “güvenlik” konusunun önem taşıması tesadüfi olmamakla birlikte ortaöğretimde (liselerde) Millî Güvenlik Bilgisi derslerinin var olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır. Burada da yine kültür ön plana çıkarak şu sonuca varmak mümkündür: “(...) savaşçılık, Türk «ırkının» değişmez bir özelliği, Türk kültürünün gururla taşınan bir vafıdır: «Her Türk Asker Doğar».”⁴⁵⁰

Sonuç olarak, bahsedilenler doğrultusunda dönemin ders kitaplarında ele alınan bu tema ile de “tehdit” ve “tehlike”lerin varlığını bilen ve farkında olan, bunların yaratabileceği olumsuz etkilerin bilincinde, “güvenlik” kaygısıyla milli savunmaya fazlasıyla önem veren bir çocukluk tahayyül edilmektedir. Hatta “makbul ve/veya ideal çocuğa” benimsetilen, ileride “makbul vatandaş” ve bir “ordu millet” ferdi olarak ülkesi uğruna savaşmayı da bilmesidir. Bu durumun en somut örneğini “*İlkokul Sosyal Bilgiler 4*” kitabındaki şu ifadelerde bulabilmek mümkündür: “Türk, düşmanı ne kadar güçlü olursa olsun, kendisini korumaktan ve savaşmaktan

⁴⁴⁷ Dal, Çakıroğlu, Özyazgan, **a.g.e.** , s. 100.

⁴⁴⁸ Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi...** , s. 159.

⁴⁴⁹ Altınay, “Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Millî Güvenlik Dersi”, **a.g.e.** , s. 180.

⁴⁵⁰ **A.e.** , s. 188.

çekinmez. Vatanı, milleti, bayrağı ve hakkı için seve seve, gözünü kırpmaksızın ölmeyi bilir.”⁴⁵¹ Burada bir kez daha önemle belirtmek gerekir ki 1980 sonrasında da askerlik, önemli bir vatandaşlık görevi olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır ve bu durum 1980 öncesi, hatta erken cumhuriyet dönemiyle de bir sürekliliği ortaya koymaktadır. Çünkü “(...) Cumhuriyet döneminde, çocukluğun kavramsallaştırılma tecrübesi analiz edilirken, kökeni Orta Asya’ya kadar götürülen ve kültürel motiflerle desteklenen «kahramanlık/savaşkanlık miti»ne çocukluk özelinde”⁴⁵² yer verildiğini, Türklerin tarihinden bahsedilirken çocuklara bu gibi özelliklerin atfedildiği de bilinmektedir. Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda da muhtemel tehdit ve tehlikelere karşı vatani korumak için bir vatandaşlık görevi olan askerlik, aynı zamanda “Türk ırkının çocukluktan getirdiği «asalet», «şeref», «hürriyet aşkı» ve «kahramanlık»”⁴⁵³ ile de ilişkili olup, kendi içinde bir sürekliliği de içermektedir.

Ders kitaplarıyla ilgili bahsi bitirmeden önce tüm bu bahsedilenler ışığında toplumsallaşma ve onun bir parçası olan siyasal toplumsallaşma çerçevesinde genel anlamda bir sonuca varmak mümkündür. Çünkü bir kez daha belirtmek gerekir ki eğitim ve dolayısıyla onun parçalarından biri olan okul ve ders kitapları toplumsallaşma konusunda oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kaldı ki bir de eğitimin sadece okulda olan değil de hayat boyu devam eden bir şey olduğu göz önünde tutulacak olunursa eğitimin neden oldukça önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkacaktır. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki, “siyasal iktidar, eğitim kurumları aracılığıyla tüm toplumu kendi meşruiyet ilkeleri doğrultusunda kodlamakta, eğitmekte ve kendi ideolojik formlarından kaynaklanan sembolleri, simgeleri ve dili topluma yaymaktadır.”⁴⁵⁴ Bu bölümde de 1980 sonrası yaklaşık on yılı kapsayan dönemin ders kitaplarına ilişkin incelemeler sonucunda genel olarak şöyle bir çocukluğun yeniden inşa edilmek istendiği sonucuna varmak mümkündür: Atatürk ilke ve inkılâplarını bilen ve o “yol”da ilerleyen, farklı “ideolojiler” ile ilgilenmeyen; “makbul vatandaş” olarak “itaatkâr”, bilhassa görev/ödev ve sorumluluklarla donatılmış, “düzen”e önem veren; milli kültür, Türk dili, milli ahlâk, milli tarih ve

⁴⁵¹ Sanır, Asal, Akşit (Haz.), **İlkokul Sosyal Bilgiler 4 ...** , s. 226.

⁴⁵² Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun ...** , s. 77.

⁴⁵³ **A.e.** , s. 77.

⁴⁵⁴ Halis Çetin, **Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 69.

milli eğitimnin 6neminin farkında, genelde T6rkl6k ve M6sl6manlığı “bir” g6ren, ama 6lkedeki azınlık gruplarının haklarına da saygı g6sterilmesi gerektiği sık olmasa da belirtilen; her t6rl6 “tehdit” ve “tehlike”ye karşı “g6venliği” sağlayabilmek i7in milli savunmaya da 6nem veren, bu uğurda gerektiğinde “canını bile vermeye hazır”, her daim “dayanışmacı” olan bir toplumun 7ocukluktan itibaren inşa edilmesi ama7lanmıştır.

SONUÇ

Çocukluk, toplumsallaşma ve onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşma farklı yönlerden iç içe olan kavramlardır. Bu çalışmada da 12 Eylül 1980 tarihindeki askerî darbe sonrasında bilhassa 1980-1983 yılları arasındaki döneme yoğunlaşarak 1980 sonrası on yıllık süreç ele alınmış ve “1980 sonrası yeni bir çocukluk inşası politik olarak projelendirildi mi?” sorusuna yanıtlar aranmaya çalışılmıştır.

Bahsi geçen soruya yanıtlar ararken öncelikle çocukluk, toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma kavramları en genel hatlarıyla açıklanmıştır. Bu noktada öne çıkan sonuçlardan biri her üç kavramın da birbirleriyle ilişkiselliği bulunduğuudur. Her şeyden önce siyasal toplumsallaşma, toplumsallaşmanın bir parçası iken ve dinamik, karşılıklı olmak gibi birçok ortak özelliği taşıırken, gerçekte keşfi uzun yılları alan çocukluk da bir “politik özne” olarak siyasal toplumsallaşmanın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu bağıntı içinde çocukların toplumsallaşmasında ve onun bir parçası olarak siyasal toplumsallaşmasında aile, okul, çevre, kitle iletişim araçları gibi unsurlar önem taşımaktadır. Bilhassa eğitim, bir siyasal toplumsallaşma aktörü olarak devletin kendi ideolojisini insanlara aktarabilmesi adına oldukça etkilidir. Çünkü eğitim ile devlet, çocuklara ve de çocuklar üzerinden yetişkinlere de ulaşmaktadır. Bu yolla da “ideal çocuk” ve “makbul/ideal vatandaş”ın bir anlamda şekillenmesi istenmektedir.

Belirtilen durumun birçok dönemde olduğu gibi Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde de örneklerini görebilmek mümkündür. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bu anlayışın, okul ve orduda verilen eğitimin yakın görüldüğünü, bazı farklı yönleri olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Meşrutiyet’te görülen eğitim anlayışının benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde erken cumhuriyet döneminde de devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, çalışma içinde kuruluş evresinde siyasal toplumsallaşma öznesi olarak çocukluğa ilişkin belli başlı örnekler dışında 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllara da kısmen değinilerek 1980 öncesindeki genel tabloyu sunmak amaçlanmıştır.

12 Eylül 1980 darbesine gelindiğinde ise öncelikle dönemin genel konjonktürü ele alınmaya çalışılmıştır. 1980 darbesine ilişkin siyasal toplumsallaşma çerçevesinde ele alınan konulardan biri de darbe süreci hakkında getirilebilecek “tanımlamalar”dır. Burada öne çıkan en temel hususlardan biri, restorasyon ve yeniden yapılanma olduğudur. Buna göre, “12 Eylül restorasyonu” söz konusu ise bu restorasyonun ne üzerine olduğu önemlidir. Burada da 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık on yıllık süreçte sıklıkla vurgulanan ve adeta bir meşruiyet zemini olarak ortaya konulan Atatürkçülük karşımıza çıkmaktadır. Atatürkçülüğün/Kemalizm’in restorasyonundan bahsedilirken çalışma içinde açıklanan “sağ Kemalizm”i de sadece sosyo-politik değil, iktisadi yönleriyle hatırdan tutmak gerekmektedir. Diğer taraftan, birçok konuda olduğu gibi darbenin “tanımlaması”na ilişkin de tek, “lineer” bir yorum getirmek pek mümkün değildir. Yani, bazı açılardan izlenen politika ve yapılan çalışmaların Cumhuriyet tarihinde zaman zaman görüldüğü gibi yeniden yapılanma/ “re-organizasyon” olduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Başka bir ifadeyle şöyle bir sonuca varabilmek mümkündür; 12 Eylül 1980 darbesi esasen politik ve sosyolojik açıdan bir kırılma noktasıdır. Ancak çalışma içinde de yer verildiği gibi öncesiyle birçok benzerlikleri ve farklılıkları da içermektedir. 1980 darbesine ve ilgili sürece ilişkin siyasal toplumsallaşma “tartışmaları” çerçevesinde restorasyon, yeniden yapılanma, hatta Bonapartizm gibi bazı “tanımlamalar” getirebilmek mümkündür. Bu noktada da bilhassa üzerine odaklanılan restorasyon ve yeniden yapılanma sonuçları ise bizi başka bir sonuca, yani bir meşruiyet zemini olarak görülen Atatürkçülüğe götürmektedir.

Tüm bu bahsedilenler dışında Milli Eğitim Şûrası kararları, 1981-1983 yılları arasındaki Danışma Meclisi tutanakları da incelenerek çalışma içinde yer verilmiştir. Diğer taraftan, bahsi geçen dönemde parti ve hükümet programları çocuk ve eğitim temalı olarak ele alınmış, yine dönemin yazılı basınına yansıyan “performatif” faaliyetlerden olan Atatürk’ün 100. doğum yılı olan 1981 yılında yapılan bazı etkinliklere değinilmiştir. Çünkü bu etkinlikler ile milli kimlik ve resmi ideolojinin yeniden tanımlanması ve darbe sürecinin muhtemel “meşruiyet zeminine” temel oluşturma amaçlandığından Atatürkçülüğün bu dönemde kilit bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Tüm bunlarla da toplumsallaşma ve onun bir parçası olan

siyasal toplumsallaşmanın farklı unsurlarına değinilerek çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülmeye çalışılmıştır. Çocukluğun politik tahayyülünün izlerini sürerken karşımıza çıkan diğer unsur ise ders kitaplarıdır. Çünkü okul ve okullarda işlenen ders kitapları ve müfredat ile çocukların siyasal toplumsallaşması sağlanmaktadır. Bu karşılıklı ve dinamik süreçte sadece çocuklara değil, yetişkinlere de ulaşılmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi her türlü ideoloji ve “düşman” öğelerine karşı ve resmi ideoloji dışındaki her türlü görüşe karşı eğitim adeta bir “panzehir” gibi görülmüştür. Bu nedenle de müfredat ve ders kitapları çocukluğun siyasal toplumsallaşması ve politik tahayyülüne ilişkin önemli unsurlardır.

Bahsedilenler doğrultusunda “seçici” olarak belli dersler çerçevesinde taranan ilkokul ve ortaokuldaki ders kitaplarında en sıklıkla öne çıkan temalar olarak Atatürkçülük, Türk-İslâm Sentezi, görev ve sorumluluklar ile yüklü vatandaşlık, başta milli kültür, milli tarih, milli ahlâk olmak üzere milli politikalar vurgusu ile “tehdit”, “tehlike” ve güvenlik konusu sayılabilir. Bahsedilen bu unsurların kiminin erken cumhuriyet döneminde çocukluğun politik inşasında ele alınan unsurlarla benzer yönleri olduğunu da söyleyebilmek mümkündür. Bilhassa vatandaşlık anlayışı, milli politikalara olan vurgu, “tehlikelere” karşı dikkat çekme benzer yönler olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli iktisat, tasarruf, köy teması, çocuğu inkılâpçı öge olarak görme ise 1980 sonrasında farklılaşan unsurlardır. Yine öncesinde de değinildiği gibi erken cumhuriyet döneminde Kemalizm ya da Atatürkçülük ifadesi pek geçmemekte, fakat Mustafa Kemal Atatürk’e atfedilen farklı sıfatlar ve/veya unvanlar (büyük asker, milli kahraman, Gazi Mustafa Kemal gibi) öne çıkmaktadır. 1960’ların ikinci yarısına ve 1970’li yıllara gelindiğinde bazı müfredat programlarında ele alınan temaların 1980’li yıllarla kıyaslandığında oldukça evrenselci olduğu, katılımcı vatandaşlığın hedeflendiği, hak ve özgürlüklere görece daha fazla yer verildiği dikkat çekicidir. Bu durumu, 1980-1983 arasındaki “ara rejim” olmak üzere 1980 sonrası on yıllık dönemin genelinde görebilmek pek de mümkün değildir. Ayrıca bir kez daha belirtmek gerekir ki 1980 sonrasında Türk-İslâm Sentezi’nin ön plana çıkması, dinin de birleştirici bir unsur olarak görülmesi, “tehdit” ve “tehlike” öğelerine fazlasıyla dikkat çekilmesi, Atatürkçülüğe yapılan vurgular oldukça ön plandadır.

Diğer taraftan, hak ve özgürlükleri ortadan kaldıran ve sivil ile demokratik hayatı askıya alan tüm darbeler gibi 1980 darbesi de aynı şekilde hak ve özgürlüklerin büyük bir kısmını ve sivil ile demokratik hayatı askıya almış, beraberinde birçok yasaklamayı da getirmiştir. Yeniden sivil hayata geri dönülmesi ise 1983 yılını bulmuştur. 1980’li yıllarda ve sonrasındaki süreçte tüm dünyada etkin hale gelen küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların etkisini hem bilhassa Özal Hükümetleri döneminde, hem de sonrasında görebilmek mümkündür. 1980-1983 yılları arasında, bilhassa “24 Ocak Kararları” sonrasında hâkim olmaya başlayan piyasa ekonomisi dilinin, 1980’li yılların ikinci yarısında sosyo-ekonomik anlamda liberal ekonomik politikalar, özelleştirme, mesleki ve teknik eğitime bu amaçla daha fazla önem verilmesi gibi politikalara ve uygulamalara da yansdığı görülmektedir. Bilhassa bahsi geçen konjonktürde “politikadan uzak” durması istenen çocukların ve gençlerin genelinin küreselleşmenin ve kitle iletişim araçlarının yükselişinin de etkileriyle “tüketim toplumunun” birer ferdi haline gelmeye başladığı sürecin nüvelerinin atılmış olduğunu da eklemek yerinde olacaktır.

Siyasal toplumsallaşma çerçevesinde Türkiye’de çocukluğun politik tahayyülünün izleri sürülürken bazı açılardan benzerlikler, bazı açılardan da farklılıkların olduğu görülmektedir. Kurucu rejimin çocukluğun siyasal toplumsallaşması sonucu hedefi, milli kimliği ve sınırlarını çizmektir. 1980 darbesi sonrasında ise yukarıda ve çalışmanın genelinde bahsedilenler ışığında doğrudan yeni bir çocukluk inşasının politik olarak projelendirilmediğini söyleyebilmek mümkündür. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, 1980 darbesi sonrası yaklaşık on yıllık dönemde çocukluğun politik olarak tahayyül edildiğini, eğitimin bir “panzehir” ve siyasal toplumsallaşma unsuru olduğundan oldukça önem taşıdığını ve başta bu yol olmak üzere diğer unsurlar aracılığıyla da çocuklara ve kimi zaman da yetişkinlere çocuklar üzerinden ulaşılmaya çalışıldığı sonucuna varabilmek mümkündür. Bu şekilde “ideal/makbul çocuk” ile “ideal/makbul vatandaş” oluşturma isteğinin olduğunu da eklemek gerekmektedir. Bir siyasal toplumsallaşma öznesi olarak devletin, eğitimi merkezleştirerek çocukları ve öğretmenleri sistemin taşıyıcısı olarak gördüğünü hem erken cumhuriyet, hem de 1980 sonrası için söyleyebilmek mümkündür. Ancak tüm bunları yaparken devletin çocuklar için daha

didaktik, yetişkinler içinse daha doğrudan yaptığını, örneğin ele alınan 1980 sonrası on yıllık süreçte çocukların da yetişkinlerin de “siyasetten uzak durması” istenirken, özde aynı iken, söylemsel olarak bazı farklılıkların olduğunu da, eklemek gerekmektedir. Yani 1980 sonrasında yetişkine rasyonelleştirirken ve mevcut stereotipler yaratılırken, çocuklara bu durum daha didaktik bir şekilde yapılmaktadır, ancak kimi zaman yetişkinlere de çocuklar üzerinden ulaşıldığı hatırdaki tutulmalıdır. Yeniden başta belirtilen soruya/sorunsala dönüldüğünde ise 1980 sonrasındaki on yıllık dönemde yeni bir çocukluk inşasının politik olarak projelendirilmediği, yeni bir kimlik inşasının söz konusu olmadığı, ancak kurucu milli kimliğin inşasının içindeki bazı noktalarla benzerlikler içeren ve kısmi farklılıkları da kapsayan bir çocukluğun politik olarak yeniden formüle edildiği sonucuna varmak mümkündür. Ki burada zaten aslen “projelendirilen” çocukluğun yeniden formüle edilmesidir. Yani 1980 sonrasındaki on yıllık dönemde, öncesiyle benzer olarak milli kimlik, vatandaşlık algısı gibi en temel hususları ele alan, bazı uygulamalarla (Türk-İslâm Sentezi örneğinde olduğu gibi) kurucu milli kimliğin inşasındaki bazı yönleri de esneten bir anlayış söz konusudur. Ancak tüm bunlara doğrudan yeni bir çocukluğun politik olarak tahayyülü değil, var olan benzerlik ve farklılıklarla, süreklilik ve bazı kopuşlarla çocukluğun politik olarak yeniden formüle edilmesi denilebilecektir.

Sonuç olarak, çocukluk, toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşmanın oldukça iç içe kavramlar olduğunu, Türkiye’de tarihsel, sosyo-politik olarak bakıldığında çocukluğun politik inşasının söz konusu olduğunu söyleyebilmek mümkündür. 1980 darbesi sonrasındaki ele alınan on yıllık dönemde ise yeni bir çocukluğun politik olarak projelendirilmediği, erken cumhuriyet dönemindeki bazı açılardan farklılıkları olmakla birlikte, bazı yeni eklemelerle de, var olan kalıpların “doldurularak” yeniden formüle edildiği, bu şekilde de çocukluğun politik olarak yeniden formüle edilerek tahayyülünün söz konusu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Tüm bu bahsedilenler ışığında da hem çocukluğun, hem de toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşmanın dinamik, yer ve zamana göre değişebilen, değişimlere açık, karşılıklı, ama aynı zamanda öncesinin de izlerini taşıyan kavramlar olduğu da somut olarak ortaya konulmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 7. bs. , İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008.
- Akalın, Güneri: **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihi'nin Liberal Yorumu**, Ankara, Orion Kitabevi, 2010.
- Akşit, Niyazi: **Millî Tarih: Ortaokul 2**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 4. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- Alkan, Türker: **Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişiminde Ailenin, Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1979.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, 2. bs. , İstanbul, İthaki Yayınları, 2006.
- Aydın, Suavi, Yüksel Taşkın: **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, 4. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Aydoğdu, İsmail: **İlkokul 4: Türkçe**, Öğün Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Aydoğdu, İsmail: **İlkokul 5: Türkçe**, Öğün Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Aytaç, Ahmet Murat: **Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, 2. bs. , Ankara, Dipnot Yayınları, 2012.

- Benjamin, Walter: **Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine**, Çev. Mustafa Tüzel, Ankara, Dost Kitabevi, 2001.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, 8. bs. , Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Bozarıslan, Hamit: **Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Buyruk, Halil: **Öğretmen Emeğinin Dönüşümü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Caymaz, Birol: **Türkiye’de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları**, 2. bs. , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Cizre, Ümit: **AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilimin Anatomisi**, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Copeaux, Etienne: **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine**, Çev. Ali Berkıay, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Çetin, Halis: **Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Dal, Kemal, Orhan Çakıroğlu, Ali İhsan Özyazgan: **Ortaokullar İçin Vatandaşlık Bilgileri III**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 4. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- Demiray, Kemal: **Ortaokullar İçin Türkçe III**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 9. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1990.

- Elkin, Frederick: **Çocuk ve Toplum: Çocuğun Toplumsallaşması**, Çev. Nazife Güngör, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1995.
- Ergintürk, M. Ayçin, İhsan Esatoğlu: **Millî Coğrafya: Ortaokul 2**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 4. bs. , İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Salim Çonoğlu (Haz.), İstanbul, Ötüken, 2014.
- Guttek, Gerald L.: **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar**, Çev. Nesrin Kale, 3. bs. , Ankara, Ütopya Yayınevi, 2011.
- Heper, Metin: **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Çev. Nalan Soyarık, 5. bs. Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Heywood, Colin: **Baba Bana Top At! : Batı’da Çocukluğun Tarihi**, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Kalaycı, Şenol: **İlkokullarda Atatürkçülük**, İstanbul, Servet-Yayın Dağıtım, 1988.
- Kaplan, İsmail: **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, 7. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Landau, Jacob M. : **Pantürkizm**, Çev. Mesut Akın, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Lüküslü, Demet: **Türkiye’de “Gençlik Miti”: 1980 Sonrası Türkiye Gençliği**, 4. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

- Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.): **Ortaokullar İçin Millî Coğrafya I**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.): **Orta Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük III**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Millî Eğitim Bakanlığı (M.E.B.): **İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler 4**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Neziroğlu, İrfan,
Tuncer Yılmaz (Haz.): **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 12 Kasım 1979-9 Kasım 1989**, Cilt: 7, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2013.
- Onur, Bekir: **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 41. bs. , İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- Öz, Sevim, Erol Öz,
Ali Cavit Yaren: **Türkçe: İlkokul 5**, İstanbul, Gendaş A.Ş. , 1989.
- Özbudun, Sibel: **Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1997.
- Öztan, Güven Gürkan: **Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

- Öztan, Güven Gürkan: **Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Parla, Taha: **Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989**, 4. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Parla, Taha: **Türkiye’de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016**, 5. bs. , İstanbul, Metis Yayınları, 2016.
- Parlak, İsmet: **Kemalist İdeoloji’de Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005.
- Parmaksızoğlu, İsmail: **Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük**, Millî Eğitim ve Gençlik Spor Bakanlığı Yayınları, 7. bs. , İstanbul, Milsan Basın Sanayi A.Ş. , 1988.
- Postman, Neil: **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- Poulton, Hugh: **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilâl: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Rousseau, Jean-Jacques: **Émile ya da Eğitim Üzerine**, Çev. Yaşar Avunç, 5. bs. , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Sanır, Ferruh, Tarık Asal, Niyazi Akşit (Haz.): **İlkokul Sosyal Bilgiler 4**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 15. bs. , İstanbul,

- Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- Sanır, Ferruh, Tarık Asal,
Niyazi Akşit(Haz.) : **İlkokul Sosyal Bilgiler 5**, Millî Eğitim Gençlik
ve Spor Bakanlığı Yayınları, 15. bs. , İstanbul,
Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- Swartz, David: **Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün
Sosyolojisi**, Çev. Elçin Gen, 3. bs. , İstanbul,
İletişim Yayınları, 2015.
- Taşkın, Yüksel: **Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına:
Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**, 2. bs. ,
İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- T.C. İstanbul İli Atatürk Yılı Koordinasyon Bürosu: **Atatürk'ün 100. Doğum Yılı
Albümü (1881-1981)**, İstanbul, Duran Ofset
Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi Tesisleri A.Ş. ,
1982.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı: **Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 23-26 Haziran
1981: Öneriler, Konuşmalar, Kararlar**,
İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, Tıpkı Basım,
1991.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı: **Onbirinci Milli Eğitim Şûrası, 8-11 Haziran
1982: Öneriler, Konuşmalar, Kararlar**,
İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, Tıpkı Basım,
1991.
- T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı: **XII. Milli Eğitim Şûrası: Hazırlık
Dokümanı, 18-22 Temmuz 1988**, Ankara, T.C.
Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı,
Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü:
Mesleki ve Teknik Açıköğretim Okulu
Matbaası, 1988.

- Timuroğlu, Vecihi: **12 Eylül'ün Eğitim ve Kültür Politikası: Türk-İslam Sentezi**, Ankara, Başak Yayınları, 1991.
- Toprak, Bedirhan (Ed.): Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 1961-1980**, Cilt: 3, 4. bs. , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Toprak, Bedirhan (Ed.): Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 1981-2000**, Cilt: 4, 4. bs. , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- nl, Harun: **Eğitime Eylül Darbesi: Milli Güvenlik Konseyi'nde Tartışmalar-1980-1983**, Ankara, Güldikeni Yayınları, 2001.
- Üstel, Füsun: **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, 6. bs. , İstanbul, İletifim Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Ensar (Haz.): **Türkiye'de Siyasi Partilerin Programlarında Eğitim-ğretim**, İstanbul, Başka Yerler Yayıncılık, 2011.
- Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 32. bs. , İstanbul, İletifim Yayınları, 2016.

MAKALELER

- Akça, İsmet: “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Birikim'den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 225-269.

- Akyaz, Doğan: “Ordu ve Resmî Atatürkçülük”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 180-191.
- Altınay, Ayşe Gül: “Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Millî Güvenlik Dersi”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 179-200.
- Bayramoğlu, Ali: “Asker ve Siyaset”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 59-118.
- Belge, Murat: “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 29-43.
- Bora, Tanıl: “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 9-28.
- Bora, Tanıl: “İdeoloji”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 81-104.
- Bora, Tanıl, Yüksel Taşkın: “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora,

Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 529-545.

Cizre, Ümit:

“Egemen İdeoloji ve Türk Silâhlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 135-161.

Çelik, Nur Betül:

“Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 75-91.

Çubukçu, Aydın:

“12 Eylül ve Kültür”, **Praksis (4)**, 2001, s. 267-275.

Demirel, Tanel:

“12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, s. 43-75.

Demirel, Tanel:

“Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 345-381.

Durgun, Sezgi:

“Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, 3. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 335-354.

- Evren, Kenan: “12 Eylül Cumhuriyet’i Kollama ve Koruma Harekâtı Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması, 12 Eylül 1980”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 9-17.
- Evren, Kenan: “12 Eylül Cumhuriyet’i Kollama ve Koruma Harekâtı Dolayısıyla Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Konuşma, 16 Eylül 1980”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 19-27.
- Evren, Kenan: “Hatay’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 17 Ocak 1981”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 67-71.
- Evren, Kenan: “Manisa’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 28 Mart 1981”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 81-96.
- Evren, Kenan: “12 Eylül Cumhuriyet’i Koruma ve Kollama Harekâtı’nın Birinci Yıldönümü Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması, 12 Eylül 1981”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 145-173.
- Evren, Kenan: “Halkoylaması Sonucu Yeni Anayasa’nın Kabulü Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması, 12 Kasım 1982”, **Seçme**

Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 261-266.

Evren, Kenan: “Hakkâri’de Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 26 Haziran 1983”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 339-342.

Evren, Kenan: “Manisa’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma, 28 Mayıs 1984”, **Seçme Konuşmalar: 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 427-433.

Fırat, İsmail, Hüseyin Gül: “1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Çalışmaları Çerçevesinde Anayasal Vatandaşlık Üzerine Bir Tartışma”, **Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar**, Ed. Ayşe Durakbaşa, N. Aslı Şirin Öner, Funda Karapehlivan Şenel, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 329-348.

Gevgilili, Ali: “Kemalizm ve Bonapartizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 192-196.

Gümüsoğlu, Firdevs: “Cumhuriyet Döneminin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 101-128.

- Gür, Faik: “Atatürk Heykelleri ve Türkiye’de Resmî Tarihin Görselleşmesi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 90, 2001, s. 147-166.
- Güven, Özbay: “Osmanlı’dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 65, 1999, s. 33-38.
- Hobsbawm, Eric: “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 1-18.
- İnal, Kemal: “Paternalistic Model of Child: A Comparison Between Late Ottoman Society and Early Republic of Turkey”, **Eurasian Journal of Anthropology** 6 (2), 2015, s. 65-80.
- İnceoğlu, Yasemin, Savaş Çoban: “«Öteki»leştirme Sürecinde Medyanın Yeri”, **Azınlıklar, Ötekiler ve Medya**, Ed. Yasemin İnceoğlu, Savaş Çoban, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 50-102.
- İnsel, Ahmet: “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnsel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 17-28.
- Kadioğlu, Ayşe: “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Ed. Ayşe Kadioğlu, Çev. Can Cemgil, 2. bs. , İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 21-30.
- Kaya Özçelik, Pınar: “12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 66, Sayı: 1, 2011, s. 73-93.

- Kotil, Ahmet: “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2000-2004.
- Köker, Levent: “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 97-112.
- Laçiner, Ömer: “Türk Militarizmi I”, **Birikim’den Seçmeler 2: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Ed. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 4. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 13-28.
- Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Genel Müdürlüğü: “Temel Eğitim II. Kademe Okulları (Ortaokul) «Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi» Müfredat Programı”, **T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 2090, 6 Temmuz 1981, s. 249-250.
- Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Genel Müdürlüğü: “Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı”, **T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 2098, 26 Ekim 1981, s. 327-356.
- Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü: “Temel Eğitim Sosyal Bilgiler Programı”, **T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1931, Ek: 1, 25 Nisan 1977, s. 3-22.
- Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı: “Sosyal Bilgiler İlkokul 5. Sınıf Programı: II. Ünite”, **T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı**

Tebliğler Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 2158, Ek: 1, 13 Şubat 1984, s. 1-4.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı: “Ortaokul 1 ve 2 nci Sınıf Millî Tarih Dersi Öğretim Programı”, **T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 48, Sayı: 2190, 17 Haziran 1985, s. 201-204.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı: “Ortaokul Millî Coğrafya Programı”, **T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Cilt: 48, Sayı: 2195, 9 Eylül 1985, s. 361-363.

Örs, H. Birsen: “İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. H. Birsen Örs, 2. bs. , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 3-45.

Öztañ, Güven Gürkan: “Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir «Üçüncü Yol» Vaadi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. H. Birsen Örs, 2. bs. , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 515-542.

Öztañ, Güven Gürkan: “«Ezeli Düşman» ile Hesaplaşmak: Türk Sağında «Moskof» İmgesi”, **Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztañ, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 75-104.

Soysal, İlhami: “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **Cumhuriyet**

Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2010-2018.

Soysal, İlhami: “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2132-2140.

Tan, Mine: “Çocukluk: Dün ve Bugün”, **Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Ed. Bekir Onur, 2. bs. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 1-22.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Hasan Celal Güzel’in XII. Millî Eğitim Şûrası Açış Konuşması-18 Temmuz 1988”, **Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel’in Konuşma, Mesaj ve Beyanatlari**, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1989, s. 37-53.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı: “Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Hasan Celal Güzel’in I. Gençlik Şûrasını Açış Konuşması-24 Ekim 1988”, **Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel’in Konuşma, Mesaj ve Beyanatlari**, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1989, s. 63-69.

Tekeli, Şirin: “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1798-1824.

Yeğen, Mesut: “Kemalizm ve Hegemonya?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, Ed. Tanıl

Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Ahmet İnel, 6. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 56-74.

-----: “Öğretmenler Günü Dolayısıyla 67 İlden Gelen Öğretmenleri Kabulü Sırasında Yaptıkları Konuşma: 24 Kasım 1986”, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986-9 Kasım 1987)**, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1987, s. 21-24.

GAZETELER

-----: “«Atatürk» Filmi Dünya TV’lerinde Gösterilecek”, **Milliyet**, 3 Ocak 1981.

-----: “Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı İçin Basılan Hatıra Paralar Yarın Satışa Çıkıyor”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1981.

-----: “Atatürk’ün 100. Doğum Yıldönümü Nedeniyle Selanik’te Törenler Yapılıyor”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1981.

-----: “Atatürk Müzesi Yarın Açılıyor”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1981.

-----: “«Atatürk Yılı»nda Atatürk Mahalleleri, Ormanları ve Cumhuriyet Köyleri Kurulacak”, **Milliyet**, 4 Ocak 1981.

-----: “Atatürk Yılı’nda İş Bankası Yazı Yarışması: Atatürk ve Barış”, **Milliyet**, 14 Mayıs 1981.

- : “Atatürkçülükte Birleşme Yılına Bugün Tüm Yurtta Törenlerle Kutluyoruz... : «Gurur Yılımız» Başladı”, **Milliyet**, 5 Ocak 1981.
- : “Danışma Meclisi’nde Kim Kimdir?”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1981.
- : “Danışma Meclisi’nin Üyeleri Açıklandı”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “Danışma Meclisi İçin Valilerin Aday Bildirme Süresi Bugün Bitiyor”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1981.
- : “Doğrudan Seçilenler”, **Hürriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “En Kalabalık Meslek Grubu Hukukçular”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “Ermeni Terörü Nasıl Duracak?”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1982.
- : “Ermeni Terörü Yaygınlaşıyor”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1981.
- : “Evren: «Atatürk İlkeleri Sonsuza Dek Yaşatılacaktır»”, **Milliyet**, 6 Ocak 1981.
- : “Evren: «Çocuklara Atatürk Fikri Aşamazsanız, Başkaları Başka Fikirler Aşılır»”, **Milliyet**, 7 Ocak 1981.
- : “Evren: «Ülke Atatürkçü Yönetime Emanet Edilecek»”, **Milliyet**, 6 Ocak 1981.
- : “Gurur Yılına Kutluyoruz”, **Milliyet**, 5 Ocak 1981.

- : “Her şey Güzel Olsun”, **Hürriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “İDGSA, Atatürk’ün 100. Doğum Yılı İçin Bir Program Hazırladı”, **Akşam**, 9 Aralık 1980.
- : “İllerden Seçilenler”, **Hürriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “İllerden Seçilen 120 Üye”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “Mecliste İki Doktor Beş Kadın Üye Var”, **Hürriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “MGK Kontenjanı 40 Üye”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981.
- : “Milli Eğitim Bakanı: Türk Milleti Fedakâr Öğretmenin Yanındadır”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1981.
- Yavuzer, Halûk: “Okulun Toplumsallaşmadaki Rolü ve Darüşşafaka...”, **Milliyet**, 25 Nisan 1981.
- : “Özgüneş: «Atatürk Yılı İçin Ayrıntılı Program Yeni Yıldan Önce Açıklanacak»”, **Akşam**, 8 Aralık 1980.
- : “Valiler, Danışma Meclisi Adaylarını MGK’ya Sunuyor”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1981.
- : “23 Nisan Bayramı Törenlerle Kutlandı... Evren: «Öğrencileri Sapık İdeolojilerden Koruyun»”, **Milliyet**, 24 Nisan 1981.

MECLİS TUTANAKLARI

-----: **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 1-23,**
23 Ekim1981- 1 Aralık 1983.